

УДК 32.019.51:339.923:94(477)(047.31)
КП
№ держреєстрації 0116U006811
Інв. №

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет
(СумДУ)
40007, Суми, вул. Римського-Корсакова, 2; тел. (0542) 33 - 41- 08

Затверджую
Проректор з наукової роботи
д-р. фіз-мат. наук, професор
А.М. Чорноус
29.12.2017

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ

Механізми впливу інститутів громадянського суспільства
на євроінтеграційні процеси в Україні
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ ПЕРЕД ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ:
НЕОБХІДНІ КРОКИ ДЛЯ ЗБЛИЖЕННЯ ТА ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ
(проміжний)

Начальник НДЧ канд. фіз-мат. наук, с.н.с.	29.11.2017	Д.І.Курбатов
Керівник теми д-р істор. наук, проф.	29.11.2017	С.І.Дегтярьов

2017

Рукопис закінчено 22 грудня 2017 р.

Результати цієї роботи розглянуто науковою радою Сумського державного університету, протокол від 29 листопада 2017 р.№ 2

СПИСОК АВТОРІВ

Зав. НДЦ		Дегтярьов С.І.
істор. краєзнавства	2017.22.12	(вступ, ч.4, висновки)
старший науковий		Костенко А.М.
співробітник	2017.22.12	(ч.1, 3, 5, висновки)
молодший науковий		Козир Ю.А.
співробітник	2017.22.12	(ч.1, 3)
молодший науковий		Назаров М.С.
співробітник	2017.22.12	(ч.1)
молодший науковий		Попова О.В.
співробітник	2017.22.12	(ч.1, 4)
молодший науковий		Прокопенко А.В.
співробітник	2017.22.12	(ч.1, 4)
молодший науковий		Єгорова О.І.
співробітник	2017.22.12	(ч.1, 3)

лаборант,

студент

2017.22.12

Дігтяр А.В.

(перелік посилань)

лаборант,

студент

2017.22.12

Степанов В.В.

(перелік посилань)

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 127 с., 5 таблиць, 175 джерел.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ, ІНСТИТУТ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА, ПОЛІТИЧНА МОДЕРНІЗАЦІЯ, УКРАЇНА.

Об'єктом наукової роботи є процес інтеграції України до Європейського Союзу. Предмет дослідження – механізми впливу інститутів громадянського суспільства України на процес євроінтеграції.

Мета проекту полягає в розробці комплексу механізмів впливу інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси в Україні.

Методи, що застосовуються під час роботи над темою: історико-порівняльний, ретроспективний, дедуктивний та інші. Будуть використані також оновлені методики лінгвістичного аналізу політичного дискурсу країн ЄС.

В результаті виконання проекту очікується наступне: будуть описані основні методологічні підходи до вивчення впливу громадянського суспільства на процеси європейської інтеграції; вивчені історичні передумови євроінтеграційних процесів в Україні, у тому числі в контексті політики пам'яті; запропоновані механізми взаємодії держави і громадянського суспільства при виконанні євроінтеграційних зобов'язань та проведенні політичної модернізації України; створено систему індикаторів оцінки ефективності механізмів впливу тощо.

В результаті проведення дослідження передбачається підготовка практичних рекомендацій для органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій.

Прогнозується, що отримані у процесі дослідження результати будуть корисними як з точки зору практичного застосування, так і з позиції методології. Вироблені методики і рекомендації будуть сприяти налагодженню "діалогу" між органами державної влади, місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства з метою удосконалення заходів, спрямованих на інтеграцію України до європейського суспільного, політичного та економічного простору.

ЗМІСТ

Вступ	6
1 Категоріальний апарат дослідження європейських інтеграційних процесів	10
2 Дослідження європейських інтеграційних процесів у зарубіжній і вітчизняній науці	17
3 Євроінтеграція	39
4 Еволюція ідеї створення суспільства громадянського типу в Україні	76
5 Громадянське суспільство і Європейський Союз: функціонування й співпраця	94
Висновки	106
Перелік джерел посилання	108

ВСТУП

Громадянське суспільство – це невід’ємна частина будь-якого суспільства. Наявність розвиненого громадянського суспільства в державі є запорукою її демократичного розвитку. З іншого боку, ступінь розвиненості та самодостатності громадянського суспільства є індикатором демократичності держави.

Розвиток сучасної демократичної держави неможливо уявити без наявності в ній розвиненого громадянського суспільства, яке виражає та представляє її найгостріші соціальні потреби. Ці потреби базуються на тих речах, які є важливими для людей у даному суспільстві, та залежать від стану розвитку суспільства, а також притаманним йому соціальним ціннісним орієнтирам.

Сьогодні, коли Україна рухається у напрямку запровадження демократичних стандартів життя та управління, вивчення концепту громадянського суспільства є надзвичайно актуальним. Адже, лише спираючись на теоретичне наукове підґрунтя, можна ефективно прогнозувати та керувати реальними суспільними процесами.

Підходи до вивчення громадянського суспільства поступово змінюються із розвитком суспільства. Спираючись на соціально-політичну реальність того чи іншого історичного періоду, філософи кожної епохи давали своє визначення концепту громадянського суспільства або відповідному аналогові цього явища.

Сучасний стан громадянського суспільства в Україні визначається передумовами його виникнення та історичними етапами формування. Відсутність протягом тривалого часу української державності, тоталітарне минуле, а також стрімка зміна суспільних ціннісних орієнтирів в період незалежності – все це безперечно вплинуло на розвиток вітчизняного громадянського суспільства та на формування нової ієрархії суспільних цінностей.

У світлі євроінтеграційних прагнень України стає очевидним, що інтеграція має базуватись не лише на власне економічно-політичній інтеграції, але мати й більш глибоке соціальне та культурне підґрунтя. Іншими словами, важливою умовою європейської інтеграції є прийняття українським суспільством цінностей, притаманних європейським суспільствам. Цей процес ускладнюється ще й тим, що в самій об'єднаній Європі не існує сьогодні усталеного і однозначного розуміння багатьох тенденцій, які супроводжують становлення громадянського суспільства, його окремих інституцій та базових цінностей. Разом із запровадженням посиленої економічної та політичної інтеграції серед науковців та політиків європейських країн посилились дискусії стосовно ролі громадянських інституцій у просуванні всеохоплюючого активного громадянства.

Посилений інтерес до громадянського суспільства, та, зокрема, його впливу на активну громадянську участь та культурну ідентичність проявився в часи, що були відмічені багатьма історичними зрушеннями та політичними кризами: повалення тоталітарних режимів та авторитарних держав в Європі та інших частинах світу; політична криза, що полягала у розчаруванні громадян у політиці; криза представництва, що проявлялась у домінуванні виконавчої влади та політтехнологів; криза партійної системи як механізму соціального представництва. Разом всі ці зрушення поставили під сумнів політичні класи та державні установи в Європі, а також сприяли підвищенню ролі громадянства, організованого громадянського суспільства та активної участі, актуалізуючи, таким чином, і проблему спільних європейських цінностей, які лежать в основі такої участі.

При цьому фактична інтеграція України до ЄС може гальмуватися не лише через неготовність України, але й через неготовність самого Європейського Союзу, який стикається з внутрішньою кризою різноманітності після вступу нових членів, переважно з країн Центральної та Східної Європи. На початку нового століття Європа занурена у повсюдні дебати безпрецедентної інтенсивності стосовно її основоположних цінностей та

необхідності для держав-членів та країн, що в майбутньому приєднаються до ЄС, впроваджувати ці цінності як на суспільному, так і на індивідуальному рівнях. І йдеться тут не лише про економічні чинники, але й про кризу ідентичності, в основі якої лежать ціннісні відмінності країн західної та східної Європи. Саме тому аналіз ціннісних основ об'єднавчих процесів, усвідомлення значимості цінностей, їх спільності та розуміння цієї спільності є надзвичайно важливим для успішної інтеграції та формування дійсно демократичних засад єдиної Європи.

Об'єкт дослідження: цінності громадянського суспільства в Україні.

Предмет дослідження: особливості формування цінностей українського громадянського суспільства в контексті євроінтеграційних процесів.

Методи дослідження. Використана у дослідженні методологія є органічним поєднанням плюралістичного комплексу загальнонаукових і спеціальних методів дослідження – системного, історичного, порівняльного, описового, аналітичного. Застосування системного методу дозволило виявити специфіку взаємодії компонентів суспільного та співвідношення між ними в межах єдиного процесу становлення та розвитку теорії громадянського суспільства як відображення реальних суспільних процесів. Поєднання історичного та логічного методів дало можливість простежити у хронологічній послідовності еволюцію засадничих концептів громадянського суспільства через творчість його найвидатніших теоретиків. Завдяки діалектичному методу вдалося акцентувати увагу на виникненні та вирішенні суперечностей, як всередині самих філософських концепцій, проаналізованих в дисертації, так і у взаємодії між ними. Компаративний метод дозволив порівняти моделі громадянського суспільства, які снують сьогодні в європейських країнах та в Україні з урахуванням специфіки їх прояву та співставити ціннісні основи. У дисертації також використані такі загальнонаукові методи теоретичного дослідження, як абстрагування, аналіз, синтез, індукція і дедукція, порівняння, аксіологічний.

Наукова новизна одержаних результатів визначається метою та завданнями дослідження, засобами їх розв'язання і полягає в наступному:

Вперше предметом дослідження визначено формування цінностей як складової євроінтеграційних процесів; введено в обіг поняття «європейське громадянське суспільство» та проаналізовано європейські цінності з точки зору їх зв'язку з цінностями громадянського суспільства

Під час дослідження уточнено:

- етапи становлення та розвитку теорії громадянського суспільства, що дало можливість показати якісні відмінності у підходах до аналізу громадянського суспільства;
- стадії громадянського поступу в Україні з точки зору формування суспільних цінностей;
- чинники формування громадянського суспільства.

1 КАТЕГОРІАЛЬНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

Інтеграційні процеси є однією з провідних тенденцій сучасного світового цивілізаційного розвитку. Вони набули поширення в усіх регіонах світу. Починаючи з другої половини ХХ ст. особливо активно інтеграційні процеси посилюються між країнами Західної Європи. Можна виділити декілька етапів розвитку європейських інтеграційних процесів:

1. Початковий етап (1951-1957 рр.), що пов'язаний із заснуванням у 1951 р. Європейського співтовариства вугілля і сталі (ЄСВС) шістьома західноєвропейськими державами.

2. Перехідний етап європейської інтеграції (1958-1969 рр.), який характеризується інтеграцією у ринковій сфері та регулюванням сільського господарства.

3. Перше розширення Європейського Співтовариства (1969-1973 рр.) за рахунок вступу Великобританії, Данії, Ірландії.

4. Послаблення євроінтеграційних процесів (1973-1984 рр.) за умов економічної та фінансової кризи.

5. Активізація європейських інтеграційних процесів (1985-1992 рр.), що пов'язана із завершенням формування єдиного внутрішнього ринку.

6. Новітній етап (90-ті роки ХХ ст.), який розпочався із заснування Європейського Союзу через підписання Маастрихтського договору.

7. Реформування ЄС (2000-2017 рр.), що пов'язане із розширенням організації у 2005 р. за рахунок країн Центрально-Східної Європи (ЦСЄ).

На кожному етапі інтеграції спостерігаються суперечності, що гальмують її розвиток. Дослідження європейських інтеграційних процесів, як і будь-яке інше дослідження, вимагає термінологічної чіткості та точності понять, тому розглянемо на початку деякі ключові дефініції. Для того, щоб проаналізувати процес інтеграції України до ЄС, визначити основні суперечності та знайти шляхи їх розв'язання, необхідно насамперед з'ясувати зміст термінів

«інтеграція», «моделі інтеграції».

У науковій літературі існує велика кількість визначень терміна «інтеграція». Зокрема, інтеграція (від лат. *integro* – відновлення, об'єднання в єдине ціле) – це процес і результат взаємозв'язку, взаємодії, зближення та об'єднання в єдине ціле будь-яких частин, елементів країн, їх економік, соціальних і політичних структур, культур, соціальних і політичних груп, етносів, партій, рухів, організацій і таке інше.

Інтеграція – це сукупність політичних процесів, спрямованих на консолідацію, злиття суспільних, політичних, військових, економічних структур або етносів у рамках однієї держави чи кількох держав з метою протидії деструктивним внутрішнім і зовнішнім чинникам. «Інтеграція як процес» має глобальні масштаби, а «інтеграція як відносини» формується як регіональний стан [11, с. 121].

Інтеграція є складним, багатостороннім і часто суперечливим явищем. Незважаючи на те, що інтеграція є наслідком усвідомлення необхідності спільного вирішення проблем сучасності, вона, з одного боку, створює умови для формування інтернаціональних (міждержавних чи наддержавних) політичних інститутів, а з іншого – може призвести до протистояння різних соціально-політичних сил, партій, держав, цивілізацій.

У науковій літературі виділяють такі основні види інтеграції:

- 1) за предметом – політична, економічна, науково-технічна інтеграція;
- 2) за географічним принципом – глобальна, регіональна, субрегіональна інтеграція;
- 3) за принципом розширення – «вшир» (чи збільшується кількість членів), «вглиб» (чи посилюються інтеграційні процеси серед тих самих членів).

Необхідно зазначити, що європейська інтеграція в сучасному розумінні – це явище ХХ ст. У цей період такі науковці, як Ж. Монне, П.-А. Спаак, К. Аденауер та інші, зазначали, що для європейців «європеїзм» є найконструктивнішою ідеєю століття, а логіка потребує від них об'єднання зусиль, досвіду, енергії, навичок у спільних інтересах.

У післявоєнній Європі поняття регіональної інтеграції почало означати процес уніфікації, перетворення деяких соціальних одиниць на щось більш розвинене. Вчені вважають, що регіональна інтеграція є наступним, після національної, етапом спільного процесу. Досягнувши високих кондицій національної державності, розвинені країни таким чином переходять на вищий щабель свого розвитку [98, с. 65].

Швидкий розвиток інтеграційних процесів у європейському регіоні, на думку Л. Хоффмана, пояснюється регіональною експансією ЄС до Східної Європи [107, с. 27-28].

Як зазначає Дж. Капорасо, вивчення процесів регіональної інтеграції потребує єдності поглядів стосовно її визначення і тлумачення. Деякі вчені вважають її станом, інші – процесом. Опоненти інтеграції вважають, що інтеграція призводить до нівелювання унікальності нації, однак інтеграційні процеси в ЄС свідчать, що вона, навпаки, підкреслює особливості культури кожної нації та підвищує можливість ефективного вирішення спільних проблем [143].

Під час аналізу європейської інтеграції важливим є дослідження основних її моделей розвитку: федеративної, європейської ідентичності, інституціональної, правової, соціально-економічної.

Головні філософські засади майбутньої Європи з характерним для неї поєднанням економічного зближення та політичного співробітництва, збереження національної державності й створенням наднаціональних інституцій містяться у декларації Р. Шумана і Ж. Монне (1950 р.), у якій була сформована ідея щодо створення європейського політичного союзу у вигляді федеративної моделі [101, с. 108]. Запропонована модель інтеграції передбачає: запровадження фактичної солідарності; створення спільного європейського ринку вугілля та сталі, декларування ідеї про поступовий рух до федеративного устрою на території Західної Європи. За допомогою федеративної моделі стало можливим послідовне міждержавне інтеграційне зближення без ліквідації традиційних держав-націй [88, с. 94]. Р. Шуман зазначає: «Європу не буде

створено швидко чи за єдиним планом. Вона розбудовуватиметься через послідовні досягнення, які служитимуть основою реальної солідарності». Ця теза пояснює сутність європейського інтеграційного процесу.

Таким чином, «батьками-засновниками» ЄС форсований перехід до федерації не брався до уваги, зважаючи на його очевидну нездійсненність. Проте ідея створення європейської федерації як стратегічна мета формулювалася чітко та конкретно.

Заслугою авторів декларації є те, що вони не лише виклали власне бачення інституціональної структури загальноєвропейського утворення, а й розробили напрями та етапи його можливого подальшого розвитку [83, с. 31].

Принципове значення для європейських інтеграційних проектів має також модель культурно-цивілізаційної подібності учасників, або так звана модель «європейської ідентичності». Процес становлення спільної європейської ідентичності пройшли всі народи «старої Європи». Він передбачає вироблення багаторівневої моделі співіснування різних народів та культур під спільним знаменником Європейського Союзу. Що стосується формування європейської ідентичності на рівні свідомості, то результати досліджень Євробарометра показують, що громадяни Євросоюзу все ще мають труднощі з усвідомленням себе як європейців. Тільки 3 % з них почуваються європейцями безвідносно до національного громадянства, 24 % пишаються європейським прапором, а 19 % – європейськими збірними на спортивних змаганнях. Крім того, за результатами дослідження, яке проводилося восени 1996 року, 51 % почували себе певною мірою європейцями, а 46 % відчували прив'язаність тільки до національної ідентичності [114]. Отже, як бачимо, у повсякденній практиці ідентифікація з ЄС є слабкою, натомість національна ідентичність домінує у свідомості громадян.

У політико-інституційній площині європейське будівництво постає як процес поступового функціонального делегування національних повноважень на рівень Європейських співтовариств, якому відповідає становлення своєрідної інституціональної моделі [83]. Зазначена модель характеризується

поєднанням елементів наддержавної інтеграції та міжнародного співробітництва, культурою діалогу й компромісу, формуванням горизонтальних транснаціональних мереж взаємодії та ухвалення рішень.

З точки зору міжнародного права євроінтеграцію можна розглядати як процес вироблення правових норм на рівні Союзу. ЄС спирається на власну правову та судову системи, що спроможні продукувати та тлумачити юридичні норми, встановлювати факт правопорушення і карати за вчинення його. Договірні-правова система Євросоюзу (*acquis communautaire*) містить понад 80 тис. сторінок тексту та поширюється майже на всі сфери внутрішньої компетенції держав.

У загальному ракурсі європейська інтеграція – це спільні демократичні цінності та соціально-економічна модерність [83]. Соціально-економічна модель передбачає, з одного боку, низку нормативних принципів, які зобов'язують країн-членів дотримуватись основних прав і свобод людини, стандартів ліберальної демократії та правової держави. З іншого боку – до країн-кандидатів ставляться вимоги щодо наявності функціонуючої ринкової економіки, спроможності перейняти загальноприйняті стандарти збереження довкілля, захисту прав споживача, охорони праці. Тому інтеграція до ЄС є результатом цілеспрямованих внутрішньодержавних реформ кожної країни-кандидата до демократії, правової держави й ринкової економіки.

Із соціально-економічної моделі європейської інтеграції випливає, що ЄС здійснює так звану політику європеїзації стосовно країн-кандидатів та членів. Європеїзація національних правових систем та адміністрацій здійснюється різними способами. Крісоф Кніл і Дірк Лехмул розрізняють три моделі європеїзації національних інституційних систем:

- Механізм інституційного достосування – Співтовариства, реалізуючи свою політику, визначають конкретні інституційні вимоги, до яких повинна адаптуватися кожна країна-член Європейського Союзу; Співтовариства визначають інституційну модель у зазначеній сфері.

- Механізм зміни внутрішньонаціональної структури шансів і можливостей (зміна умов гри) – право Співтовариств зумовлювати зміни в розподілі засобів та повноважень між національними державами, що в результаті порушує існуючу інституційну рівновагу і призводить до трансформації системи інституцій.

- Механізм зміни переконань та очікувань суспільних акторів – це фактично „найслабший” механізм, оскільки європейська політика не диктує конкретних інституційних розв’язань, не провокує до зміни інституційного підґрунтя стратегічної взаємодії, а призводить до трансформації інституційної системи внаслідок зміни ставлення суспільних акторів до певних аспектів реальності [145].

Поєднання названих вище трьох механізмів можна простежити в усіх сферах європейської політики. Зокрема, інституційний механізм домінує тоді, коли ЄС намагається обмежити або ліквідувати негативні внутрішні наслідки ринкової діяльності у сферах охорони навколишнього середовища, охорони здоров’я і безпеки праці, захисту споживачів, соціальній сфері. Негативні наслідки, що виникають у національних держав у цих сферах політики, розв’язуються уніфікованими моделями Співтовариства. В літературі такий підхід називають позитивною інтеграцією.

Так звана негативна інтеграція, що загалом спирається на другий механізм, передбачає орієнтацію на лібералізацію та дерегуляцію з метою забезпечення належного функціонування Спільного ринку. Тому їх основним завданням є заборона, спрямована проти всіх регулювань на національному рівні, які б могли створювати бар’єри для вільного переміщення товарів та послуг. Цей механізм чинить вплив на інституції опосередковано, за допомогою механізму «регуляційної конкуренції»: Спільний ринок, що розширюється, переміщення товарів, робочої сили і капіталу змушують національні адміністрації удосконалювати національне законодавство з тією метою, щоб воно не ставало на заваді власним суб’єктам підприємницької діяльності і не знищувало їх конкурентності на європейському ринку.

Третій із перелічених механізмів становить основу для так званої скелетної інтеграції, сутністю якої є створення перешкод для майбутньої – сильнішої, обов'язкової позитивної або негативної інтеграції. Цей механізм перш за все передбачає зміну способу мислення в країнах-членах стосовно певної проблеми, конкретне розв'язання якої на даний момент неможливе, виходячи із їхніх відмінностей та розбіжності в підходах щодо вирішення зазначеного питання. У таких випадках європейська політика спрямована на стимулювання та забезпечення підтримки загальних цілей європейських реформ шляхом зміни «політичного клімату» навколо проблеми, що має бути вирішена в майбутньому [145].

2 ДОСЛІДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ, ЇХ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ У ЗАРУБІЖНІЙ І ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУЦІ

Теоретичні засади європейської інтеграції можна згрупувати в «економічний» і «політичний» напрями. Але такий поділ був би занадто загальним та умовним. Радше можна говорити про переважно економічний та переважно політичний підходи у дослідженні інтеграції. Найчастіше їх важко відокремити один від одного [113, с. 25].

Дослідження європейських інтеграційних процесів у рамках економічних та політичних теоретико-методологічних підходів викликане тією констатацією, що ЄС притаманні дві основні інтеграційні площини: економічна та політична. Так, економічна площина ЄС проявляється у процесі загальної економічної інтеграції ЄЕС, становлення економічного і валютного союзу (ЕВС) ЄС, формування спільного ринку. Натомість щодо сфери політичної інтеграції, то вона є більш складним процесом і містить у собі питання спільної зовнішньої, безпекової та оборонної політики. Тому одночасне поєднання або навіть синтез у собі різних інтеграційних підходів може бути особливо корисним за умов нових викликів європейській інтеграції.

До основних економічних підходів у вивченні інтеграційних процесів відносять лібералізм (ринковий підхід) та інституціоналізм (ринково-інституціональний підхід).

На ранніх етапах дослідження інтеграційних процесів європейська інтеграція ототожнюється з торговельною та платіжною лібералізацією. Відомий французький економіст М.Алле писав, що одним із прийнятних правил для тісної економічної інтеграції між демократичними суспільствами є правило вільного ринку. Представники ліберального підходу стверджують, що вільна торгівля сама по собі інтегрує сферу співпраці, тому не потребує особливих наднаціональних інститутів, які б піклувалися про виникнення інтеграції. Хоча цілком зрозуміло, що принципи ліберального врегулювання

суспільно-економічних відносин на практиці пов'язані із втручанням держав у господарські відносини.

Представники ринково-інституціонального напрямку намагаються знайти компроміс між ринковими та державними регуляторними механізмами міжнародної економічної інтеграції. На відміну від представників ринкового підходу інституціоналісти визнають, що інтеграція національних господарств не може бути досягнута одними лише ринковими методами. На думку представників цієї концепції, інтеграція є втіленням певної єдності економічних і політико-правових аспектів [106, с. 12]. Б. Балаша вбачає початок інтеграції в акціях урядів, що усувають дискримінацію. Вчений наголошує, що не можна ототожнювати інтеграцію зі звичайним співробітництвом. «Ця різниця, – пише він, – є не якісною, а кількісною. Тоді як співробітництво передбачає дії, що мають за мету зменшення дискримінації. Процес економічної інтеграції полягає в засобах, які спричиняють елімінування тих чи інших форм дискримінації. Наприклад, міжнародні угоди про торговельну політику стосуються галузі співробітництва, тоді як усунення існуючих бар'єрів – інтеграції».

Ще в середині 60-х років ХХ ст. деякі французькі, англійські та італійські економісти піддали критиці неоліберальні підходи до дослідження інтеграції і запропонували так званий «структурний підхід».

Погляди представників зазначеного підходу істотно різняться між собою. Однак є те, що їх об'єднує: по-перше, надто критична позиція щодо традиційної теорії міжнародної торгівлі; по-друге, прагнення виявити структурний аспект інтеграційного процесу. Для представників цього підходу справжня інтеграція – це дещо більше, ніж просто об'єднання кількох економік. Вона можлива лише на стадії економічного союзу, коли відбувається взаємопроникнення національних господарств, що є невід'ємною частиною невідворотного процесу зміни їхньої структури [106, с. 12].

«Під інтеграцією, – пише П. Стрітен, – слід розуміти спільну політику зайнятості, спільну монетарну і фіскальну політику, а також спільну антимонопольну політику». Інакше кажучи, для повної інтеграції важливе не

стільки забезпечення абсолютної свободи руху товарів і факторів виробництва, тобто свободи для ринкового механізму, скільки координація економічної політики держав, що мають за мету пом'якшити нерівномірність економічного розвитку окремих країн інтеграційного комплексу й окремих регіонів усередині цих країн, а також забезпечити усталеність національних платіжних балансів. Вищою можливою стадією регіональної економічної інтеграції, відповідно до цієї концепції, має стати раціональна господарська структура всього інтегрованого регіону [106, с. 13]. Отже, йдеться про своєрідну зміну якості системи: інтегрування повинне становити не просто суму національних економік, а якусь нову якість, більш досконалий господарський організм.

Фактично до 70-х років ХХ ст. серед науковців-економістів спостерігався певний скептицизм щодо явних економічних переваг тісної співпраці між європейськими державами, проте подальший прогресивний розвиток економічної політики Європейського співтовариства, зокрема створення єдиного ринку, а потім економічного і валютного союзу в рамках ЄС, стало значним імпульсом для подальшого розвитку економіко-теоретичного підходу до вивчення саме європейської інтеграції.

Узагальнюючи, необхідно зазначити, що прихильники економіко-теоретичного підходу передумовами європейських інтеграційних процесів вбачають у розвитку міжнародного поділу праці, міжнародної господарської кооперації і загалом посилення процесів взаємозалежності та тенденції до організованості та впорядкованості на рівні глобальної світової системи. Серед представників цього підходу так і не склалося єдиної точки зору щодо природи і мети інтеграції. Деякі з них ототожнювали регіональну інтеграцію передусім із поверненням до ідеалів вільної торгівлі, а сама інтеграція, на їхню думку, повинна зводитися лише до відміни різних обмежень, що заважають вільному переміщенню товарів і послуг. Інші ж виявилися прибічниками інтенсифікації інтеграційного процесу, причому в різних сферах, і розглядали створення європейського ринку як єдиний шлях для досягнення всезагального добробуту в рамках всієї Європи.

Крім економічних підходів, як уже зазначалося, виділяють і політичні підходи до дослідження європейських інтеграційних процесів. Першим і, мабуть, більшою мірою політичним підходом до вивчення та аналізу європейського інтеграційного процесу є федералізм, який сформувався наприкінці Другої світової війни і виступає за інтеграцію у правовому та інституційному значеннях.

Федералізм відстоює точку зору, що в основі взаємовідносин між країнами, що інтегруються, повинна бути модель союзної держави, утворення якої одночасно розглядається і як кінцевий продукт, результат інтеграції. Як слушно пише у дослідженні «Міжнародна теорія та європейська інтеграція» Ч. Пентланд, «кінцевою метою інтеграції є створення наднаціональної держави відповідно до принципів централізації і передачі політичних повноважень на найвищий рівень». Вчений виділяє дві особливості федералістського підходу: соціологічний, детермінований соціальною активністю людей, та конституційний – встановлення конституційного «проекту» для пом'якшення централізованих дій держави. Він зауважує, що саме з них і почався розвиток різних напрямків у інтеграційній теорії.

Лише швидкий поворот у бік федеративної моделі, на думку А. Спінеллі – відомого італійського федераліста, лідера європейського федералістського руху, – міг би привести до успіху в об'єднанні всієї Європи.

Прихильники федералізму обґрунтовують необхідність існування інституційного утворення, яке впливає як на взаємовідносини між країнами, що інтегруються, так і на розподіл повноважень між ними, з одного боку, і над інституційним утворенням, з іншого. Характеризуючи роль надінституційного утворення та розподілу його повноважень, А. Спінеллі стверджує, що жодна із гілок влади відповідного рівня не повинна володіти ніякими перевагами, а повноваження місцевих, регіональних, національних органів і органів європейського масштабу повинні бути сумісні й доповнювати одне одного. Тобто сутність федералізму полягає в децентралізації влади усюди, де це необхідно. Звертаємо увагу на те, що децентралізація там, «де це необхідно»,

становить зміст одного із основних принципів Маастрихтського договору про Європейський Союз – принципу субсидарності.

Прихильники федералізму наголошують, що основним джерелом об'єднання держав є спільні історичні, духовні і культурні здобутки народів, а також збіг економічних і політичних інтересів держав. Французький дослідник Дені де Ружмон зазначає: «Федералізм не має на меті стерти відмінності та розчинити всі нації в одному блоці, навпаки, хоче врятувати їхні якості. Багатство Європи й сама суть її культури були б утрачені, якби хтось спробував уніфікувати континент, усе тут перемішати, одержати якусь своєрідну європейську націю, в якій латиняни й германці, слов'яни й англосакси, скандинави і греки були б підвладні однаковим законам і звичаям, які б не могли задовольняти жодну з цих груп і які б усіх пригноблювали» [29, с. 35]. Таким чином, незважаючи на те, що федералізм передбачає політичну уніфікацію, економічну уніфікацію, в культурному розумінні держави-учасниці союзів залишають за собою власну специфіку.

Федералісти виділяють два основні методи для зближення держав: кооперативний та інтеграційний [2, с. 22]. Кооперативний метод становлять спільні дії держав, спрямовані на узгодження питань, що представляють спільний інтерес. При цьому органи управління, що утворюються внаслідок співробітництва, формуються з представників, які отримують мандат на представництво інтересів національних держав. Рішення та угоди приймаються лише одностайно і мають чинність лише для тих держав-членів, що їх схвалили.

Інтеграція як другий метод зближення, навпаки, передбачає делегування права прийняття рішень органам управління, функціонери яких не представляють інтереси країн, громадянами яких вони є. При цьому ухвалення рішень не потребує одностайності і вони є обов'язковими для всіх держав-учасниць. Рішення інтеграційних органів мають виконуватися без подальших узгоджень та обговорень у національних законодавчих органах.

Дослідивши праці прихильників федералізму, можна виокремити декілька напрямків теоретичних досліджень у рамках єдиної федералістської теорії інтеграції:

1. Класичний федералізм 50-60-х років ХХ ст., основними представниками якого є М. Алле, Г. Бругманс, К.Л. Кор, Д. де Ружмон [29], В. Хальштейн, Г. Герард. Вони вважають, що єдиним способом європейської міждержавної інтеграції є створення федеративної європейської держави. Тобто об'єднання європейських держав має відбуватися на зразок Сполучених Штатів Америки як типової федеральної держави.

2. Реформований федералізм, прибічниками якого є А. Спінеллі, П. Тейлор, К. Фридріх. Вони також виступали за створення єдиної Європи за федеративною моделлю. Проте вчені зазначали, що європейську федеративну державу можна створити як традиційними методами, тобто шляхом прийняття єдиної конституції, створення єдиного уряду, так і здійснювати поступальний перехід, тобто поступовим посиленням інтеграційних процесів між окремими регіонами Європи. Вони зосереджують свою увагу не стільки на цілях інтеграції, скільки на методах та шляхах їх досягнення. Початковим елементом процесу федералізації європейських структур є не утворення федерації, а співробітництво та спільні міждержавні угоди, рішення. Саме інтенсифікація та поглиблення міждержавного співробітництва мають підготувати європейське суспільство до розуміння необхідності поступового утвердження інтеграційних структур федеративного характеру.

3. Інтегральний федералізм, який передбачає перехід до федерації через залучення до інтеграційних процесів усього суспільства та формування системи «багаторівневого управління» (Г. Марк, Л. Хугх, К. Бленк, Г. Еро).

4. Галузевий, або так званий неофедералізм, що розглядає федералізм як гнучку модель, яка дозволяє використовувати форми та методи інших інтеграційних теорій (М. Бургес, Дж. Пайндер, Д. Сиджанскі). Останнім часом у рамках міжнародної порівняльної політології особливої популярності також набуває модель, співзвучна до галузевого федералізму Дж. Пайндера.

5. Інституціональний федералізм А. Сбраджі. Вчений намагається звільнити федералізм від його нормативної прив'язки, розглядає його як особливу філософію, наукову орієнтацію, а сам євроінтеграційний проект інтерпретує як експеримент у галузі інституціональної творчості, кінцевий результат якої неможливо передбачити [89, с. 473-474].

Як бачимо, усі згадані підходи базуються на принципах федералізму, тільки в одному випадку суб'єктами федерації є національні держави, а в іншому – регіони (райони).

На думку прихильників Європейської федерації, сучасна ситуація в Співтоваристві не тільки не є кроком назад від федерації, а, навпаки, свідчить про спільне бажання рухатися далі шляхом інтеграції. Деяка децентралізація в прийнятті рішень дозволяє у гнучкій формі усунути важливі суперечності та розбіжності, що гальмують інтеграційний процес, який неодмінно приведе до федеративного об'єднання. Як доказ наводяться закріплені в Єдиному Європейському Акті положення про директиви та принцип взаємної довіри.

Критики федералізму звертають увагу на те, що політичні одиниці, які виникли в певний період міжнародних відносин і за специфічних умов, мають своєрідну модель, тому сучасну модель співпраці неможливо автоматично переносити з попередніх. Вони також стверджують, що спільна влада федерації не є необхідною для гарантії її успіху. Але визнають, що федералістський підхід має політичну й цілісну орієнтацію, яку інші теорії залишають поза увагою. Федералістський підхід не надає належного значення суспільно-економічним і класовим факторам, що специфічним чином впливають на будь-які процеси об'єднання.

На нашу думку, основним недоліком класичного федералізму є те, що його прихильники вважали можливим швидке інституційно-конституційне оформлення об'єднання держав. Кінцева мета федералістської теорії – утворення федерації чи конфедерації європейських держав, яка, водночас, проголошується як необхідна умова для початку інтеграційного процесу.

Сучасне поглиблення європейських інтеграційних процесів, поза сумнівом, зміцнило ідеї федералізму. Останнє велике розширення Європейського Союзу та збільшення кількості його членів до 27 країн, а також перспектива його подальшого розширення роблять федералістську модель найбільш ефективною для суміщення процесів розширення та поглиблення інтеграції і в економічній, і у політичній сферах. Федералістський підхід є не лише теоретичним здобутком різних наукових шкіл, а й становить і предмет особливої уваги представників європейських політичних кіл. Зокрема, останніми роками питання щодо подальшого розвитку та майбутньої політичної моделі Євросоюзу все ще визначається палкими дискусіями навколо альтернативних федералістських проєктів, зокрема німецького, що пропонує заснування Європейської Федерації (проєкт Й. Фішера 2000 року) та французького – у вигляді Федерації національних держав (проєкт Ж. Ширака та Л. Жоспена 2001 року). З іншого боку, негативною стороною федералізму в контексті європейських інтеграційних процесів є те, що він викликає далеко не однозначну реакцію в суспільстві – від беззаперечного схвалення до найгострішої критики.

Таким чином, виходячи з вищенаведеного, можемо вдатися до таких тверджень. По-перше, федералістський підхід має універсальний характер, його загальну філософію та конкретні принципи можна застосовувати як у широкому контексті міжнародних відносин, так і у вузькому контексті євроінтеграційних процесів – формування моделі політичного устрою сучасного Євросоюзу. По-друге, у рамках Євросоюзу федералістський підхід може бути поданий не лише у жорстко фіксованій формі федерації, але також і в інших формах, зокрема конфедерації, консоціації або навіть унії (об'єднання).

Наступним політичним підходом до пояснення європейських інтеграційних процесів є функціоналістський, що представлений у працях Д. Мітрані [149, 150, 151]. Вчений обґрунтував необхідність трансформації й оновлення уявлень про систему міжнародних відносин і запропонував так звану «функціональну альтернативу», що має своєю кінцевою метою створення

світової спільноти. Д. Мітрані виступає проти ідеї створення федерації та управління континентального масштабу і доводить недоцільність утворення статичного і штучного, територіально обмежувального федеративного об'єднання, визначаючи це як «оману федералізації». Він стверджує, що міжнародні організації набувають вагомій ролі та значення і стають новими суб'єктами міжнародних відносин, формуючи мережу в контексті динамічної трансформації системи міжнародних відносин [149].

Одна із головних ідей функціоналізму полягає в тому, що міжнародна інтеграція повинна бути максимально деполітизованою, а ефективне співробітництво держав та запобігання конфліктів можуть і повинні бути досягнуті шляхом концентрації зусиль у першу чергу на спільних для всіх питаннях доброботу (як у всесвітньому масштабі, так і на національному рівні). Згідно з функціоналізмом, інтеграційна динаміка приводить до появи функціональних організацій, що володіють конкретними повноваженнями, делегованими безпосередньо самими державами. Кінцевим продуктом інтеграції є створення функціональної системи, елементи якої можуть почати працювати і без загальної політичної надбудови.

Д. Мітрані запропонував шлях глобального вирішення конфліктів між державами – через встановлення такої форми співпраці всередині існуючих державних кордонів, яка б зближувала народи та держави. Передусім співпрацю можна забезпечити у сферах транспорту, культурної діяльності й торгівлі. Адже в цих сферах інтереси держав-учасниць найлегше було б визначити, що є позитивним для формування союзів.

З огляду на майбутнє розширення ЄС досить цікавим є теоретичне узагальнення Д. Мітрані щодо виокремлення дихотомії концепції континентальних уній (де пріоритетом є визначення території членів об'єднання і «чужинців») та концепції світової, універсальної ліги (як визначення функцій з метою інтеграції за врахування якомога більшої кількості інтересів їх учасників).

У цьому контексті ключового значення набувають дві тези Д. Мітрані. По-перше, регіональні інтеграційні проекти відтворюватимуть територіальні квазідержавні функції, але вже на наднаціональному рівні, де вирішальну роль матимуть не всі, а лише найпотужніші держави [149]. І, по-друге, зміцнення функції нового кордону між Євросоюзом та Україною, а саме – заперечення застосування територіальної логіки як встановлення заради політичних цілей реальних кордонів та визначення обмежень на членство в регіональних інтеграційних об'єднаннях [150].

Мітрані наголошує, що основою інтеграції є економічна інтеграція, а не політична, соціальна чи інформаційна. У праці «Дієва система миру» він робить висновок, що розмежування співробітництва між різними країнами, тобто набуття кожною країною специфічних економічних функцій приводить до інтеграції. Вчений вважає, що створення єдиного економічного ринку, спільних економічних організацій є передумовою для політичної інтеграції.

Узагальнюючи, необхідно зазначити, що Д. Мітрані чинником інтеграційних процесів вважав функціонування міжнародних організацій та міжнародних режимів як центрів міждержавного співробітництва в різних сферах. Ціла низка положень концепції Мітрані, що відстоювали позитивне значення процесу децентралізації, технократичного співробітництва та застосування міжнародної адміністрації у вирішенні проблем добробуту та миру, були пізніше використані та розвинені прихильниками функціоналістських традицій.

Б. Розамонд у праці «Теорія європейської інтеграції» (2000 р.) зробив такий висновок щодо значення теорії функціоналізму: «Історичне значення функціоналізму полягає в тому, що він заклав підвалини неофункціоналістської теорії інтеграції – галузі теорії міжнародних відносин, що найбільше асоціюється з розвитком Європейських Співтовариств».

Спроби пояснити унікальність ЄС, знайти відповіді на питання, які виникають у процесі інтеграції і на які не могли відповісти прихильники класичного федералізму та функціоналізму, привели до появи в 60-70-х роках

XX ст. неофункціоналізму. Цікавими є теоретичні узагальнення Е. Хааса. Він не тільки підкреслив визначальну роль політичного чинника в процесі інтеграції, зокрема як фактора творення постнаціональних політичних спільнот, поступової інтеграції у сферах «низької» та «високої» політики, але й визначив європейську інтеграцію як цілком якісний процес, який не можна ототожнювати з міждержавною чи міжурядовою співпрацею. Невід'ємною складовою теорії неофункціоналізму залишилась ідея «переливання», але вже значно модифікованою до реалій євроінтеграційного процесу.

На думку Хааса, визначальним елементом під час формування політичного співтовариства є відчуття приналежності, яке індивіди та суспільство в цілому демонструють центральним політичним інститутам. Політична інтеграція – це процес, у якому політичні складові національних держав на основі зміненого відчуття національної приналежності, спрямовують власні очікування й політичну активність до нового наднаціонального утворення, що володіє правом приймати рішення, які поширюються на відповідні національні центри. Кінцевим результатом політичної інтеграції є нова політична спільнота. Приналежність до нового центру, що приймає рішення, перевіряється на основі поведінки представників політичних груп, оскільки еліта є значним політичним чинником.

Ця концепція ґрунтується на інтересах і цінностях учасників, які взаємодіють. Тому інтеграція реалізується в той момент, коли співпраця представників держав досягає такого рівня гармонізації, що стає моделлю. Так, якщо плюралізм прийняття рішень є спільною цінністю учасників процесу, то він стає атрибутом політичної інтеграції [2, с. 25]. Одночасно Хааз акцентує увагу на тому, що політична інтеграція розвивається з економічних зв'язків між групами держав, але будь-які взаємозв'язки не є політичною інтеграцією. Таким чином, Хааз розмежовує поняття політичної інтеграції та співпраці, яка не обов'язково приводить до створення союзу.

На думку вченого, інтеграція є можливою не на глобальному, а лише на регіональному рівні. Він зазначає, що важливу роль в інтеграційних процесах

відіграють нові політичні еліти, які усвідомлюють, що добробут їхніх держав залежить від добробуту інших держав. Покращання добробуту населення є основним завданням інтеграції.

Значний вклад у розвиток концепції неофункціоналізму вніс А. Маршаль, який розробив концепцію континентальної інтеграції. У своїй праці «Солідарна Європа» вчений підкреслює, що інтеграція – це об'єктивний та незворотний процес. Інтеграція у Європі, з точки зору вченого, розпочалася ще у XVI ст., унаслідок чого були утворені національні держави. Проте інтеграційний процес продовжився і наступним його етапом повинна стати континентальна інтеграція. Континентальна інтеграція передбачає створення інтеграційних об'єднань на рівні окремих континентів. Таке об'єднання є більш легким процесом, ніж об'єднання на глобальному рівні, оскільки між країнами одного континенту існує географічна, економічна та цивілізаційна єдність.

Сутністю інтеграції, за концепцією А. Маршала, є вироблення почуття солідарності між різними націями. Тому, на думку вченого, першою формою інтеграції є соціальна, а вже наступними – політична та економічна.

Починаючи з 70-х років XX ст., прихильники неофункціоналізму як центральний чинник політичної інтеграції розглядають зовнішній. Одним із перших вплив зовнішнього чинника на процес політичної інтеграції відобразив у неофункціоналістській теорії Джозеф Най. У низці своїх праць він запропонував концепцію «активних» та «пасивних» зовнішніх чинників, що просувають регіональну інтеграцію. Ф. Шміттер увів у неофункціоналістську систему поняття «екстерналізм», що об'єднувало як сприятливі, так і негативні зовнішні чинники, які так чи інакше впливають на інтеграційні процеси, а їх урахування мало важливе значення для пояснення інтеграційних змін. Особливу увагу Ф. Шміттер приділяв аналізу негативних зовнішніх чинників. На його думку, інтеграція може викликати зворотну негативну реакцію з боку держав, які не входять до інтеграційного об'єднання, що, у свою чергу, змусить регіональне угруповання вдаватися до нових, складніших форм

співробітництва. Як наслідок, цілком можливим є формування спільної зовнішньої політики, яка до цього не існувала.

У той же час, аналізуючи історію процесу розширення Європейського Співтовариства, можна зробити висновок, що неофункціоналістська теорія, навіть у відкорегованій формі, має значні обмеження щодо дослідження інтеграційних процесів у Європі, особливо на стадії розширення Співтовариства. Збільшення кількості країн-членів значно ускладнює формування консенсусу між правлячими елітами щодо довготривалих цілей ЄС. Розширення зменшує також однорідність Співтовариства, послаблюючи цілісність та ефективність його політики. Припущення неофункціоналізму щодо розвитку прогресивних, раціональних і домінуючих наднаціональних еліт стало менш імовірним.

Ще одним своєрідним теоретичним підходом у дослідженні європейських інтеграційних процесів є комунікативний підхід, який розроблений Карлом Дойчем і викладений у його працях «Політичне співтовариство на міжнародному рівні: проблеми визначення і виміру» (1954 р.); «Політичне співтовариство і Північноатлантична зона: міжнародна організація у світлі міжнародного досвіду» (1957 р.); «Аналіз міжнародних відносин». К. Дойч використовує теорію систем, спираючись на кібернетичні уявлення Н. Вінера і конструкції Т. Парсонса, об'єднавши це власними ідеологічними і політичними аспектами інтеграції.

Комунікаційний підхід Дойча базується на принципі «ізоморфізму». Принцип «ізоморфізму» полягає в тому, що всі соціальні процеси, включаючи стосунки між окремими групами людей і навіть націями, підпорядковуються ідентичним закономірностям, логічним висновкам кібернетики.

Джерелом інтеграційної еволюції вчений вважає прагматичну детермінованість індивідуальної поведінки. «Люди рано чи пізно з'ясовують, що у конкретній політичній і економічній грі вони можуть краще відстояти свої інтереси, якщо створять коаліції. У політиці й економіці такі коаліції будуть

значною мірою залежати від соціальної комунікації та культури, структури особистості, комунікаційних звичок учасників».

За Дойчем, суб'єктами міжнародних відносин є нації, держави, а не окремі особи чи групи людей. Народи виявляються інтегрованими у міру того, як вони стають взаємозалежними. Дойч вважає, що взаємозалежність між націями набагато слабша, ніж усередині нації. Якщо рівень комунікаційних зв'язків на певній території є особливо інтенсивним, то тут виникає так зване політичне співтовариство. Інтеграція – це розвиток мережі соціальних зв'язків, які є комунікаційними та інтенсивними.

Розвиток комунікацій між різними державами може привести до утворення міждержавного співтовариства, якщо обмін інформацією між різними державами є більш-менш урівноваженим. Тому нації інтегруються прямо пропорційно до комунікаційного зв'язку між ними.

Реальним шляхом досягнення інтеграції дослідник вважає створення співтовариства безпеки. Інтеграція – це створення такого співтовариства, в якому завдяки високому рівню єдності між державами-учасницями усі конфлікти вирішуються без великих втрат [2, с. 23]. Співтовариство безпеки – це співтовариство, в якому існує реальна впевненість у тому, що його члени не будуть боротися один з одним фізично, а вирішуватимуть суперечки іншим шляхом.

Вчений стверджував, що у другій половині ХХ ст. у світі буде створено декілька політичних співтовариств безпеки. Це буде територіальний простір, народи якого матимуть єдине розуміння безпеки і на цій основі створюватимуть спільні інститути.

Проаналізувавши історичний матеріал, Дойч виділяє два види інтеграції:

1. Амальгамовану інтеграцію, в якій дві чи більше раніше незалежні держави утворюють більшу державу, що має федеративний або унітарний устрій. Прикладом такої інтеграції є створення Сполучених Штатів Америки.

2. Плюралістичну інтеграцію, в якій збігаються окремі уряди з юридичною незалежністю. Тобто за політичними одиницями утворення зберігається

суверенітет. Прикладом такого інтеграційного утворення вчений називав Північноатлантичний Альянс. Проаналізувавши історію створення НАТО, він відмітив, що це утворення буде ефективніше функціонувати, коли, крім військового та політичного співробітництва, держави розвиватимуть і економічні взаємозв'язки між собою.

К. Дойч також виокремлює такі специфічні характеристики інтеграційного об'єднання:

1. Важливе значення в інтеграції має фактор часу: успішний розвиток інтеграційного процесу відбувається лише тоді, коли отримання учасниками реального відчутного виграшу випереджає часові витрати, пов'язані з участю в об'єднанні.

2. Інтеграційний процес часто починається й ефективніше розвивається навколо «силового центру» тоді, коли в ролі останнього виступає одна чи декілька політичних одиниць, які є сильнішими і досконалішими порівняно з іншими учасниками.

3. Інтеграційний процес характеризується посиленням психологічного неприйняття війни між учасниками і «зменшенням готовності інституціоналізувати підготовку до воєнних дій і вважати війну законообґрунтованою».

4. З розвитком інтеграційного процесу внутрішньонаціональне розмежування між політичними партіями, рухами, економічними угрупованнями втрачає свій внутрішньонаціональний характер і все більше стає транснаціональним.

5. Для вдалої реалізації інтеграційного об'єднання необхідно, щоб основні політичні партії чи фракції виступили з новими ідеями, лозунгами, планами загальнонаціонального характеру щодо об'єднання суспільства.

Карл Дойч робить висновок, що причиною усіх міжнародних конфліктів є поділ на національні держави. Тому завданням інтеграції є те, щоб співтовариства безпеки, які створюються державами, у майбутньому стали наднаціональними політичними та економічними одиницями.

Основні завдання інтеграції вчений вбачав у забезпеченні миру, створення більших можливостей для розвитку держав, визначення нових міжнародних ролей держав, які входять до складу співтовариств.

Карл Дойч передбачав, що наприкінці ХХ ст. людство може дорости до створення єдиного плюралістичного співтовариства. Проте для цього необхідною є низка передумов:

1. Суміщення ролей, які виконують різні держави у міжнародних відносинах.
2. Поширення єдиного способу життя.
3. Поширення єдиних, загальних цінностей.
4. Створення єдиної глобальної системи комунікації.
5. Забезпечення високого економічного розвитку для усіх держав.

Карл Дойч вказує, що поряд з утилітарними причинами, пов'язаними з досягненням більшого добробуту, стабільності та міркуваннями безпеки, суттєвою, якщо не визначальною, передумовою інтеграції є суб'єктивний чинник, тобто ставлення до неї еліти та широких верств населення в країнах, що інтегруються. Важливість цього чинника пов'язана з усвідомленням, сприйняттям інтересів, що лежать в основі інтеграційних процесів, як спільних. Суб'єктивний чинник виявляється через психологічний стан, формування почуттів солідарності, лояльності, довіри, часткового ототожнення з поглядом власних образів та інтересів. Такі психологічні почуття можуть формуватися як завдяки передумовам, що існували до початку інтеграційних процесів, так і значною мірою в процесі інтеграції. Передумовами, що існували об'єктивно до початку інтеграції, є територіальна близькість, спільність історичного розвитку в минулому, належність до однієї цивілізації і відповідно спільність соціокультурних вартостей, подібність або однотипність політичних режимів, відносно однаковий рівень взаємної відкритості в економічній сфері та сфері побуту й духовної культури. Особливе значення серед цих чинників надається єдності культури, яка є основою для системних вартостей майбутньої спільноти чи політичного об'єднання та нової спільної ідентичності.

Водночас К. Дойч досліджує й уточнює умови успішного розвитку інтеграційних процесів. Головними серед них є:

- 1) взаємна сумісність норм політичної поведінки;
- 2) більш високе, порівняно із сусідніми територіями, економічне зростання;
- 3) розширення політичних та економічних еліт;
- 4) різноманітність і масштабність потоку взаємної інформації;
- 5) передбачуваність поведінки всіх учасників.

На думку К. Дойча, цілі й умови інтеграції значною мірою визначають характер цього процесу і засоби його забезпечення. Ці засоби він знову ж таки поділяє на чотири групи:

- а) виробництво цінностей;
- б) розподіл цінностей;
- в) утримування силою;
- г) ідентифікацію [48, с. 141].

Отже, як бачимо, К. Дойч розглядає інтеграційні процеси з позиції комунікативної взаємодії між націями та державами, тобто як сукупність соціальних взаємозв'язків.

Сучасний стан розвитку Європейського Союзу потребує дослідження концепцій як поглиблення, так і розширення Євросоюзу. Виокремимо три основні.

По-перше, це Європа «різних швидкостей» (уперше термін з'явився у «звіті Тіндемаса» 1975 р.). Ця концепція передбачає, що не всі держави-члени можуть або хочуть однаковими темпами просуватися до інтеграції у певних сферах. Це вимагає спеціальних заходів для погодження інтересів різних груп держав [19, с. 98]. На думку професора Неаполітанського університету Паоло Гверрієрі, Європа повинна розвиватися різними швидкостями, причому різні групи країн будуть поєднуватися для здійснення різних цілей, залишаючи в той же час двері відчиненими для інших учасників ЄС [93, с. 36].

По-друге, це концепція «змінної геометрії» євроінтеграції, за якою держави самі вирішують, брати чи не брати участь у певній конкретній інтеграційній ініціативі. Тобто зазначена концепція передбачає неоднаковий метод інтеграції, який дозволяє країнам-членам вибирати пропоновані стратегії і долучатися до їх реалізації. Така модель може становити загрозу всьому процесу європейської інтеграції, отже, має бути хоча б мінімальна кількість спільних цілей країн-членів ЄС [51].

І, по-третє, Європа концентричних кіл – концепція, запропонована головою Європейської Комісії Ж. Делором у січні 1989 р. Вона передбачає щодалі вищий рівень інтеграції у напрямку «центру» Євроспільноти, який мали би країни ЄС після створення політичного союзу, спільного ринку та господарського й валютного союзів. Далі йдуть країни Європейської асоціації вільної торгівлі, наближені до ЄС у господарському і правовому планах. Зовнішнє коло утворюють країни, асоційовані з ЄС, які претендують на повноправне членство. Четверте, найширше коло – це країни – члени ОБСЄ як спільний простір європейського співробітництва.

Комплексний аналіз суперечностей інтеграційних процесів України до Європейського Союзу неможливий без залучення максимально широкого масиву різнопланових джерел і фактичного матеріалу, врахування результатів уже здійснених досліджень і застосування новітніх методологічних підходів. Лише за таких умов є можливим ґрунтовно проаналізувати європейські інтеграційні процеси, зокрема визначити внутрішньоукраїнські та внутрішньоєвропейські суперечності, вивчити геополітичний чинник євроінтеграції, запропонувати можливі шляхи подолання суперечностей.

Розгляду різних аспектів інтеграційних процесів у Європі присвячені праці таких західних дослідників, як М. Арах [2], М. Денджерфілд [28], Дж. Стигліц, Ф. Тоді [101], Ч. Тейлор. У цих роботах проаналізовані причини інтеграційних процесів, їх прояви та наслідки інтеграційних перетворень.

У ході дослідження було з'ясовано, що європейські інтеграційні процеси розглядалися в дисертаційних дослідженнях українських вчених-політологів,

соціологів, філософів, економістів, істориків, правознавців та фахівців інших галузей знань. Українські науковці у своїх роботах досліджували: європейську політичну інтеграцію (О. Полтораков) [78], еволюцію становлення і перспективи спільної зовнішньої політики ЄС (О. Кравченко) [56], інституційний вимір зовнішньої політики Євросоюзу (Н. Вінникова) [18], інституційний вимір формування політичної системи ЄС (О. Врадій) [20], наднаціональні інституції ЄС у теоріях інтеграції (В. Терницький) [100], теоретичний та практичний виміри розширення ЄС (В. Копійка) [53].

З метою систематизації наукових розвідок українських учених стосовно процесу становлення і розвитку Європейського Союзу та долучення України до євроінтеграції то, їх можна розподілити за такими проблемами:

1. Розвиток і становлення європейських наддержавних інституцій (О. Врадій [21], В. Величко [15], В. Копійка, В. Посельський [83]). У своїх дослідженнях науковці наголошують, і з ними важко не погодитися, що останнє розширення ЄС спричинило кількісні інституціональні трансформації, які потребують упровадження наднаціональних принципів інтеграційного будівництва. Обґрунтовується унікальність інституціональних структур Союзу, що поєднують у собі риси інститутів національної держави, міжнародної організації та поступово наближаються до інститутів єдиної політичної системи.

2. Безпековий вимір у формуванні ЄС (Г. Заворітня [38], В. Вдовенко [16]). У роботах досліджено міжнародно-політичні аспекти та досвід Європейського Союзу з гарантування безпеки у контексті становлення Європейської безпекової та оборонної політики, політики нейтралітету й позаблоковості за умов трансформації європейських структур безпеки та в контексті здійснення зовнішньої політики європейськими нейтральними й позаблоковими державами та Україною.

3. Формування української зовнішньої політики в контексті розвитку й розширення ЄС (Ж. Панченко [71], Д. Ключко [52], Н. Буренко [12], В. Вакулич [13]). Дослідниками зазначається, що Україна розглядається державами ЄС як

важливий геополітичний «гравець», який, проте, актуально ще не визначився як самостійний суб'єкт геостратегії та прийняття важливих міжнародних рішень. Проголошена Україною концепція інтеграції до ЄС співвідноситься з національними інтересами, а територіальне розширення ЄС та його безпосереднє наближення до українських кордонів створюють передумови активізації участі України в означених процесах. Проте відсутня належна увага з боку України до міжнародної іміджевої політики та геополітичного позиціонування в процесі інтеграції до європейських структур. Тому зазначений факт негативно впливає на позиціонування України в геополітичних стратегіях провідних європейських держав та на перспективи набуття нею членства в ЄС.

Установлено, що наразі вітчизняними та зарубіжними вченими недостатня увага приділялася дослідженню суперечностей інтеграції України до Європейського Союзу. Серед незначної кількості таких праць можна виокремити дослідження Д. Гаврикова, де проаналізовані окремі аспекти суперечностей у самій Європі [22], А. Гальчинського щодо суперечностей реформ у контексті євроінтеграційного поступу [23], О. Жадько щодо проблем, які виникають у процесі діяльності двосторонньої співпраці між Україною та Євросоюзом [37].

Серед великої кількості досліджень західних вчених щодо інтеграційних процесів у Європі особливої уваги заслуговує праця професора Департаменту політичних наук та Інституту політичних досліджень при Женевському університеті Д. Сиджанські «Федералістське майбутнє Європи» [91]. Дослідник детально аналізує перебіг інтеграційних процесів у Західній Європі в 1945-1997 рр. Для нашої роботи особливо цінним є вивчення Д. Сиджанські підйому і кризи Європейського співтовариства. Він робить спробу усвідомити масштаби кризи у процесах європейської інтеграції і виявити механізм її виникнення.

Д. Сиджанські показує, що в 1990-ті роки Європейське Співтовариство переживало такі явища:

- 1) системну кризу, породжену незбалансованістю між успіхами економічного і слабкістю політичного об'єднання Європи;
- 2) структурну кризу, викликану переосмисленням глобальних цілей колишніх європейських «великих держав» і наданням пріоритету власним національним інтересам;
- 3) кризу системи європейської безпеки.

Дослідник вважає, що основною причиною кризи ЄС є зовнішні події, які гальмують процес об'єднання Європи.

На нашу думку, Д. Сиджанські недостатньо враховує внутрішні чинники та процеси, які тривають всередині ЄС і також суттєво впливають на інтеграційні процеси. Однак фактичний матеріал монографії дозволяє зробити висновок, що всі три симптоми «європейської кризи» 1990-х років були багато в чому закладені в самій структурі Європейського співтовариства.

Завершуючи, можемо констатувати, що у сучасній політичній науці накопичено незначний фактичний матеріал і проведено його узагальнення з дослідження суперечностей інтеграції України до Європейського Союзу. Зарубіжні та вітчизняні науковці зосередили свою увагу насамперед на встановленні певних закономірностей інтеграції до ЄС, перенесення досвіду країн ЦСЄ. З'ясовано, що значну увагу вчені присвятили аналізу соціально-економічних, політичних, військових аспектів інтеграції України до ЄС, натомість проблема оцінки реформ в Україні в контексті євроінтеграції не вивчена, бракує систематизованого переліку чинників, які гальмують євроінтеграцію, недостатньо досліджені шляхи розв'язання політичних, соціальних, економічних та інших суперечностей, що виникають у процесі євроінтеграції України. Встановлено, що у сучасній вітчизняній політичній науці відсутнє комплексне дослідження, присвячене аналізу суперечностей інтеграції України до ЄС та пошуку шляхів їх розв'язання. Цей факт змушує віднести титульну проблему до малодосліджених, а тему монографії – до актуальної.

Можна зробити висновок про існування декількох академічних дисциплін, що приділяють значну увагу вивченню європейської інтеграції. До їх складу належать політична наука, соціологія, економіка, право, історія і низка інших. При цьому варто зауважити, що представники кожної зі згаданої вище наук досліджували та аналізували європейський інтеграційний процес, використовуючи свої власні, притаманні лише даній конкретній науці, специфічні методи і прийоми. І все ж, незважаючи на відмінності, можна говорити про існування низки міждисциплінарних зв'язків і підходів до аналізу європейських інтеграційних процесів. Оскільки кожен із теоретичних підходів акцентує увагу на певному аспекті інтеграції, то у практичній діяльності наднаціональні організації не застосовують у „чистому” вигляді ідеї якогось одного теоретичного підходу. Проте теоретичні засади інтеграції мали значний вплив на формування програм різноманітних міжнародних союзів.

Ми вважаємо, що, зважаючи на динамічну еволюцію якісних характеристик ЄС, бажано було б застосовувати комплексний підхід до вивчення євроінтеграційного процесу, підходу мультикаузального, мультилінійного, з'ясування мережі взаємозалежних причин історичних змін, що, з точки зору методології дослідження, дозволяє осмислювати євроінтеграцію як цілісний процес із власною внутрішньою логікою розвитку, з виокремленням специфіки його якісних характеристик.

3 ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

Активність внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів і соціально-економічних змін в Україні з початку XXI ст. відбувається в стрімкому вирі пан'європейського та глобалізаційного рухів. Водночас із кожним новим циклом політичних змін у державі українці винаходять нові та дієві форми громадянського активізму та самоідентифікації. Так, прагнення змін та бажання хоча б частково позбавитися лейблу пострадянської країни спочатку спричинили появу таких реалій, як *євродизайн, євроремонт, євросервіс, євровікна і, навіть, євродвір та євробазар*. У композитах цього типу префікс *євро-* наче виступає когнітивним «гарантом» високої якості та модерновості, інноваційності та прогресивності, які притаманні країнам Західної Європи як спільного культурно-історично-географічного ареалу. Водночас для пересічного громадянина, скажімо, Німеччини або Хорватії уявлення українця про *єврошини* чи *єврошпалери* залишаються в області трансцендентності, як і той факт, що ж робить в українській свідомості достойний гонорар лектора за виступ *європейським*.

На зміну першим вербальним «ластівкам» омовлення концептуальної опозиції «Україна – Європа» в соціально-побутовому дискурсі України приходить термінологія євролекту – система вербальної фіксації мовних реалій ЄС (з одиницями типу *євробонди, європарламент, єврокомісар* тощо), що актуалізуються в офіційних економіко-політичних та соціокультурних дискурсах ЄС, а також у євроінтеграційному дискурсі. Саме він є осередком виникнення та функціонування концепту ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ, який виступає об'єктом поданої розвідки. Предметом вивчення є зміст та наповнення концепту як такі, що вербально конституюють комунікативно релевантну частину концепту. Шляхом до описання цієї частини в рамках семантико-когнітивного підходу є дослідження семантики мовних одиниць, що номінують концепт.

Концепти мають внутрішню організацію за польовим принципом і умовно структуруються за тришаровою моделлю: поняттєвий (інформативний), образно-асоціативний та інтерпретаційний шари (компоненти, поля).

Тришарове моделювання концепту з позицій семантико-когнітивного підходу (В.І. Карасик, А.М. Приходько, М.В. Піменова, З.Д. Попова, Й.А. Стернін та ін.) починається з аналізу центрального, поняттєвого шару концепту, що відображає фактуальну (найбільш загальну та генералізовану) інформацію про денотат. Поняттєвий шар концепту експлікує його інформаційний зміст і охоплює мінімум когнітивних ознак, що визначає основні, найсуттєвіші диференційні риси об'єкта концептуалізації та виключає okazionalnі, опосередковані та оцінні ознаки [80, с. 77].

Тлумачення фактуального змісту концепту ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ передусім передбачає звернення до компонентного, етимологічного та дефініційного аналізу його ключового вербалізатора – номена *євроінтеграція*. За морфологічною будовою термін являє собою продукт композиції від словосполучення «європейська інтеграція», де другий елемент є стрижневим.

Сучасний номен *інтеграція* – це термін латинського походження із високим ступенем інтернаціоналізації (пор. англ. *integration*, ісп. *integración* нім. *Integration*, пол. *integracja*, турец. *integrasyon*, фін. *integrinti* тощо). Аналіз генезису лексеми *integratio* у латинській мові (табл. 1) [154, р. 934-935] дозволяє ідентифікувати етимон, тобто первинний конструкт концепту, «висхідну точку наповнення концепту» (В. В. Колесов), «дописьмову історію концепту» (Ю. С. Степанов).

Таблиця 3.1 – Етимологічний профіль латинізму «*integratio*»

Лексико-граматичний розряд	
іменник	<i>integratio</i> — «повернення», «відновлення»
	↑↑↑
дієслово	<i>integro, integrare</i> — «повертати до попереднього стану», «оновлювати»; «повертати до життя»; «починати знову», «продовжувати», «відновлювати»; «робити(-ся) цілісним», «повним»
	↑↑↑
прикметник	<i>integer</i> «незайманий», «незіпсований», «невирішений», «відкритий», «неупереджений», «неушкоджений», «непошкоджений», «свіжий», «цілий», «повний», «молодий», «здоровий», «незаплямований».
	↑↑↑
частка	<i>in-</i> «не-»
	+
дієслово	<i>tango, tangere</i> — «торкати(ся)», «згадувати», «чіпати», «межувати», «прилягати», «куштувати на смак», «діставатися».

Сукупним праобразом, покладеним в основу латинської номінації, є відсутність акту сенсуального або експерієнційного пізнання чогось (переважно на дотик). З часом семантика похідних лексем розширилася не лише завдяки їхньому входженню до інших лексико-граматичних класів слів, а й завдяки смислому розвитку значень: «незайманий», «неторканий», «свіжий», «цілісний» → здатність до набуття цих ознак, здатність до регенерації та відновлення.

Звернімося до сучасних тлумачень стрижневого елементу імен концептів ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ / EUROINTEGRATION в українській та англійській мові – субстантивів *інтеграція* та *integration* та їхніх вихідних дієслівних одиниць *інтегрувати* та *integrate*. На нашу думку, саме такий підхід дозволяє найповніше розкрити «діяльнісну» за природою семантику імені концепту. Для цього звертаємося до актуальних тлумачних словників та відповідних дефініційних текстів (табл. 2).

Таблиця 3.2 – Семантична паспортизація стиржневих елементів імен концепту «євроінтеграція» / «eurointegration»

	Іменник <i>інтеграція/integration</i>	Дієслово <i>інтегрувати/integrate</i>
СУМ	об'єднання чогось у єдине ціле	об'єднувати щось у єдине ціле
ВТССУМ	1) об'єднання в ціле будь-яких окремих частин; 2) об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи; 3) процес упорядкування, узгодження та об'єднання структур і функцій у цілому організмі	об'єднувати щось у єдине ціле
OLD	1) the action or process of integrating; the intermixing of people who were previously segregated	1) combine (one thing) with another to form a whole; a) combine (two things) so that they form a whole; b) (of a thing) combine with another to form a whole; 2) bring (people or groups with particular characteristics or needs) into equal participation in or membership of a social group or institution. a) come into equal participation in or membership of a social group or institution; b) desegregate (a school, area, etc.), especially racially
MED	1) the process of becoming a full member of a group or society, and becoming involved completely in its activities; 2) the process of allowing people of all races to use a place, institution, or organization; 3) the process of combining with other things in a single larger unit or system	1) to make someone become a full member of a group or society and be involved completely in its activities; a) to become a full member of a society or group and be involved completely in its activities; 2) to connect or combine two or more things so that together they form an effective unit or system; a) to combine two or more things in order to form a single unit or system; b) to combine with other things and form an effective unit or system; 3) to change the rules of a place, institution, or organization so that people of all races can enter it

Шляхом суцільної вибірки зі словників було укладено списки семантичних множників (алонімів), що експлікують компонентний склад семантики досліджуваних лексем. Головним завданням цього етапу дослідження є виокремлення базових, есенційних поняттєвих концептуальних ознак. Відповідно до методики екстракції семантичних множників (алонімів) у нашому випадку не враховувалися «спеціалізовані» елементи дефініційних текстів, позначених скороченнями типу *псих.*, *екон.*, *мат.* тощо, які реферують до окремих, вузьких сфер людської діяльності [34].

Таблиця 3.3 – Семантичні сходження та девіації домінантних лексем поняттєвих корпусів «євроінтеграція» / *eurointegration*»

Множник	СУМ	ВТССУМ	EOLD	MED	Ω
об'єднання, змішування / combining, intermixing, connect	+	+	+	+	4
єдність, цілісність, повнота / full, completely, single, a whole, together	+	+	+	+	4
складається з (різних, окремих) частин / segregated, another (thing)		+	+	+	3
координація, узгодженість		+			1
дія / процес		+	+	+	3
система, організм / unit, system		+		+	2
люди, суспільство / people, group, society, social			+	+	2
членство, залучення, «включеність» / member(ship), involved, participation			+	+	2
становлення, набуття / becoming, come into			+	+	2
діяльність / activity				+	1

**Продовження таблиці 3.3 – Семантичні сходження та девіації
домінантних лексем поняттєвих корпусів «євроінтеграція» /
eurointegration»**

доступність / allowing to use				+	1
інституційність / institution, organization			+	+	2
расовість / segregated, races, racially			+	+	2
великий / larger				+	1
приведення в дію, надання / bring into, make smb become			+	+	2
рівність / equal			+		1
ефективність / effective				+	1
зміна / change				+	1
правила / rules				+	1

Результати компонентного аналізу з етапом квантитативної верифікації (табл. 3) дають можливість перейти до процедури когнітивної інтерпретації та виокремити низку базових (ядерних) концептуальних ознак поняттєвих шарів концептів ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ / EUROINTEGRATION. Так, у порівнюваних мовах інтеграція розглядається як «процес», «об'єднання» «окремих (дискретних) частин» у «цілісну» «систему (одиницю)». До порівняння лише в англійській мові ідентифікується низка когнітивних ознак, особливо актуальних для інтерпретації євроінтеграційного дискурсу, як-от: «суспільство», «членство, залучення», «інституційність», «відсутність расової дискримінації», «набуття» або «надання» певних прав та можливостей. Відповідно, в англійській мові стрижневий компонент імені концепту EUROINTEGRATION актуалізує більш широкий семантичний спектр, а його поняттєвий шар слугує міцною та валідною когнітивною базою для подальших образних та ціннісних нашарувань концепту. Натомість в українській мові генералізоване поняття «інтеграція» не створює власного фундаменту для відповідних образного та

інтерпретаційного полів, які формуються виключно внаслідок функціонування лексеми в різних типах дискурсу.

Повернімося до другого компоненту імені концепту ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ – лексеми *європейський*. В актуальних на сьогодні українських лексикографічних джерелах відсутня системна фіксація лексеми *європейський* із семантичною референцією до Європейського Союзу. Навіть сучасна онлайн-версія легендарного Словника української мови, що зараз удосконалюється експертами Українського мовно-інформаційного фонду НАН України, обмежується традиційними дефініціями:

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до *європе́йці* і *Європа* // Такий, як у *Європі*, у *європейців*; власт. *Європі*, *європейцям*. // Стос. до народів і держав *Західної Європи*; *західноєвропейський*. // Відомий усім *Європі* [95].

З позицій сучасного соціо-політичного дискурсу України є очевидним, що українська лексикографічна наука мляво реагує на динаміку суспільно-політичних процесів сучасності та вимоги нового часу, хоча, на нашу думку, вже є немало приводів, окрім географічних, також враховувати геополітичні та соціокультурні контексти референцій лексеми *європейський*. Абсолютно інша ситуація спостерігається щодо до англійської лексеми *European*. Із низки доступних на сьогодні в інтернет-просторі авторитетних тлумачних словників декілька фіксують системну референцію лексеми *European* до ЄС:

1) *СЕД* пропонує опосередковану референцію субстантивної лексеми *European*:

European – *Європейський*

1. *Of or relating to Europe or its inhabitants.* – *Що має ознаки або стосунок до Європи чи її жителів.*

2. *Native to or derived from Europe.* – *Європейського походження.*

European – *Європесць*

3. *A native or inhabitant of Europe.* – *Уродженець або житель Європи.*

4. *A person of European descent.* – *Людина європейського походження.*

5. *A supporter of the European Union or of political union of the countries of Europe or a part of it.* – Прибічник Європейського Союзу або політичного союзу країн Європи чи його частини (тут і далі переклад наш – О.Є.);

2) *OLD* експлікує геополітичну референцію ад'єктива в рамках географічної, а також демографічний та соціо-політичний аспекти семантизації субстантива *European*:

European – Європейський

1. *Relating to or characteristic of Europe or its inhabitants.* – Що має ознаки або стосунок до Європи чи її жителів.

1.1 *Relating to the European Union.* – Що має стосунок до Європейського Союзу.

European – Європеєць

1. *A native or inhabitant of Europe.* – Уродженець або житель Європи.

1.1 *A national of a state belonging to the European Union.* – Громадянин однієї з країн Європейського Союзу.

1.2 *A person who is committed to the European Union.* – Людина, що є прибічницею Європейського союзу.

1.3 *A person of European parentage.* – Людина з європейським корінням.

3) *MED* пропонує широкий спектр рівноправних референцій до географічного, етно-культурного та геополітичного аспектів вживання:

European – Європейський

1. *Relating to Europe, or its people or culture.* – Що має стосунок до Європи, її жителів або культури.

2. *Relating to the European Union.* – Що має стосунок до Європейського Союзу.

Варто зазначити, що на понятійно-фактуальному рівні подібно до стрижневого елементу імені концепту *інтеграція* лексема *європейський* в українській мові також демонструє значні обмеження щодо свого наповнення в порівнянні з англійською. Якщо концептуальна ознака «стосунок до Європейського Союзу» вже закладена в понятійний остов номінації *European*

integration / Eurointegration, то в українській мові вона актуалізується лише в асоціативному полі аналізованого концепту. Відповідно, обсяги наповнення поняттєвого шару концепту в українській та англійській мові надзвичайно різняться: українська номінація не акумулює увесь спектр когнітивних ознак, закладений у відповідній номінації мови-джерела (англійської).

Отже, загальна експлікація концептуальних ознак поняттєвих шарів концептів ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ / EUROINTEGRATION в україномовній та англійській лінгвокультурах має такий вигляд:

Таблиця 3.4 – Концептуальні ознаки поняттєвих шарів концептів «євроінтеграція» / «eurointegration»

	Українська	Англійська
європейська	<ul style="list-style-type: none"> ● має стосунок до: - Європи - народів Європи - жителів Європи / європейців - держав у Європі - Західної Європи ● відомий у всій Європі 	<ul style="list-style-type: none"> ● має стосунок до: - Європи - жителів Європи - Європейського Союзу ● має європейське походження ● прибічник Європейського Союзу
інтеграція	<ul style="list-style-type: none"> ● об'єднання складових частин ● єдність, цілісність ● система, організм 	<ul style="list-style-type: none"> ● об'єднання складових частин ● єдність, цілісність ● система ● членство ● суспільство ● інституційність ● відсутність расової дискримінації ● набуття або надання певних прав та можливостей

Масштабні концептуальні дослідження доводять, що, крім інформаційної сутності, загальнокультурному концепту властиво передавати образну та ціннісні сутності, які формують відповідні прошарки у структурі концепту.

Глибинне розуміння євроінтеграції громадянами України в порівнянні з жителями країн Європейського Союзу (саме в геополітичному сенсі цього терміна) неможливе за умов виключно поняттєвого тлумачення цього терміна. Це питання потребує звернення до контекстів «тут в Україні» й «там у Європі» для ідентифікації наповнення образно-асоціативного та інтерпретаційного

шарів відповідного концепту. Мислення людини, її оцінка дійсності та навколишнього середовища є за природою невербальними і здійснюються за допомогою універсального предметного коду – концепту. А концепт зі свого боку являє собою значущі, типізовані, осмислені фрагменти досвіду, що зберігаються в пам'яті людини, уривки життєвого досвіду людини, інформація, що переживається [46, с. 58].

За такого підходу лінгвістичний аналіз євроінтеграційного дискурсу (саме з позицій семантико-когнітивного підходу) здатний розкрити широку палітру фарб оцінного суб'єктивного характеру як на суто-індивідуальному, так і регіональному та національному рівнях концептуалізації. Йдучи від змісту значення слова до змісту концептів, здійснюємо рух до свідомості, до моделювання концептів як одиниць національної концептосфери та національної культури [79, с. 79]. У такий спосіб вибудовується повна картина бачення, сприйняття, розуміння та тлумачення концепту ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ, актуалізується в політичному, економічному, суспільному, медійному, побутовому дискурсах ЄС та окремих лінгвокультур.

До розгляду візьмемо Звіт про роботу Європейського Союзу у 2016 році, адже цей документ першочергово постулює основні цінності, принципів та цілі функціонування ЄС. Саме цей документ є коригуючою ланкою євроінтеграційних процесів у світі, що ставить Європейський Союз та основні його прерогативи за загальний взірець.

Зміст цього документу сповнений висловами типу: *boosting the EU economy, The European Solidarity Corps, extending support beyond EU borders, Clean Energy for All Europeans, strengthening the EU's industrial base, Public consultation on the European Pillar of Social Rights* [166, р. 5-7]. У їхньому складі особливу увагу привертає лексичне оздоблення терміну *EU*, оскільки саме воно гарантує хід від поняття до концепту. За своїм значенням переважна кількість лексичних колокацій із цим терміном дозволяють ідентифікувати конотативні компоненти значення, що експлікують виключно позитивні оцінки, як-от:

*To boost – 1) to **increase** or to **improve** something and make it more successful; 2) to **help** someone reach a **higher** place, position [147, p. 162] – 1) посилювати або покращувати щось, робити його **вдалішим**; 2) допомагати комусь піднятися до **вищої** позиції.*

*Solidarity – **loyalty** and general **agreement** between all the people **in a group** because they all have **shared aims** – відповідальність та загальна згода між членами групи людей, що поділяють **спільні цілі**.*

*Support – 1) **approval, encouragement, help** for a person, idea, plan; 2) **sympathy** and help for someone who is in a **difficult situation** or is very **unhappy**; 3) **money** that you give a person, organization to **help pay** for their costs; 4) something that presses on something else to **hold it up in position**; 5) the **help or information** that you receive to **improve** a computer system, make it **continue working** – 1) схвалення, заохочення, допомога людині, реалзації ідеї, плану; 2) співчуття та допомога людині, що зазнала скрути або нещастя; 3) гроші, що видаються людині або організації на **покриття їхніх витрат**; 4) підставка, підпірка; 5) **допомога та інформація**, які отримуються для супроводження комп'ютерної системи в процесі її **експлуатації**.*

*To strengthen – 1) to become **stronger** or to make something stronger; 2) to make an organization, army more **powerful**; 3) to **increase the value of money** [147, p. 1668] – 1) ставати або робити щось **сильнішим**; 2) посилювати організацію, армію; 3) **зміцнювати** вартість грошей*

У компонентному складі кожної з цих лексичних одиниць ідентифікуються семи «збільшення», «вдосконалення», «покращення» та «допомога». Через залучення таких одиниць до тексту повідомлення, адресант намагається апелювати до свідомості реципієнта та наголосити, що будь-яке «вдосконалення» чи «покращення» неодмінно асоціюються з Європейським Союзом, його діяльністю та членством у ньому, а шляхами до процвітаючого життя є колаборація та взаємодопомога:

*Only by **working together** can we **tackle our common challenges** and build a European Union that **protects**, that **preserves** the European way of life, that*

empowers its citizens, that defends at home and abroad and that takes responsibility [166]. – Лише спільною працею ми можемо відповісти на спільні виклики та побудувати Європейський Союз, що охороняє та зберігає європейський стиль життя, що підтримує своїх громадян, що захищає вдома та за кордоном, і що бере на себе відповідальність.

Кожна синтагма пропонованого дискурсивного уривку насичена найрайдушнішими обіцянками та сподіваннями. Автор повідомлення активує основні концепти громадянського суспільства, тобто торкається основних ціннісних орієнтирів: добробуту власного та держави, відчуття захищеності, безпеки в державі, стабільності як в економічному, так і політичному сенсі тощо. Лексичні одиниці *working together, tackle common challenges, protect, preserve* сповнені міфічності та створюють ідеальний образ соціального життя громадянина демократичної держави. Кожен із нас має свій власний досвід та індивідуальну картину світу, що вибудовується крізь численну кількість практик, спроб та помилок, аналізу та синтезу набутих знань. Це може бути позитивний чи негативний досвід, але в кожному разі ми приходимо до висновку, що:

1) спільна праця завжди краща та приносить більше вигоди, користі, і ця істина закладена в народній мудрості (англ. *four eyes see more than two*; укр. *одна голова добре, а дві краще*). До ідей колаборації у своїх промовах постійно звертаються й політики, аби привернути електорат на свій бік;

2) ми всі достойні певних свобод у своїй державі, у своєму суспільстві (*empower – to give someone official authority or the freedom to do something* [120] – *давати комусь офіційне право або свободу чинити певну дію*);

3) ми прагнемо бути захищеними з боку держави, яка б гарантувала нашу безпеку (*to defend – to protect someone or something against attack or criticism; to speak in favour of someone or something* [120] – *захищати когось або щось від нападу або критики; говорити за захист когось або чогось*).

Отже, лише в одному реченні у виступі Жан-Клода Юнкера міфічний простір охоплює найсуттєвіші соціальні потреби громадянина сучасного

демократичного суспільства. Міф як спосіб узагальнення світу у формі наочних образів підсумовує окремі аспекти світу не в поняттях, а в чуттєво-конкретних, наочних образах [66], які є цілком доступними і зрозумілими кожному, адже кожен із нас як представник тієї чи іншої соціальної групи підпорядковується принципам, які закладає суспільство.

Також зазначимо, що невід'ємним складником маніпуляції, до якої вдаються політики у своїх обіцянках та звітах, є тактика амальгамування (*we, our, together*). У такий спосіб адресант намагається залучити адресата до спільної праці, примусити його повірити у власну значущість у процесі «будівництва прогресивної Європи», а отже й у власну відповідальність за зроблену роботу та здобуті результати. Якщо ж зважати на той факт, що всі в цій «прогресивній Європі» будуть захищені, наділені правами та обов'язками, і все це буде зроблено по справедливості, то, звичайно, що кожен може тільки мріяти про таке щасливе майбуття. Бажання жити в такій процвітаючій «наддержаві» не викликає жодних сумнівів, а питання інтегрування є абсолютно логічним і цілком природнім. Цьому знаходимо численні підтвердження:

1) *The central idea is to achieve more financial and political stability through cooperation between European countries. This then means easier trading, migration and more but some feel at the risk of a loss of national identity for the individual countries [136]. – Центральною ідеєю є зростання фінансової та політичної стабільності через співпрацю з країнами Європи. Зі свого боку, це означає свободу торгівлі, пересування тощо, але для деяких це також означає поставити під загрозу національну самобутність окремих країн-членів ЄС.*

2) *One of the biggest changes that the European Union has made to the continent is to introduce the 'Euro' to many countries. This has many benefits meaning that people traveling through Europe only need carry one kind of currency through many of the countries (the countries combined are referred to as the 'Eurozone')... At the same time though it is not without its negative points though. For instance the existence of the Euro is in some ways contributing to the economic*

*crisis on the continent with countries like Greece that are struggling **dragging down** the overall value of the Euro for those countries that are not struggling.* – Однією з найвизначніших трансформацій на континенті в контексті діяльності Європейського Союзу стало **введення в обіг євро в багатьох країнах**. Це має низку переваг і означає, що люди, які подорожують Європою, можуть **розраховуватися єдиною валютою в багатьох країнах** (що входять до складу «Єврозони»). Водночас таке введення не обійшлося без **негативних наслідків**. Наприклад, функціонування євро певним чином спровокувало **економічну кризу в таких країнах, як Греція, що в тяжкому становищі й дестабілізують** вартість євро на фоні країн із порівняно стабільнішою економікою.

3) *The European Union allows countries to **do collectively** what they **could not do individually** – that is to **compete** with countries like America and China **on a global scale**. This of course should in theory **strengthen Europe's position** globally and politically, but it also **threatens to take away** some of the **power** of individual governments. Many describe the European Union as 'bureaucratic' and at times even **un-democratic** as many of the officials are appointed rather than elected [120].* – Європейський Союз дозволяє країнам **разом досягнути** того, чого їм **не вдавалося індивідуально, а саме конкурувати із США та Китаєм у глобальному масштабі**. У теорії це, звісно ж, має **посилити політичні та глобальні позиції ЄС**, але водночас для урядів країн постає **загроза втратити частину своїх владних повноважень**.

4) *Since the EU was implemented it has resulted in the **ability to move more freely** between countries both when traveling and when setting up residence. This makes the **whole process much easier** and means that residents are now **freer to choose where they live** and more able to move to warmer climates or the countries that **provide work**. However **on the downside** it also makes it very difficult for certain countries to refuse **entry** to large numbers of **refugees and immigrants** which can place a **strain on the individual country's resources**. At the same time other countries may **lose their skilled workers** as they immigrate to countries where they can get **better salaries** for the same work [120].* – Одним із надбань ЄС із часів

його створення стала **можливість вільніше пересуватися** між країнами як у цілях туризму, так і з метою зміни місця проживання. **Мобільність стала більш доступною й означає, що жителі ЄС мають вільний вибір місця свого проживання й можуть переїхати до країн із теплішим кліматом або можливостями працевлаштування.** З іншого, негативного, боку такий стан ускладнює для низки країн процедуру відмови у в'їзді до них чималой кількості біженців та мігрантів через можливість перевантаження власних економічних ресурсів цих країн. Водночас інші країни можуть **втратити своїх кваліфікованих робітників** через їхнє імігрування до інших країн із більш вигідними умовами оплати праці.

Постульовані принципи функціонування ЄС актуалізують фундамент концептополя «Європейське громадянство» (*European citizenship*) у лінгвокультурах жителів країн ЄС і такі його ключові концепти, як СТАБІЛЬНІСТЬ, БЕЗПЕКА, НАДІЙНІСТЬ, СВОБОДА тощо, які найчастіше омовлюються в соціо-політичному, медійному та Інтернет-дискурсах. У ментальному просторі громадянського суспільства ЄС як першочергового носія відповідних «європейських» цінностей, ці концепти тісно корелюють і формують суміжне концептуальне поле ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ (EUROINTEGRATION) навколо однойменного ядерного концепту.

Зазначимо, що концепт – це не лише інформація, що отримується та переживається реципієнтом, а і значущі, типізовані, осмислені фрагменти досвіду, що зберігаються в пам'яті людини, уривки її життєвого досвіду [46, с. 59, 128]. І в такому розумінні людина покладається не лише на почуте від когось, а й на власний досвід, власні відчуття, що викликали ті чи інші переживання, позитивні чи негативні практики. І в цьому питанні жителям країн ЄС є чим поділитись, адже той самий Європейський Союз був створений не вчора, і є здобутки, досягнення та невдачі, які виформовують у свідомості нові образи, що мають додатися, скорегувати наявні, вдосконалюючи, осучаснюючи концепт ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ саме в розумінні жителів країн ЄС.

Повернемося до аналізу пропонованих вище фрагментів дискурсу. У кожному з них ідентифікуються лексичні одиниці із полярно протилежною прагмасемантикою (*stability, Euro – loss, economic crisis, dragging down; strengthen – take away; democratic – un-democratic, bureaucratic; move freely – refugees, immigrants; entry – lose; better salaries – strain on country’s resources*). Наявність таких опозицій дещо змінює ту першопочаткову райдужну картину життя у ЄС. Кожен із цих контекстуальних антонімів (складників антитез) викликає в реципієнта повідомлення негативні асоціації, стурбованість, занепокоєння та незадоволення, адже має негативні оцінні конотації значення, актуалізовані семами «втрата», «зменшення», «небезпека», «напруга», «труднощі» тощо. Наприклад:

*Loss – 1) the fact that you **no longer have** something or **have less of** something; 2) a disadvantage caused by someone **leaving** or by something being **taken away**; 3) the death of a person.* – 1) факт **позбавлення володіння** чимось або **втрати певної частини** чогось; 2) **невигідне становище** через **розлучення** з кимось або факт **позбавлення** чогось; 3) **смерть, втрата**.

*Bureaucratic – 1) relating to a system of controlling or managing a country, company, or organization that is operated **by a large number of officials**; 2) involving **complicated** rules and processes that make something **slow and difficult** – 1) що стосується системи контролювання або управління країною, компанією чи організацією під керівництвом **великої кількості посадовців**; 2) застосування **складних** правил та процедур, що призводить до **сповільнення та труднощів**.*

*To drag down – 1) to make something **decrease or get worse**; 2) if an unpleasant situation drags someone down, it makes them feel unhappy or ill [120].* – 1) сприяти **зменшенню** або **погіршенню** чогось; 2) **занапащати, руйнувати**.

За таких обставин, образно-асоціативний прошарок концепту EUROINTEGRATION експлікує певний дисонанс між позитивними та негативними концептуальними ознаками. Звертаючись до порівняльного аспекту осмислення концепту в англомовній та україномовній картинах світу,

значимо, що саме експерієнційна база (як індивідуальна, так і колективна) загалом є вирішальною у формуванні змісту та наповнення образно-асоціативних полів концептів ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ / EUROINTEGRATION. Значну роль під час формування образно-асоціативного поля відіграють не лише індивідуальні та колективні погляди й досвід (суб'єктивні чинники), а й етнокультурні, історичні, географічні та соціальні (наприклад, доступ до освіти, ЗМІ тощо) фактори (об'єктивні чинники). Такі вихідні положення пояснюють відмінності наповнення образно-асоціативних полів концептів ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ / EUROINTEGRATION в англomовному та україномовному дискурсах.

Окрім «позитивних» концептуальних ознак «стабільність», «безпека», «надійність», «свобода руху», «професійна мобільність», «соціальна забезпеченість» тощо в асоціативному полі концепта ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ в контексті ЄС ідентифікуються концептуальні ознаки «ризик», «втрата», «іміграція», «бюрократія», «велика ціна (вартість)», «безробіття» та ін. Зазначимо, що ці концептуальні ознаки експлікуються не лише в економіко-політичному дискурсі ЄС, а входять до площин соціального та суспільно-побутового дискурсів, тобто стають одиницями металних просторів картин світу пересічних громадян ЄС. Наведемо приклади:

1) *Pros of the European Union (EU) include the formation of a powerhouse in industry and trade, but cons include the lack of a common language and the risk of a country losing its own identity. The EU also makes it difficult for smaller nations to join* [174]. – Перевагою Європейського Союзу є формування потужного центру промисловості та торгівлі, але до недоліків належать відсутність єдиної мови та ризик кожної окремої країни-учасниці втратити свою самобутність.

2) *Countries may wish to join the European Union (EU) to enjoy the benefits associated with membership. Some of the benefits include freedom to move to member countries, lowered product prices and better employee rights* [174]. – Країни можуть за бажанням приєднатися до ЄС, аби скористатися

перевагами членства в ньому. До таких переваг зокрема належать свобода переміщення на всій території країн-членів, знижені ціни на продукцію, а також краще розвинута система прав працівників.

3) *The European Union regulations on immigrations affect some countries' policies. For instance, member countries lack the authority to turn away large numbers of refugees. The policy on immigration can encourage loss of experienced staff. It allows free movement of people from one member state to another. – Постанови ЄС щодо імміграційної політики впливають на формування політичних курсів країн-учасниць. Наприклад, вони можуть відчувати брак повноважень щодо прийняття рішення не пускати на свою територію потоки біженців. Імміграційна політика може спричинити втрату країною висококваліфікованої робочої сили, адже вона передбачає вільне пересування територією країн-членів.*

4) *The costs of EU membership to the UK is £15bn gross (0.06 % of GDP) – or £6.883 billion net [155]. – Вартість членства у ЄС для Сполученого Королівства складає 15 біліонів фунтів бруто (0.06 % від ВВП) та 6,883 біліонів фунтів нетто.*

5) *Membership of the EU doesn't necessarily mean membership of the Euro. But, the EU has placed great emphasis on the single currency. However, it has proved to have many problems and contributed to low rates of economic growth and high unemployment across the EU. – Членство у ЄС не обов'язково означає введення в обіг євро. Тим не менш, ЄС робить значний акцент на функціонуванні єдиної валюти. Водночас вона вже стала причиною чималих проблем, зокрема низького рівня економічного розвитку та високих показників безробіття в країнах ЄС.*

6) *It is argued that the EU has created extra layers of bureaucracy whilst taking away decision making process further from local communities. – Дехто стверджує, що ЄС створив низку додаткових прошарків бюрократії і водночас дистантував процес прийняття рішень від місцевих громад.*

Натомість україномовний дискурс пропонує дещо інше осмислення концепту ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ й актуалізує відмінне наповнення його асоціативного шару:

1) *European integration for Ukraine is the way to modernize the economy, overcoming technological backwardness, foreign investment and the latest technology, improve the competitive capabilities of domestic producers, access to world markets. Given the characteristics of the economy of Ukraine at the moment, we give a number of arguments in favor of the development of mutual cooperation between our country and the EU [170].* – *Європейська інтеграція для України – це шлях до модернізації економіки, подолання технічної відсталості, зовнішніх інвестицій та новітніх технологій, підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників, доступ до світового ринку. Зважаючи на сучасний стан економіки України, є чимало аргументів на користь розвитку взаємної кооперації між нашою країною та ЄС.*

2) *The main political benefits of European integration is to strengthen stability of the democratic political system and its institutions, modernization of the legal framework, transparency of national legislation, deepen the culture of democracy and respect for human rights and the like. European integration also means strengthening national security and safety of citizens, because it excludes the use of force as a method of settling controversies solutions [170].* – *Основними політичними перевагами європейської інтеграції є посилення демократичної стабільності політичної системи та її інститутів, модернізація її правового простору, прозорість національного законодавства, посилення культури демократії та поваги до прав людини тощо. Європейська інтеграція також означає посилення національної та локальної безпеки громадян завдяки виключенню використання силових методів як методу врегулювання розбіжностей.*

3) *Українське суспільство має робити свідомий вибір такої влади в Україні, яка здатна підняти комфортність життя в Україні до європейських стандартів [75].*

4) *Угода про Асоціацію, як вже, вочевидь, всі написали – абсолютно не обіцяє членства. Це документ **економічного** характеру, який, здається, і не вимагає від України нічого, окрім **дотримання загальнодемократичних норм**. А це для нас, будемо відвертими, і так – чимало. Однак Україні – 22-річній панянці, привабливій, але й гоноровій, варто ризикнути. Варто почати співпрацювати. А це наблизить нас не лише до позачергового проходу до музеїв, а й – я вірю – до **відчуття безпеки і поваги до власної нації**. Наблизить – хоча б на крок. Перший — але, як завжди, такий важливий [102].*

5) *Я думаю, що в Україні не знайдеться жодної чесної людини, яка б виступила проти запровадження в нашій державі **європейського типу правоохоронної системи і системи правосуддя**, в якій усі громадяни мають **рівні права, всі рівні перед ЗАКОНОМ**, а згадані положення були б не лише конституційною декларацією, а стали б реальністю життя [75].*

Отже, підсумовуючи результати проведеного аналізу змісту асоціативного поля образно-асоціативного шару концептів ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ / EUROINTEGRATION в англomовному та україномовному дискурсах, зазначимо про їхні спільні та відмінні концептуальні ознаки. До спільних концептуальних ознак відносимо «стабільність», «безпека», «надійність», «свобода», «мобільність», «посилення», «співпраця», «економічний розвиток», «вільна торгівля», «соціальна забезпеченість», «демократизм», «рівність», «верховенство права й закону». Крім того, у контексті України до ядра асоціативного поля концепту належать ознаки «гроші», «технології», «модернізація» тощо.

В умовах тривалої економіко-політичної кризи в Україні, безумовно, в суспільно-політичний дискурс проникають ідеї євроскептицизму (як суспільного, так і політичного), а з погляду загального позиціювання щодо ідеї європейської інтеграції в сучасному громадянському суспільстві України (як і в межах самого ЄС) можна, слідом за П. Копецьким та К. Мююдом, ідентифікувати групи євроентузіастів і євроскептиків як прихильників

євроінтеграції, а також групи європрагматики та європротівники як таких, що вороже налаштовані до процесу євроінтеграції [146].

Дійсно, у контексті ЄС актуалізуються такі асоціативні концептуальні ознаки як «безробіття», «втрата національної самобутності», «відтік кваліфікованої робочої сили», «іміграція», «біженці», «економічна криза», «висока вартість», «бюрократія» тощо. Тим не менш, домінантними в суспільстві та рушійними для сьогоднішньої політики в Україні залишаються асоціації позитивного характеру: і річ, напевно, не в нестачі достовірної інформації або приховуванні негативних сторін членства у ЄС, а в тому, що українське суспільство, ступивши на новий щабель політичної історії, не готове так швидко розпрощатися з ідеями та прагненнями, у які так вірить, не бачить шляху назад у минуле, про яке має досвід. Натомість Україна ще не мала досвіду існування по іншій бік «холодної завіси». У народі кажуть: добре там, де нас нема, тож Україна, здається, поки що готова ризикувати.

Наступним складником, що конструює концепти ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ / EUROINTEGRATION. є інтерпретаційне поле, що формується під впливом когнітивних ознак, які інтерпретують основний інформаційний зміст концепту, впливають із нього, відтворюють певне вивідне знання чи оцінюють його [79, с. 78]. Взагалі, сутність поняття «інтерпретація» тлумачиться по-різному, але завжди можна поставити питання «Що таке, наприклад, концепт ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ?» і отримати велику кількість різних відповідей, реакцій, дефініцій. Процедура аналізу вербальних проявів осмислення концепту називається інтерпретацією, а сам метод — метод позаконтекстових дефініцій [39, с. 190], що є найбільш ефективним саме для вивчення периферії змісту концепту, оскільки дає можливість отримати певне уявлення про інтерпретаційну частину концепту.

Інтерпретаційне поле має неоднорідну структуру, в якій науковці З.Д. Попова та Й.А. Стернін достатньо чітко виокремлюють шість зон: оцінну, енциклопедичну, утилітарну, регулятивну, соціально-культурну та пареміологічну. Ці зони володіють певною внутрішньою змістовою єдністю та

об'єднують близькі за змістом когнітивні ознаки [79, с. 78]. Проаналізуємо спочатку наповнення цих зон як конститuentів інтерпретаційного шару концепту EUROINTEGRATION в англomовному дискурсі ЄС.

Оцінна зона інтерпретаційного поля об'єднує когнітивні ознаки, що виражають загальну оцінку (гарний / поганий), естетичну (красивий / некрасивий), емоційну (приємний / неприємний), інтелектуальну (розумний / дурний), моральну (добрий / злий, законний / незаконний, справедливий / несправедливий та ін.). А.М. Приходько зазначає, що оцінна зона зумовлена ставленням до концепту, яке, за визначенням, має бути позитивним, оскільки спирається на ті духовні імпульси, що оживають у свідомості людини завдяки її належності до того чи іншого етно- та лінгвокультурного колективу [84, с. 27]. Розглянемо низку фрагментів дискурсу:

1) *And it is this process of European integration that is now being called into question by many people; it is viewed as a **bureaucratic affair** run by a faceless, soulless Eurocracy in Brussels — at best boring, at worst dangerous* [138, p. 19]. – Саме цей аспект європейської інтеграції й породжує в багатьох людей сумніви, адже він асоціюється з нудною, а часом і небезпечною **бюрократичною тяганиною**, ініційованою безликими та бездушними євкратами з Брюсселя.

2) *European integration has proved phenomenally **successful***. – Євроінтеграція продемонструвала **феноменальні успіхи**.

3) *The idea of European integration and its implementation not only gave rise to **an entirely new order in Europe** – to be more exact, in Western Europe – but European history underwent a fundamental about-turn* [138, p. 21]. – Ідея європейської інтеграції і її імплементація не лише поклали початок **абсолютно новому ладу у Європі**, точніше в Західній Європі, а кардинально змінили сам хід європейської історії.

4) *European integration is **a source of inspiration*** [118]. – Євроінтеграція – це **джерело натхнення**.

5) *As long as EU integration is seen as a project of the political elites and the rich, it will carry the seeds of its own destruction* [119]. – *Допоки інтеграція у ЄС буде розглядатися як проект політичної еліти та багатіїв, вона нестиме в собі зерно саморуйнування.*

6) *Consequently, most of political organizations from the EEN region viewed European integration as the internal implementation of European standards in all domestic policy areas* [167]. – *Відповідно, більшість політичних організацій із регіону Європейської політики сусідства уявляли євроінтеграцію як внутрішню імплементацію європейських стандартів на всіх щаблях національної політики.*

7) *Helmut Kohl: The future will belong to the Germans.....when we build the House of Europe. In the next two years, we will make the process of European integration irreversible. This is a really big battle but it is worth the fight* [134]. – *Майбутнє за німцями... коли нам вдасться побудувати Дім Європи. За наступні два роки ми зробимо процес євроінтеграції безповоротнім. Це дійсно важливий бій, але він того вартий.*

8) *Anibal Cavaco Silva: Integration is the most important asset Europe has, and the key component to European integration is the euro* [134]. – *Інтеграція – це найбільша перевага Європи, а її ключовим складником є євро.*

9) *Margaret Thatcher: What we should grasp, however, from the lessons of European history is that, first, there is nothing necessarily benevolent about programmes of European integration; second, the desire to achieve grand utopian plans often poses a grave threat to freedom; and third, European unity has been tried before, and the outcome was far from happy* [134]. – *З уроків європейської історії ми, по-перше, маємо почерпнути, що програми європейської інтеграції не мають обов'язкового філантропійного характеру; по-друге, гонитва за утопією може поставити під загрозу свободи, а по-третє, історія вже має досвід створення коаліцій у Європі, і їхні наслідки не завжди були позитивними.*

У межах цих фрагментів концепт ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ вербалізується за допомогою лексем *bureaucratic affair, successful, an entirely new order in Europe, a source of inspiration, a project of the political elites and the rich, the internal implementation of European standards, irreversible process, a really big battle, the most important asset, the outcome was far from happy*. Виокремлення цих лексичних одиниць свідчить про те, що концепт EUROINTEGRATION акумулює знання про принципи та практики єднання Європи у вирі ціннісно-сміслового змісту та успішності цього процесу, що втілюється в життя елітою, водночас є джерелом натхнення, новим порядком у Європі, але й zarazом неприємною бюрократичною тяганиною, наслідки якої не завжди були або видавалися позитивними. Суперечливість когнітивних ознак, які конструюють оцінну зону інтерпретаційного поля, пояснюється їхньою належністю до різних полюсів евалюації.

Щодо україномовного євроінтеграційного дискурсу, то базові когнітивні ознаки оцінної зони інтерпретаційного поля концепту ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ можна ідентифікувати в таких дискурсивних уривках:

1) *Практика руху до євроспільноти інших країн і наші власні кількарічні євроінтеграційні потуги доводять, що євроінтеграція – це не тільки вибір чи орієнтир, це – інструмент. Інструмент для посилення демократії, економічного зростання та модернізації* ключових галузей економіки, *для підвищення конкурентоздатності наших виробників, у тому числі через надання їм підтримки, але саме на засадах недискримінаційної політики та відповідно до світових правил торгівлі...* Саме тому в довгостроковій перспективі європейська інтеграція є й лишається **найбільш прийнятною та виграшною стратегією розвитку для України** – питання лише, як завжди, у вміннях та меті майстрів, у чийх руках опиняється ця «вудка» [25].

2) *Передбачена Угодою про асоціацію (УА) ПВЗВТ створить правові, економічні й організаційні засади для вільного переміщення товарів, послуг, капіталів і частково – робочої сили між Україною та ЄС. У перспективі надзвичайно місткий і диверсифікований ринок Євросоюзу, усунення бар'єрів*

для зовнішньої торгівлі, гармонізація регуляторних режимів і вдосконалення ринкових інститутів можуть стати потужними драйверами зростання української економіки.... Тому євроінтеграційний курс для України є безальтернативним, хоча на цьому шляху нас чекає безліч труднощів, випробувань, розчарувань, усвідомлення необхідності здорового національного егоїзму та прогнозування наслідків зовнішньополітичних і економічних рішень, а також позбавлення від ілюзій отримання вагомої зовнішньої допомоги та швидкого вирішення зовнішніми агентами наших внутрішніх глибинних проблем [6].

Із пропонованих фрагментів дискурсу випливає, що в контексті України євроінтеграція є передусім важливим економічним чинником подальшого розвитку держави, тож її значення для економіки оцінюється як позитивне (когнітивні ознаки «модернізація», «конкурентоздатність», «підвищення», «підтримка», «виграшність» «стратегія», «мобільність» «товари», «послуги», «зовнішня торгівля», «диверсифікація», «працевлаштування» тощо). Водночас негативним оцінкам підлягає сам шлях досягнення Україною економічного процвітання у ЄС (когнітивні ознаки «труднощі», «випробування», «розчарування», «егоїзм», «ілюзії», «внутрішні проблеми»). Синтез цих ознак свідчить про бажання українців якнайшвидше вступити до Європейського Союзу, який начебто врятує їх від усіх економічних негараздів, але водночас відображає їхнє занепокоєння щодо необхідності та невизначеності шляхів подолання наявних та нових проблем у країні.

Енциклопедична зона об'єднує когнітивні ознаки, що характеризують не обов'язкові ознаки концепту та вимагають знайомства з ними на основі досвіду, взаємодії з денотатом концепту тощо [79, с. 78]. Наприклад:

1) European integration has, over the last 60 years, been a dialectical process full of ups and downs. To be sure, the course of the emergence of the current EU has seen numerous failures, deadlocks, and crises [171]. – За останні 60 років європейська інтеграція стала діалектичним процесом, сповненим злетів і

падінь. Безумовно, в історія становлення сучасного Європейського союзу було чимало невдач, безвихідних ситуацій та кризових становищ.

2) *For instance, the period of stagnation in the development of the European Communities in the 1970s-1980s that became known as ‘Eurosclerosis’ resulted, in the late 1980s, in a new integration drive that eventually brought about the formation of the EU, first as a common roof of the communities in the early 1990s, and later as a fully integrated and partially supranational organization* [171]. – Наприклад, період стагнації в розвитку європейських спільнот 1970-1980 рр., що увійшов до історії під ім'ям «євросклероз», наприкінці 1980-х рр. закінчився новою інтеграційною кампанією, що врешті-решт посприяла становленню ЄС. На початку 1990-х рр. він став спільним дахом для цих спільнот, а пізніше перетворився на повністю інтегровану й частково наддержавну організацію.

3) *Both the euro and Europe’s visa-free zone, the two most visible achievements of postwar integration* [163]. – Євро та зона європейського безвізу є найвизначнішими досягненнями інтеграції у Європі з часів Другої Світової війни.

4) *In the past, European integration was based on the ‘Monnet method’ with its communitarisation approach in European institutions and policy* [138]. – У минулому європейська інтеграція спиралася на «метод Моне» з його комунітаристським підходом до формування європейських інституцій та політики.

5) *This of course depends on what one means by ‘integration’. France and Germany have traditionally had a very different understanding of this concept, with France adopting a highly intergovernmental vision of integration while Germany was willing to see a stronger role for supranational institutions* [125]. – Безумовно, відповідь на це питання залежить від самого розуміння поняття «інтеграція». Франція та Німеччина традиційно мають відмінні погляди щодо нього: Франція пропагує виключно міжурядову модель інтеграції, у той час як Німеччина завжди вважала, що ключова роль у цьому процесі має належати наддержавним інститутам.

Домінуючими когнітивними ознаками енциклопедичної зони є: «діалектичний процес злетів та падінь», «Євросклероз», «спільний дах для громад», «повністю інтегрована організація», «євро та безвізовий режим», «метод Моне», «міжурядове бачення інтеграції», «потужна роль наднаціональних інститутів». Енциклопедичних ознак зазвичай виокремлюється багато, але вони часто мають яскраво виражений груповий та індивідуальний характер.

У рамках аналізу енциклопедичної зони звернімося до традиційних трактувань понять «євроінтеграція» та «eurointegration», пропонованих у популярному в усьому світі довідковому джерелі Wikipedia, а також у двох спеціалізованих виданнях англійською та українською мовами (табл. 5).

Таблиця 3.5 – Енциклопедична профілізація номенів «European integration» та «європейська інтеграція»

	<i>Популярні джерела</i>	<i>Спеціалізовані джерела</i>
<i>European integration</i>	the process of industrial, political, legal, economic, social and cultural integration of states wholly or partially in Europe	the formation of European states into the world's closest regional association, which has assumed many of the characteristics of statehood
<i>європейська інтеграція</i>	процес політичної, юридичної, економічної (а в деяких випадках — соціальної та культурної) інтеграції європейських держав, у тому числі й частково розташованих у Європі	складний та суперечливий соціально-економічний процес налагодження тісного співробітництва європейських держав. Є одним із проявів провідної тенденції сучасного історичного розвитку — посилення всебічної взаємозалежності держав, передусім в економічній сфері, та подальшого зближення цивілізаційно споріднених національних спільнот

Так, англomовна версія Вікіпедії пропонує широкий спектр асоціатів, що визначають пріоритетні ціннісні орієнтири євроінтеграційної політики, адже

під номеном «європейська» криється референція до промислової, політичної, правової, економічної, соціальної та культурної сфер. Номен «інтеграція» активує знання про реальні об'єкти-експерієнцери цієї дії: країни, що повністю або частково знаходяться на Європейському континенті (особливо коректна ремарка у випадку Туреччини). Особливу увагу в україномовному тексті статті Вікіпедії на себе звертає прикладка, взята в дужки, «а в деяких випадках – соціальної та культурної». Саме вона свідчить про відмінність розстановки пріоритетів щодо розуміння, осмислення та оцінювання феномену євроінтеграції: що для контексту ЄС є рівноправно пріоритетним, не є таким у контексті України.

Словник сучасної світової історії видавництва *Oxford University Press* пропонує доволі нейтральне тлумачення феномену, проте виокремлює таку ціннісну концептуальну ознаку як «найтісніше співробітництво у світі». Натомість у дефініційному тексті з Енциклопедії історії України відчувається присмак «рестриктивності», тобто географічного та історико-культурного обмеження (*європейських, цивілізаційно споріднених*). Заразом україномовний контекст фіксує такі оцінки концепту, як «суперечливість», «складність», «взаємозалежність», «популярність», що, на нашу думку, залишається актуальним і в наш час, навіть, 12 років після виходу у світ цитованої праці.

Як зазначають Й.А. Стернін та М.Я. Розенфельд, в окремих концептах виокремлюється символічна зона, що містить інформацію про символічне сприйняття (інтерпретацію) у культурі явища, що концептуалізується [97]. Так, згідно з офіційним сайтом ЄС, одним із символів євроінтеграційних ідей та принципів є всесвітнє святкування Дня Європи:

Europe Day, held on 9 May every year, celebrates peace and unity in Europe. The date marks the anniversary of the historical 'Schuman declaration'. At a speech in Paris in 1950, Robert Schuman, the then French foreign minister, set out his idea for a new form of political cooperation in Europe, which would make war between Europe's nations unthinkable [133]. – День Європи, який щороку відзначається 9 травня, є святом миру та єдності у Європі. У цей день святкують річницю

історичного прийняття «Декларації Шумана». У своїй промові 1950 р. в Парижі Роберт Шуман, тодішній міністр закордонних справ Франції, висловив свою ідею щодо нової форми політичної кооперації в Європі, що унеможливила б розв'язання війни між європейськими народами.

З 2003 р. День Європи також офіційно святкують і в Україні, хоча й у третю суботу травня. У той час, як у контексті ЄС святкування Дня Європи є «святом досягнень», в Україні він залишається «святом вираження інтенцій»:

Намагаючись інтегруватися в європейське співтовариство, Україна й почала відзначати День Європи. В Україні свято сприймається як спосіб приєднання до тих цінностей, які дотримуються в ЄС [30].

Утім, напевно, найвищий ступінь євроінтеграційного символізму в Україні несуть у собі події 2013-2014 рр., що увійшли до історії під іменами «Революція гідності». «Київський Майдан», «Євромайдан». Саме ці події стали для одних поворотним моментом від «псевдоєвроінтеграції» до справжніх євроінтеграційних зрушень, а для інших – приводом для розчарувань :

1) *Всі ми пам'ятаємо, що саме «євроінтеграційний» обман Януковича та його команди став поштовхом до початку Євромайдану [43].*

2) *Три роки тому почалася Революція Гідності. У той день, двадцять першого, люди зібрались на Майдані, тому що по-іншому не могли. Напередодні Янукович дав команду Азарову припинити «проєвропейську балаканину». Три роки тому ми вийшли на Майдан, щоби захистити свій вибір, отримати можливість побудувати цивілізовану, європейську, демократичну, вільну Україну [40].*

3) *На жаль, боротьба за європейське майбутнє України знову набуває форми, притаманній їй до Революції гідності [62].*

4) *За останні два роки маємо нові реалії у ставленні до інтеграційних пріоритетів, – констатувала політичний аналітик Фонду Марія Золкіна. – З одного боку зросла кількість людей, які підтримують євроінтеграцію, з іншого – спостерігається певне розчарування об'єднавчими процесами в євразійському напрямку [63].*

З часів останньої революції в Україні особливо широкого розповсюдження набув символічний ритуал вивішування стягу в ЄС на адміністративних будівлях та в інших громадських місцях. З цього приводу О. Мойсієнко зазначає: «В Україні склалась практика використання прапору Європейського Союзу та Ради Європи на основі рішень місцевих рад. У цих рішеннях використання символів Європи пов'язується з забезпеченням підтримки населенням євроінтеграційного курсу як одного із пріоритетів внутрішньої й зовнішньої політики України, констатується, що Україна є європейською країною, що поділяє спільну історію та спільні цінності з державами-членами ЄС і зобов'язується поширювати та відстоювати ці цінності [64] (курсив наш – авт.).

Утилітарна зона об'єднує когнітивні ознаки, що виражають утилітарне, прагматичне ставлення людей до денотата концепту, знання, що пов'язані з можливістю та особливостями його використання для будь-яких практичних цілей [79, с. 79]. Наведемо приклади:

1) *Robert Schuman: We must build the united Europe not only in the interest of the free nations, but also in order to be able to admit the peoples of Eastern Europe into this community if, freed from the constraints under which they live, they want to join and seek our moral support. We owe them the example of a unified, fraternal Europe. Every step we take along this road will mean a new opportunity for them* [138]. – Роберт Шуман: **Ми маємо побудувати об'єднану Європу не лише в інтересах демократичних країн, а й задля того, аби надати можливість вступу до цієї спільноти народам Східної Європи за умови звільнення від обмежень, у яких вони зараз живуть, і бажання приєднатися до нас та отримати нашу моральну допомогу. Ми вдячні їм за приклад об'єднаної, братньої Європи. І кожен наш крок на цьому шляху означатиме нові можливості для цих народів.**

2) *In its turn, European integration is understood as a way of achieving important economic benefits, both at country level and individual level* [167]. – У

свою чергу, європейську інтеграцію розуміють як *шлях до державних та індивідуальних економічних вигід*.

3) *Accordingly, European integration process is seen as helping the newly emerging democracies of former USSR to find their own geopolitical place within the new European architecture* [167]. – Відповідно, процес європейської інтеграції розглядають як *допомогу новоствореним демократіям на пост-радянському просторі встановити свої власні геополітичні позиції в рамках нової архітектури Європи*.

4) *Of a particular importance are statements that claim that European integration process is the only one capable of helping the post-Soviet republics to escape Russian influence in the region... and ensuring the national statehood* [167]. – Особливо важливими є заяви, що наголошують на *винятковій ролі європейської інтеграції в питаннях виходу пост-радянських республік з-під впливу Росії... та збереження державності*.

В останньому фрагменті дискурсу, концепт EUROINTEGRATION актуалізується в контексті за допомогою таких лексем: *to admit, to freed, to help, to ensure, a new opportunity, a way of achieving*. Ці лексеми мають виключно позитивну конотацію, а євроінтеграція виступає єдиним можливим, рятівним процесом для всіх європейських держав, зокрема для держав Східної Європи.

Утилітарну зону концепту ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ в україномовному дискурсі ЄС допомагають схарактеризувати такі уривки дискурсу:

1) *Зрештою, євроінтеграція – це про «покращення й добробут», але не «вже сьогодні», а виключно за умови проведення конкретних реформ.... євроінтеграція – це не тільки вибір чи орієнтир, це – інструмент. Інструмент для посилення демократії, економічного зростання та модернізації ключових галузей економіки, для підвищення конкурентоздатності наших виробників, у тому числі через надання їм підтримки, але саме на засадах недискримінаційної політики та відповідно до світових правил торгівлі* [25].

2) *Передбачена Угодою про асоціацію (УА) ПВЗВТ створить правові, економічні й організаційні засади для вільного переміщення товарів, послуг,*

капіталів і частково – робочої сили між Україною та ЄС. У перспективі надзвичайно місткий і диверсифікований ринок Євросоюзу, усунення бар'єрів для зовнішньої торгівлі, гармонізація регуляторних режимів і вдосконалення ринкових інститутів можуть стати потужними драйверами зростання української економіки [6].

У контексті України простежується дещо споживче ставлення до денотату досліджуваного концепту, адже він пов'язаний із реалізацією важливих практичних цілей і, навіть, виступає безпосереднім інструментом їхнього досягнення.

Регулятивна зона інтерпретаційного поля концепту об'єднує когнітивні ознаки, які приписують, що потрібно, а що не потрібно робити у сфері, яка «покривається» цим концептом [79]. Звернімося до прикладів із дискурсу:

1) *... we must put into place the last brick in the building of European integration, namely political integration [138]. – ... ми маємо закласти останню цеглину у фундамент європейської інтеграції, власне у її політичний відсік.*

2) *Peter Mandelson: We've got to demonstrate why European unity and integration, our vast single market, our single currency, equip us with the strength to embrace globalization [134]. – Нам необхідно продемонструвати, чому європейська єдність та інтеграція, наш єдиний широкий ринок, наша спільна валюта сприяють посиленню наших позицій у світі.*

3) *Lionel Jospin: To promote the process of European integration, we must improve an institutional mechanism already existing in the European Union, reinforced co-operation, by making it more flexible and effective [134]. – Задля розбудови євроінтеграції ми маємо вдосконалити інституційний механізм, що зараз існує у Європейському Союзі, та посилити гнучкість та ефективність кооперації.*

У контексті пропонованих фрагментів регулятивний сектор концепту EUROINTEGRATION актуалізується за рахунок модальних дієслів із семантикою облігаторності.

Зазначимо, що основні засади і зміст політики Європейського Союзу щодо України в контексті євроінтеграційних відношень визначаються та регулюються положеннями Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. У свою чергу, в Україні за останні десятиліття прийнято чимало нормативно-правових актів, що покликані регулювати шлях України до політико-економічної інтеграції з ЄС (наприклад, див. Указ Президента України «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу», Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Плану першочергових заходів щодо інтеграції України до Європейського Союзу на 2013 рік», Указ Президента України № 127/2013 «Про рішення Ради національної безпеки й оборони України від 12 березня 2013 року «Про невідкладні заходи щодо європейської інтеграції України», «Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» тощо). Таким чином, регулятивна зона концепту ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ в політичній свідомості українців має ядром концептуальну ознаку «алгоритм», який диктує, що потрібно робити на шляху євроінтеграції.

У суспільно-побутовому контексті регулятивна зона знаходить вираження не лише через лексико-граматичну категорію модальності, а й через експлікації типу «виклик», «завдання», «перешкода», «недостатність» тощо, прагматика вживання яких, – заклик до активних зрушень. Наведемо приклади дискурсу:

1) Тут головний виклик на 2017 рік – поступово вплітати євроінтеграцію в загальний контекст реформ,... Тому головне завдання влади – не тільки переконливо пояснити, що від болючих євроінтеграційних реформ може бути «важко зараз», але «добре потім», а й конкретними діями довести, що вони, як ефективні найняті менеджери, працюють на народ і для народу [25].

2) Подальший євроінтеграційний процес передбачає серйозні виклики, пов'язані з проведенням глибоких соціально-економічних реформ та радикальних інституційних перетворень в Україні [6].

3) Представник України при Європейському Союзі Роман Шпек вважає найбільшими перешкодами вступу України до ЄС недостатній розвиток

суспільства, конкурентоспроможність економіки, енергоефективність економіки. За словами Р. Шпека, *щоби наблизитись до Європи українцям потрібно почати відчувати себе європейцями* [85].

Соціально-культурна зона охоплює когнітивні ознаки, що відображають зв'язок концепту з побутом та культурою народу: традиціями, звичаями, конкретними діячами літератури та мистецтва, певними художніми творами, прецедентними текстами тощо. Наведемо приклади фрагментів дискурсу:

1) *The hard version dismisses that possibility as not only objectively unrealistic but also undesirable: it is argued (correctly in my view) that integration **isn't about creating a European nation or people, but about the ever-closer Union among the peoples of Europe*** [173, p. 27]. – Жорстка версія цієї тези виключає «можливість» не лише як об'єктивно неіснуючий, а й як небажаний факт: існує думка (і, на мою думку, слушна) про те, що в контексті інтеграції не йдеться про формування європейської нації або народності, а про все більше єднання європейських народів.

2) *The European integration is perceived as **the 'return to Europe' based on the historical and cultural resonance with European norms and values and the sharing of European identity*** [167]. – Європейську інтеграцію розглядають як процес «повернення до Європи» на принципах історико-культурного резонування з її нормами, цінностями та відчуття європейської самобутності.

Експлікація позитивної оцінки концептів ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ / EUROINTEGRATION відбивається через культурні надбання народу, як-от через кінематограф (*Winter on fire* – документальний фільм про боротьбу за свободу, прагнення українців вступити до Євросоюзу), твори мистецтва (скульптура *Статуя Європи «Єдність у душі миру»* в Брюсселі, що символізує досягнення миру євроінтеграційним шляхом, пісенний конкурс «Євробачення», митецький проект *Eurointegration through Art*), численні науково-популярні твори (наприклад, Alina Polyakova *The Dark Side of European Integration*; Peo Hansen & Stefan Jonsson *Eurafrica. The United History of European Integration and*

Colonialism; Mary Farrell, Stefano Fella and Michael Newman *European Integration in the 21st Century*) тощо.

Переміологічна зона являє собою сукупність когнітивних ознак концепту, що об'єктивуються прислів'ями, приказками та афоризмами, тобто сукупність тверджень та уявлень про явище, що відображається концептом у національних пареміях. Наприклад:

1) *There is an old saying in Brussels folklore: Integration is like riding a bicycle – if you don't keep going, you fall off* [132, p. 13]. – У Брюсселі вже довгий час існує приказка: «Інтеграція – це, наче їзда на велосипеді: якщо не крутити педалі, впадеш».

2) *According to him [Janos Herman], Euro Integration has many preconditions. It is necessary to work intensively on fulfilling them. As he said, he does not like citing proverbs, but as the Chinese say, if you want to cross a bridge you should approach a river first. Therefore, this might be a matter of a generation, – the Ambassador added* [144]. – На думку Яноса Германа, євроінтеграція має безліч передумов, і важливо старанно їх виконувати. За його словами, він не любить цитувати прислів'я, проте в Китаї кажуть: **якщо хочеш перейти міст, треба спочатку дістатися річки**. «Тому на виконання цього завдання можуть піти й сили цілого покоління», – додав він.

В україномовній свідомості євроінтеграційні процеси та пов'язане з ними загострення соціально-економічної та геополітичної кризи часто актуалізується через негативні паремійні та алюзійні одиниці. Наприклад:

1) *Сьогодні Україна опинилася в тій точці, яку Гомер описав у дванадцятій главі «Одіссеї». Сцилла втягувала кожного, хто наближався до неї, у страшний вир. Харибда – рвала на шмаття й поглинала* [8] (про відносини в контексті ЄС – Україна – Росія).

2) *Коли пан Янукович виступає й говорить про Європейську інтеграцію мені постійно пригадується Басарабське прислів'я «**Чо бідний? Бо дурний! Чо дурний? Бо бідний!**» Пан Янукович говорить: Україна бідна щоби приєднатися до ЄС.... «Чому Україна бідна? Бо дурна, не модернізована! Чому дурна, не*

модернізована? Бо бідна!» А як же тоді вирватися з цього кола?! Це порочне коло! І з нього виходу немає! [17].

3) «Короткозорість» і недалекоглядність Заходу вже стала **притчею во язицех**. Саме завдяки оцим «офтальмологічним» проблемам зі стратегічним баченням, які чітко простежуються в керівництва ЄС та його провідних країн-членів, нинішній діалог між Брюсселем і Києвом нагадує відоме прислів'я: **ми їм про «бузину»** (закріплення європейської перспективи України в угоді про асоціацію), **вони нам – про дядька, чи то пак – тітку** (Ю. Тимошенко), з якою, мовляв, не по-європейськи обходиться чинна українська влада й тим самим позбавляє Україну згаданої перспективи [90].

Пареміологічна зона – особлива зона в структурі концепту, оскільки вона відображає не сучасні, а переважно історичні уявлення про ставлення народу до концепту та розуміння народом різноманітних сторін цього концепту. Водночас у випадку євроінтеграції маємо динамічний історичний концепт, що постійно розвивається та модифікується у різних суспільно-культурних контекстах свого функціонування, а тому уявлення про відповідний феномен є історичними й актуальними одночасно.

Отже, концепт EUROINTEGRATION в євроінтеграційному дискурсі ЄС – це яскравий композитний концепт із позитивною, нейтральною та негативною евалюацією, що має достатньо виражену оцінну, енциклопедичну, утилітарну, регулятивну зони (ядерні зони інтерпретаційного поля) та дещо слабшу репрезентативність соціально-культурної, символічної (біляядерні) та переміологічної (периферійна) зон.

У євроінтеграційному дискурсі України концепт ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ залишається абстрактною категорією знань та практик, що радше розглядається не як життєвий принцип суспільства, а як ідейний орієнтир чи конструктивна мета, що визначають на сьогодні пріоритетний вектор розбудови України. Ядро інтерпретаційного поля концепту ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ, за нашими спостереженнями, конституують утилітарна та оцінна зони. У дискурсі ЄС відповідні зони, базуючись на експерієнційних засадах, актуалізуються як через

позитивні, так і через негативні конотації. Натомість у дискурсі України відсутність такого практичного досвіду як «життя в умовах євроінтеграції» регламентує домінацію позитивних оцінок відповідного явища, утім шлях до цього «життя» видається напрочуд нелегким (негативні конотації).

Якщо регулятивна зона в дискурсі ЄС входить до ядра (фундаменту) інтерпретаційного поля, то в дискурсі України вона займає біляядерне положення: закон і верховенство права досі скоріше залишаються прагненнями, аніж нормою. Євроінтеграційні регулятиви в дискурсі ЄС розглядаються як завдання «зберегти» та «покращити», у той час як для України – «створити», «реформувати» та «досягти».

Енциклопедична та символічна зони в дискурсі ЄС займають біляядерне положення: у Європі знають та шанують свою історію та традиції, і бути громадянами Європи для жителів ЄС – не пустий звук. За останні роки в Україні підвищився рівень «проєвропейської» налаштованості громадянського суспільства разом зі сплеском євроінтеграційного символізму (Євромайдан, вивішування прапорів ЄС, значущість Євробачення тощо), проте він радше носить стихійний та обмежений, а не системний характер. Мало хто з пересічних громадян хоча б раз замислювався над питаннями: «Коли утворився Європейський Союз?», «Що стало поштовхом до цього?», «Яка відмінність між Радою Європи і Європарламентом?», «Чи “ЄС”, “Євროзона” та “Шенгенська зона” суміжні поняття?» Тому вважаємо, що енциклопедична та символічна зони інтерпретаційного поля концепту ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ обіймають периферійне положення в дискурсі України. У ЄС чимале значення відводиться соціо-культурному аспекту інтеграції як фактору забезпечення гармонійного співіснування представників різних народів, культур та релігій. ЄС пишається своєю політикою толерантності та мультилінгвізму, сприяє освітній та науковій мобільності й повсякчас пропагує ці суспільні цінності у світі (гасло ЄС «Єдність у різноманітті»). У контексті України ці цінності поки що не знаходять достатнього рівня перейняття суспільством, аби віднести їх хоча б до біляядерних, а тому також належать до периферійної зони.

4 ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЇ СТВОРЕННЯ СУСПІЛЬСТВА ГРОМАДЯНСЬКОГО ТИПУ В УКРАЇНІ

Побудова громадянського суспільства нерозривно зв'язана з встановленням верховенства права у такому суспільстві. Ще в античному суспільстві виникла формула, перефразована у ХІХ ст. відомим істориком права М.В. Варадіновим: «Закон есть залог гражданского общества, на основании коего все, находящиеся в государстве, обязаны устраивать жизнь свою» [14, с. 53]. Актуальною є проблема розбудови правового громадянського суспільства і в сучасній Україні. Слід погодитися з думкою сучасної дослідниці М. Бабич-Трофименко про те, що «новий правовий і соціальний устрій створив майже необмежені можливості для процесів недержавної суспільної організації та подальшого утвердження громадянського суспільства». Але, здається, що саме суспільство з різних причин поки що не може скористатися цим повною мірою. Хоча «активне громадянське суспільство є життєво необхідним для подальшого перетворення України у відкрите демократичне суспільство» [3, с. 141].

Україна намагається позиціонувати себе правовою державою. Хоча, звичайно, щоб стати такою треба ще багато чого досягти. Повноцінне громадянське суспільство може існувати лише у правовій державі, де панує верховенство закону. В Україні на сьогодні існують державне законодавство, система правових норм, технічні процедури прийняття та змін законодавства. Але при цьому гостро стоїть проблема з соціологічним аспектом права. В українському суспільстві право втілюється у життя поки що не належним чином – закон не завжди виконується чи поважається. Існуюча система «винагороджує здатність обходити закони вдається до шахрайства через неформальні мережі, що не зважають на закон» [45, с. 130].

Саме ж питання побудови громадянського суспільства в Україні має досить довгу історію. Декілька століть відбувався складний процес формування української нації. Він супроводжувався появою різноманітних людських

об'єднань, які можна назвати своєрідним праобразом тих чи інших суспільних інститутів. Усі вони сприяли становленню української нації; в умовах відсутності української державності виступали посередниками між українським населенням та неукраїнською владою, у різний спосіб відстоюючи його (населення) політичні, культурні та інші інтереси, а інколи й саме право на існування.

До таких утворень, на нашу думку, слід віднести такий феномен української історії, як козацтво, яке, за словами відомого історика О. Оглоблина, ще наприкінці XVI ст. перейняло на себе роль «національного речника українського народу» [69, с. 11].

Під час відстоювання ідеї руської нації мав місце і внутрішній, соціальний конфлікт. Довгий час руська шляхта вважала себе єдиним представником руського народу. «І православні, і уніятські шляхтичі відкидали претензії нешляхетських соціальних груп репрезентувати руський народ і релігію перед зовнішнім світом». Проти нешляхетського духівництва шляхта виступала відкрито, відмовляючи йому у праві представляти руську націю. Така ж позиція була і щодо козаків, але шляхом мовчазного їх ігнорування або обережної критики [76, с. 207].

Поруч із розвитком концепцій (національних ідентичностей) низки східноєвропейських націй у ранньомодерний період в Україні формується концепція Русі або «народу руського». Першими соціальними групами, що стали на захист цієї ідеї (та православної, руської релігії), з-поміж непривілейованих верств населення стали об'єднане у братства міщанство та козацтво [76, с. 202].

До самого кінця XVI ст. зміст концепції руської нації диктувався майже виключно представниками князівсько-шляхетської верстви, що мала стародавнє руське походження. Але дане трактування було надто вузьким і несприйнятним для низки інших, менш привілейованих верств населення. У результаті в першій чверті XVII ст. роль захисника інтересів «народу руського» та православ'я перебрало на себе козацтво. З цього часу більш популярним стає

бачення православної церкви на концепцію руського народу. Воно було значно ширшим, ніж шляхетське, що підтверджується полемічними творами 1620-х років (Й. Борецького, Г. Смотрицького, Й. Кунцевича). За ними руська (православна) церква і народ ототожнювалися, «а оскільки за такою логікою руська церква охоплювала весь руський народ, то, нація, як і сама церква, мала охоплювати всі суспільні верстви Русі – від князів до посполства» [76, с. 214]. Зокрема у «Протестації» Й. Борецького та інших православних ієрархів від 1621 р. українських козаків позиціоновано як:

- «продовжувачів справи великих київських князів і частину народу руського»;

- християн, які самі захищали православ'я;

- «людей рицарських», що вказувало на їхнє моральне право бути частиною князівсько-шляхетської Русі».

Фактично відбулася модифікація старої моделі руської нації [76, с. 216, 217].

В цілому козацтво як явище змогло зайняти своєрідну суспільно-політичну нішу. Польський, турецький, російський, низка інших європейських урядів визнавали важливе значення цього прошарку українського населення і мали з ним тісні контакти (як у вигляді конфліктів, так і цілком мирні) упродовж тривалого часу. Козацтво активно підтримувалося українським селянством. У кінцевому результаті це та низка інших факторів призвели до численних конфліктів з польською державною системою і закінчилося «великою національною революцією 1648 року» [32, с. 446]. Фактично, виступаючи виразником інтересів українського народу, значною мірою саме козацтво спромоглося вибороти для нього державність і певний час виступати у цій державі у ролі певного суспільного (громадянського) інституту. Український історик О. Оглоблин вважав, що «утворення Української Козацької держави як спадкоємця старої Руської (Київської) імперії було найбільшим політичним досягненням українського народу...» [69, с. 11].

Українська козацька державність виникла у середині XVII ст., хоча сам проект створення такої держави виник ще у 1590-х роках. Таку пропозицію висував київський католицький єпископ Юзеф Верещинський. Він пропонував створити козацьке князівство на землях Наддніпрянщини для захисту Речі Посполитої від нападів татар. Пізніше така ж ідея, чи навіть мета, стояла і перед Б. Хмельницьким. Історик С. Плохій навіть вважав, що «оскільки гетьманський план не розривав цілковито з Річчю Посполитою, це була, певною мірою, реалізація мрій руської шляхти про новий устрій держави, де Русь посіла б рівні права з Польщею та Литвою. Взагалі козацтво пройшло складний шлях еволюції від степових промисловиків і розбійників до організованої військово-суспільної сили. Вони отримали низку привілеїв, свобод, прав окремого суспільного стану, а згодом змогли побудувати власну державу [76, с. 77-79].

Іншим, не менш яскравим прикладом об'єднання українського населення є братства, які почали поширюватися по українських містах наприкінці XV ст. В основі появи цих організацій лежало прагнення середніх прошарків міського населення об'єднатися для захисту своїх соціально-економічних, релігійних інтересів. В цілому до братств входили представники усіх станів, але основою були все ж саме ремісники, купці, магістратські службовці, рядові міщани.

Спочатку братства носили релігійно-благодійницький характер – опікувалися церквою, організовували шпитали, допомагали бідним і хворим братчикам тощо. Але згодом їхнє значення у релігійному житті значно зросло і вони навіть ставали ініціаторами церковних реформ, запрошували або усували священиків у церквах, продукували й поширювали духовну літературу та ін. [115, с. 236-239]. Далі діяльність братств виходить поза межі церковного життя. У XVI ст., коли посилюється національний гніт українського населення, братства стали відігравати роль громадсько-політичну і національно-культурну. Вони навіть зверталися зі скаргами до судів на дії польської адміністрації, посилали посольства до короля тощо. Таким чином братства впливали на процес активізації українського суспільства, зокрема зацікавлювали (заохочували) його до громадської діяльності.

Приблизно наприкінці XVIII ст. внаслідок низки культурних, політичних процесів у Європі та світі в цілому на українських землях у складі Російської імперії, Речі Посполитої (а після її поділів – Австрії) починає формуватися категорія осіб, яких можна назвати першими представниками національної інтелігенції. Ця тенденція була характерною для усіх європейських держав. До середини XIX ст. ця категорія стала досить чисельною.

На думку Р. Шпорлюка, зародження інтелігенції в Україні було симптомом більш глобальних змін у Східній Європі. Ці зміни засвідчують, що «націєтворення нерозривно пов'язане з розвитком інтелігенції» [109, с. 419]. Тобто без інтелігенції нація не постане. Наприкінці XVIII ст. багато представників інтелектуальної української еліти, інкорпоровавшись у соціальну структуру Російської імперії, намагалися зробити кар'єру у її столицях. Рівень їхньої освіти робив це можливим. Л. Грінфельд у своїй книзі «Nationalism: Five Roads to Modernity» навіть писав: «Кількість українців серед інтелектуалів, вихідців з недворянських верств, є надзвичайною; немає жодних сумнівів у тому, що вони відігравали величезну роль у діяльності інтелігенції вісімнадцятого століття» [110, с. 440].

Переважаюча більшість представників української еліти, інкорпорованої до складу Російської імперії, зберігала лояльність до імперії, хоча багато з них «лишалися відданими пам'яті про давню Україну і традиційному способу життя» [109, с. 409]. Саме вони та їхні нащадки стануть біля початків української національної інтелігенції та зіграють важливу роль у збереженні історичної пам'яті українців протягом кінця XVIII – XIX ст. Зокрема завдяки таким людям світ побачить багато творів українських літературних діячів, науковців тощо, що будуть у подальшому впливати на формування національної свідомості, історичної пам'яті українців. Наприклад, появою «Енеїди» І. Котляревського слід завдячувати представникам українських еліт, на той час чиновникам Російської імперії М. Парпурі, Й. Каменецькому, Д. Трощинському (останній, начебто, навіть наприкінці XVIII – на початку XIX ст. очолював таємний гурток українських автономістів) [109, с. 418]. Їх та низку

їхніх сучасників слід відносити до першого покоління української інтелігенції, до якої відносилися вчителі, письменники, лікарі, вчені, юристи, чиновники і знать.

Більшість представників інтелектуальної еліти відносилися до еліти соціальної. Вони тяжіли до об'єднання у різноманітні групи, гуртки тощо. За непідтвердженими даними, наприкінці XVIII ст. деякі представники інтелектуальної еліти колишньої Гетьманщини (у Новгород-Сіверському намісництві) нібито утворили так званий «таємний гурток українських автономістів», до якого увійшли члени відомих місцевих шляхетських родин А. Гудович, Г. Долинський, М. Значко-Яворський, М. Миклашевський, Г. Полетика, Ф. Туманський, О. Лобисевич та ін. [77, с. 235]. Більшість з них зробили досить успішну кар'єру в імперських державних установах. Лояльність їхня до імперської політики була очевидною. Але при цьому вони залишалися носіями і хранителями пам'яті про недавню козацьку державу, де вони та/або їхні батьки й діди представляли владні інституції або ж відносилися до тієї суспільної категорії, яка могла впливати на прийняття владою тих чи інших внутрішньо- та зовнішньополітичних рішень. Спроби зберегти хоча б частково таку ж роль в умовах імперії виявилися відносно невдалими. Хоча завдяки своїй освіченості, відданості пам'яті про «козацьку націю» ці люди змогли здійснити певний вплив на процес збереження і навіть розвитку української національної історії та культури наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Вони поширювали різноманітні твори з історії та етнографії України, зокрема «Записки о Малороссии», «Історію русів» тощо. Зокрема Г. Полетика витворив образ України, що являла собою шляхетську демократію на зразок Речі Посполитої.

Зібрання українських інтелектуалів відбувалися, як правило, у їхніх маєтках. Саме там, на думку історика С. Плохія, на початку XIX ст. «стара автономістська традиція Гетьманату поєдналася з новими течіями суспільно-політичної думки». Він вважає, що таким чином представники еліти колишньої Гетьманщини, які втратили владу і регіональні привілеї в умовах

самодержавної політики російських монархів, у своїх поглядах об'єдналися з представниками наступного покоління української еліти (фактично своїми нащадками), які прагнули конституційних і ліберальних реформ, пов'язуючись багато у чому з рухом декабристів [77, с. 255].

Виступаючи ідеологічною опозицією до імперського уряду, українські інтелектуали все ж змушені були лояльно до нього ставитися, контактувати з ним у багатьох питаннях (політичних, соціальних тощо) і навіть офіційно виступати від його імені. Це підтверджується і їхніми біографічними відомостями. Наприклад, Михайло Миклашевський, власник маєтку у Понурівці Стародубського повіту, покровительствував зібранням інтелектуалів, сам входячи до цих «гуртків». При цьому він обіймав високі імперські військові та цивільні посади, зокрема був волинським, малоросійським, катеринославським губернатором, сенатором тощо [77, с. 255-257]. Андрій Гудович, син генерального підскарбія Гетьманату, також був учасником вказаних зібрань. На імперській службі знаходився довгий час, отримав чин генерала, був кандидатом на посаду намісника Малоросії.

До подібних, але значно менш політизованих, «гуртків» відноситься також відома «Паліцинська академія». Членами цієї групи були талановиті і прогресивні діячі, яких згуртував навколо себе власник маєтку у с. Попівка О. Паліцин. Серед них були Г. Шидловський, В. Капніст, В. Каразін, М. Алфьоров та ін. [27]. Більшість з них також зробили успішну кар'єру. Зокрема, відомо, що завдяки активній громадській діяльності та контактам на вищому державному рівні був реалізований проект В. Каразіна та його однодумців по створенню університету у Харкові. Це було видатним досягненням українських громадських діячів на початку XIX ст. Харківський університет, заснований у 1804 р. за активної участі А. Чарторийського, «підтримував контакти з польськими та іншими університетами та бібліотеками, був завдяки цьому ланкою, яка безпосередньо єднала Україну з Європою» [158].

І подібних прикладів можна наводити надзвичайно багато, достатньо згадати таких відомих представників української інтелектуальної еліти епохи

Просвітництва, як О. Безбородько, Д. Трощинський та багато ін. Саме з них незабаром постала українська національна інтелігенція, що змогла безпосередньо вплинути на процес відродження української державності.

Українська шляхта, маючи добру освіту і намагаючись захистити свої громадянські права, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. досить активно «спілкувалася» з владними інституціями Російської імперії. Ця категорія людей вважала себе патріотами свого краю, намагалася зберегти свої історичні привілеї. З цією метою вони складали й обговорювали (навіть на повітових і губернських дворянських зібраннях) різноманітні історичні записки та думки, надсилаючи їх час від часу у вигляді клопотань, петицій, меморандумів до вищої імперської влади [103, с. 181, 188]. Таким чином українська соціальна й інтелектуальна еліта намагалася не лише зберегти власну історичну пам'ять, але й вплинути чи призвести до певних змін в імперській політиці щодо національних регіонів (окраїн), зокрема на українських землях. Але такі впливи були мінімальними. Навіть сам цей прошарок українського суспільства мав довгий час проблеми з визнанням його привілейованою групою за російським законодавством.

Згодом на українських землях з'являється такий прошарок населення, як інтелігенція. Протягом усього XIX ст. вони продовжують об'єднуватися у різні групи, створюють гуртки, товариства. Здебільшого такі об'єднання не визнавалися владою законними, їхні члени часто переслідувалися. Діяльність же самих цих груп починає набувати культурно-політичного характеру. У цей час активно розвиваються ідеї українського націєтворення, закладаються основи державотворення (особливо наприкінці XIX ст.).

«Політичним дебютом» української інтелігенції стало заснування Кирило-Мефодіївського братства, вплив на яке зокрема здійснили такі європейські течії, як «Молода Європа» та «Молода Польща». Члени цього об'єднання мали спільні цінності й ідеали, головним з яких було бажання побудувати соціально-економічне та політичне життя в Україні. Саме від кирило-мефодіївців наступне покоління української інтелігенції успадкувало ідеї про рівність

українців серед інших слов'янських народів, гордість за козацьке минуле тощо [35, с. 132-138]. Члени Кирило-Мефодіївського товариства «перейняли чимало ідей, поширених у Польщі, й дуже симпатизували поглядам, які обстоював Міцкевич на вигнанні в Парижі» (участь в «спільній війні за свободу народів», а також у європейській революції).

Багато хто з дослідників підкреслює важливість революційних подій 1848 р. у Європі для українського національного руху. У результаті цієї революції частина українців стала жити у конституційній (громадянській) державі, що сприяло національному громадському життю. Навіть західноукраїнські селяни стали «чинником в організованому політичному й культурному житті» [35, с. 147]. Зокрема на західноукраїнських землях у 1848 р. з'явилася організація галицьких русинів – Головна руська рада (створена частково за ініціативи австрійського уряду). Основна мета її полягала у захисті прав українського населення, а до складу її входили представники греко-католицького духовенства та інтелігенції. Головна руська рада здійснювала як культурно-освітню, так і політичну діяльність. Ця організація зверталася до австрійського уряду з низкою пропозицій, зокрема поділити Галичину на східну (українську) та західну (польську), об'єднати в єдину провінцію Галичину, Буковину й Закарпаття тощо. Але вже у червні 1851 р. діяльність Головної руської ради була припинена.

На думку Р. Шпорлюка, українофіли були орієновані на європейські цінності завдяки польським інтелектуалам. «Українська національна ідея та політичні ідеї українофілів відповідали «європейській» правовій і політичній системі та цінностям». (Прикладом у Р. Шпорлюка виступають українці Австрії, які «хотіли більше «Європи», виступаючи за розширення національних прав, за автономію української частини Галичини) [108, с. 354-355]. Слід погодитися зі словами Р. Шпорлюка, що після 1848 р. і до самого падіння монархії Габсбургів українці Буковини та Галичини жили у правовій державі. У цей період вони могли «створювати всілякі товариства, включно з політичними партіями, займатися політикою у своїй місцевості, провінціях та державі, а їхня

мова визнавалася державою в освітній, адміністративній та правовій сфері» [108, с. 371].

Ліберальні реформи Олександра II пробудили в українському суспільстві сподівання на те, що процес націєтворення зможе розгорнутися більш активно, що світоглядна демократичність українців тепер зможе проявитися у реалізації конкретних проектів, одним з яких було формування суспільства громадянського типу, хоча й в умовах імперії. Українська проблематика стала надзвичайно актуальною у площині культури, політики. Популярним зокрема стає рух громадівців, спадщина яких засвідчує, що протягом кінця 1850-х – 1890 років саме діячі цієї течії відігравали роль національних лідерів – українських націєтворців. У піднесенні загального рівня свідомості українського населення громадівці вбачали «ідейно-символічні засади майбутнього поступу України» з подальшим вибудовуванням тут суспільних стосунків громадянського типу [41, с. 267-268]. Досягнення цієї високої мети відбувалося через видання українських книжок, журналів, проведення різноманітних вечорів, навчання у недільних школах тощо – таким чином виховувалася освітня, культурна та правова свідомість українців.

Відомим представниками українського громадівського руху були Т. Шевченко, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Рильський, В. Антонович та багато інших. Розбудовуючи громадянське суспільство, вони створювали ідею української нації. Вони вважали, що український народ «всією своєю попередньою власною історією формувався як народ демократичних традицій та переконань» [41, с. 269].

Спочатку влада сприймала діяльність громадівців доволі нейтрально. Але після польського повстання 1863-1864 рр. імперський уряд став боятися, що українці також почнуть боротьбу за відродження своєї державності, своїх історичних прав тощо. Це призвело до утисків українства, зокрема з'явився так званий Валуєвський таємний циркуляр 20 липня 1863 р. про заборону української мови у державних установах, церквах, школах, друкувати українські книжки. Громади стали переслідуватися і закриватися. Але процес,

спрямований на побудову громадянського суспільства на українських землях вже не можна було зупинити. З'являлися нові товариства, громадські організації. З кінця XIX – початку XX ст. з'явилася низка політичних організацій і партій, які продовжили справу націєтворення і розбудови громадянського суспільства в Україні. Самі ці об'єднання згуртували навколо себе багатьох прогресивних громадських і політичних діячів, ставши своєрідними предтечами громадянських інституцій.

Одним із засобів, за допомогою якого українські громадські діячі намагалися вести діалог з урядом Російської імперії, на початку 1860-х років був журнал «Основа». Як вказував І. Лисяк-Рудницький, «члени гуртка, що утворився навколо «Основи», прагнули переконати російську владу та громадську думку в політично нешкідливому характері українського національно-культурного відродження» [35, с. 153].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. з'являється низка теоретиків ідеї побудови громадянського суспільства в Україні. Кожен з них мав своє бачення таких перетворень.

Український історик М. Костомаров вважав, що «демократичність українського народного світогляду» з'явилася та закріпилася як риса суспільно-політичної культури українців у період козаччини. Навіть характерне для того періоду поняття «громада» він протиставляв суто російському поняттю «община». Громадою він називав добровільне зібрання людей, де кожен член був незалежною особистістю, а зобов'язання його щодо громади знаходилися у сфері тих стосунків, які були встановлені для взаємної безпеки і спільної користі. Великоруський же общинний устрій М. Костомаров вважав утиском, що поглинає особисту самобутність кожного [41, с. 269-270]. Виступаючи за автономію України, М. Костомаров називав її Південною Руссю. Він запевняв, що українці не бажають входити у суперечність із політичними інтересами Росії, але при цьому українцям вкрай необхідно зберегти власну культурно-правову самобутність. Він також вірив, що українське суспільство повинно було скласти окреме громадянське ціле на землях, де люди розмовляють

українською мовою, на засадах розуміння рівноправності своїх власних вигод. На подібних позиціях перебували й українофіли-хлопомани.

Ще один відомий українець, П. Куліш був впевнений, «що громадянські стосунки є неодмінно обов'язковою перспективою суспільно-політичного розвитку українського люду».

Сучасний історик Ю. Земський, дослідивши світоглядні пріоритети української національної еліти середини XIX ст. вказував, що «громадянське суспільство, де всі рівні перед законом, де влада обирається вільним волевиявленням усієї громади і є цій же громаді підзвітною, де кожен член громади – вільна особистість, що переймається інтересами та проблемами життя усієї громади – усі ці прикмети бажаної українцями 60-х років XIX ст. перспективи були надзвичайно подібними до досвіду «стихійної» демократії козацького минулого України, оспіваного, опоетизованого ідеалу «братерства» в суспільних стосунках. Причому ці ідеали козацького минулого біли не якоюсь романтичною мрією – спогадом «втраченого раю» із народного пісенно-думного епосу; цінності та традиції вільного козацького життя залишалися для українських селян актуальними критеріями поціновування життєвої дійсності навіть в умовах польського та російського панування в Україні» [41, с. 280-281].

З-поміж українських мислителів кінця XIX – початку XX ст. окремо слід виділити Б. Кістяківського та В. Липинського, які обидва вивчали питання громадянського соціального устрою в Україні. При цьому Б. Кістяківський вважав, що для створення цього необхідною є міцна правова система. В. Липинський наголошував на необхідності існування відповідальної еліти. Незважаючи на різні підходи щодо вирішення проблеми побудови громадянського суспільства, обидва вчених великого значення надавали справі національного будівництва, що у кінцевому результаті «приводять до спільних висновків» [45, с. 125]. Без розвитку національної ідеї, свідомості, розбудови національної держави питання побудови громадянського суспільства може існувати хіба що у теоретичній площині.

Б. Кістяківський, знаходячись на позиціях соціологічної школи права, вивчав значення права «як базису соціального устрою суспільства». Сутність його він вбачав у свідомості суспільства та окремих його членів. Дослідник вважав, що «психологічна природа права полягає в усвідомленні норм, яким ми надаємо надособистісного значення і які у нашій свідомості породжують потреби справедливості й обов'язку». При цьому важливу роль у справі розвитку правосвідомості у суспільстві він відводив інтелігенції, яка повинна виховувати усвідомлення цінності права у мас [45, с. 125-126].

За В. Липинським, соціальний устрій формується у результаті відносин між різними соціальними групами. Якщо, наприклад, К. Маркс вважав, що капіталісти і робітники протистоять один одному, оскільки мають різні інтереси, то В. Липинський стверджував, що між ними суперечностей немає, вони, навпаки, взаємодоповнюють – «капіталісти забезпечують можливість працювати, тоді як робітники забезпечують працю». Інтерпретуючи слова В. Липинського, В. Ісаїв пише про те, що будь-яке суспільство (колектив) складається з активних осіб, які складають меншість у цьому суспільстві, та пасивних, яких є переважна більшість. Активна меншість завжди намагається виконувати роль провідника, організатора, носія владних функцій. Пасивна більшість погоджується або не погоджується з правилами, встановленими меншістю. У випадку неприйняття таких правил до влади у суспільстві може прийти інша меншість зі своєю формою організації. Дослідник вказує, що «активна меншість бере свою силу із самої себе, і процес правління і здійснення лідерства по відношенню до інших прямо залежить від цих внутрішніх сил» [45, с. 128]. На нашу думку, цей внутрішній ресурс владна меншість могла б зберігати довгий час за умови підтримки тісного і активного контакту з іншою частиною суспільства, а ця співпраця призводила б до рішень, що зніматимуть суспільну напругу, вирішуватимуть політичні, соціально-економічні й інші проблеми тощо. Посередниками у такій співпраці мають бути різноманітні громадянські інституції. Фактично таке суспільство можна називати громадянським.

* * *

Протягом багатьох століть українці несли у собі життєву потребу почуватися вільними людьми. Для них була характерною товариська рівноправність у міжособистісних взаєминах, а лідери визначалися шляхом виборів (коли такої можливості не було, прагнення обирати лідера демократичним шляхом залишалося – бажання, яке відображено в історичній пам'яті українського народу). Взагалі українські громадські стосунки не сприймали станові традиції [41, с. 272].

Система цінностей (культурних, політичних тощо), характерна для українців була причиною різноманітних змін, що у різні часи відбувалися у громадянському секторі, вона також впливала на формування і подальше функціонування низки інституцій як владних, так і суспільних. Навіть коли своєї державності Україна не мала. З'являлися такі «прототипи» громадянських інститутів, як братства, козацтво, гуртки і товариства кінця XVIII – XIX ст. тощо. Великою мірою завдяки їхній активності українці почали усвідомлювати себе як представників єдиного, окремого народу, нації. При цьому такі об'єднання повинні були співіснувати і взаємодіяти у деяких випадках з владними структурами Речі Посполитої. Вони, безперечно, впливали на прийняття владою тих чи інших рішень стосовно культурно-освітньої, релігійної політики тощо.

Протягом другої половини XIX ст. українське націєтворення відбувалося у контексті подібних європейських процесів. Пам'ять про славне козацьке минуле, старовинні вольності, якими володіли українці, стали одними з ключових пунктів, на які спиралися представники української інтелектуальної еліти, перші теоретики (а згодом і практики) української національної ідеї та побудови в Україні громадянського суспільства європейського зразку.

Говорячи ще про Російську імперію кінця XVIII – XIX ст. (до складу якої входила більшість українських земель) та її кроки щодо європеїзації, Р. Шпорлюк зазначав, що ця держава, адаптуючись до одних елементів західної моделі, одночасно свідомо заперечувала інші. А громадянське суспільство, яке

тоді тільки зароджувалося, не могло створити власну модель російської нації в умовах самодержавства. При цьому Р. Шпорлюк ставить слушні запитання: «Якщо «російський проект» був ознакою «європеїзації Росії», чи не ставало українство реакційним рухом, відмовою сприйняти Європу? А може, український рух був результатом того, що шлях до Європи, який торує Санкт-Петербург, не надається для України?». Сам автор схиляється до другого варіанту, вважаючи, що «перші будівничі української нації вирішили, що треба шукати безпосередній, прямий шлях до «Європи», а не просити на це дозволу в Санкт-Петербурзі» [110, с. 443]. Г. Полетика витворив образ України, що являла собою шляхетську демократію на зразок Речі Посполитої. Російський філософ Г. Федотов наголошував, що «якщо народи Росії вчитимуться не в Москві, не в Санкт-Петербурзі, а в Парижі та Берліні, вони не залишаться з нами» [105, с. 455]. У 1990 р. Р. Шпорлюк вказував, що, незважаючи на те, що М. Горбачов скоріше за все не ставив такої мети, але у Радянському Союзі відбувається становлення «громадянського суспільства».

Повноцінне громадянське суспільство можливе тільки у національній спільноті (чи державі). За Р. Шпорлюком, «якби в СРСР згодом виникло громадянське суспільство, то воно радше складалося б із національних спільнот..., ніж виростало б із єдиної радянської спільноти в єдиній радянській державі». Він ще у 1994 р. висловлював сумніви щодо можливості побудови демократії у Росії. Навіть аналізуючи деякі політичні сили цієї держави, вчений вказував, що «противники національної незалежності неросійських республік є також противниками демократії в Росії» [111, с. 487].

Керуючою силою євроінтеграційної політики в сучасній Україні та її втілювачем на міжнародній арені є влада (в адміністративному сенсі, куди ми відносимо місцеві, центральні та вищі органи влади, місцевого самоврядування), що є виразником інтересів українського народу. У той же час більш активною рушійною силою у цьому процесі виступають різноманітні інститути українського суспільства, які не мають реальних владних функцій.

Низьку представленість України А. Портнов назвав «проблемами з роз'яснювання власних інтересів на міжнародній арені» [82, с. 24].

Незадовільна співпраця державної влади з суспільними інститутами призводить до того, що це негативно відбивається на закріпленні за Україною права на роль суб'єкта міжнародних відносин, а не об'єкта, як це було у різні періоди залежності від московського центру (у часи Російської імперії, СРСР), Польщі (у періоди перебування українських земель у складі Корони Польської, Речі Посполитої) тощо. Однією з причин такого стану речей є, на нашу думку, певна відірваність влади від українського суспільства, що призводить частіше до більш декларативних, а не реальних кроків у міжнародній політиці, до врахування інтересів більше олігархічної верхівки, ніж громадян загалом. Певним чином ця відірваність відбивається і на євроінтеграційній політиці України. Недостатнім є взаємовигідний контакт органів державної влади та самоврядування України з різноманітними інститутами українського громадянського суспільства.

Різноманітні проблемні ситуації, потреби (соціальні, економічні, політичні), що завжди мають місце у житті суспільства, можуть вирішуватися і регулюватися за допомогою нормативних актів. Велика частина цих норм втілюється державними чиновниками – бюрократією [3, с. 133]. Але наскільки повно і професійно відбувається це втілення? Чи не потребують такі дії представників влади додаткового контролю чи впливу з боку тих чи інших громадянських інституцій? «Щоб отримати справжню легітимність в очах українців, ... державній владі потрібно розробити всеохопну політику, спрямовану на правову інституціоналізацію українських національних елементів політичного, соціального і культурного життя» [3, с. 140]. На думку Роджерса Брубейкера, «націоналізм здатен мотивувати й підтримувати громадянську активність населення, сприяти розвиткові суспільної солідарності та зменшенню соціального розшарування, а також полегшувати інтегрувати мігрантів» [81, с. 88].

На сьогодні в Україні контакт інститутів громадянського суспільства з органами влади чи місцевого самоврядування досить слабкий і неефективний. Часто вони не контактують навіть між собою. М. Бабич-Трофименко наводить приклад недержавних асоціацій, зареєстрованих в Україні і які отримують допомогу з-за кордону. Такі об'єднання, як правило, «мають конкретну вузьку спрямованість і рідко взаємодіють між собою» [3, с. 141]. «Страх виявити ініціативу щодо будь-яких неофіційних зборів, пов'язаних з актуальними громадськими питаннями, глибоко вкорінений за радянського режиму, ще й досі поширений серед українців». Ще у 1998 р. багато активних жінок в Україні скаржилися на те, що уряд «не підтримує організацію та фінансування товариств і клубів», і саме тому вони не брали участі в таких організаціях. Зараз ця проблема, начебто, частково вирішена. Проте прогрес у справі побудови громадянського суспільства в Україні є надзвичайно повільним. За словами М. Бабич-Трофименко, «якщо міжнародна спільнота та українська держава не візьмуть на себе підтримки нечисленних нових українських громадських груп, то на громадянське суспільство, свідоме своїх прав, в Україні доведеться ще довго чекати» [3, с. 142].

Коли ми говоримо про європейські цінності, євроінтеграційні процеси, тягу до Європи і т.п., то що ж ми маємо на увазі? На нашу думку, на це питання найкраще відповідь дає визначення терміну «європейський», запропоноване у статті А. Процик. Вона, спираючись у свою чергу на роботу С. Андрусів, пише, що «європейський» виступає додатковим значенням усього, що є цивілізованим, демократичним, сповненим гідності чи духу співпраці стосовно Західної Європи у політичних, економічних і культурних термінах» [86, с. 150]. На думку А. Процик, «українці... шукають своїх європейських коренів не тільки для того, щоб підняти українську культуру від застійної провінційності, а для зміцнення і посилення підвалин власної національної ідентичності».

Зараз, будуючи й розвиваючи громадянське суспільство, український уряд повинен постійно доводити населенню всієї України, що усі тільки виграють від більшої відкритості щодо Заходу. При цьому українське суспільство тісно

пов'язане з неукраїнським елементом, широко представленим у країні, у тому числі з чисельною російською меншиною. Зокрема на думку Р. Шпорлюка, «просування України шляхом побудови культурно розмаїтого громадянського суспільства чималою мірою залежить від лояльності російського елемента, особливо від здатності влади запобігти політизації його як етнічної меншини» [112, с. 528].

5 ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО І ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: ФУНКЦІОНУВАННЯ Й СПІВПРАЦЯ

Перші спроби осмислити феномен громадянського суспільства походять із античних часів. Хоча такі мислителі як Платон, Аристотель, Цицерон ще не виокремлювали поняття громадянського суспільства та держави, але вони започаткували підходи, що виступають базовими положеннями та підвалинами майбутньої концепції громадянського суспільства, які з часом знайшли свій розвиток у подальших теоріях.

Середньовічний мислитель Августин Блаженний описав політичні принципи тогочасного суспільства, а Тома Аквінський в своїх працях виділив християнські принципи благодійності.

Поняття «громадянське суспільство» є полісемантичним, але в різноманітних варіантах його тлумаченню присутні певні константи. Воно фіксує зміст історичного феномену, який у західноєвропейському типі філософування інтерпретується як: результат подолання природного стану (Д. Локк, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо); простір розвитку людства в цілому (І . Кант); усвідомлення людьми своїх приватних інтересів, що руйнують первинну єдність родини (Гегель); ідеальним утворенням капіталістичного типу держави (К. Маркс). Якщо в середньовіччі громадянське суспільство є «зовнішньою державою», за Ф. Гегелем, то після того, як «дух капіталізму» (М. Вебер) виборів свій правовий статус і створив власні форми соціальних інститутів та форми їх духовної легітимації, держава стає національною, а громадянське суспільство – внутрішнім моментом саморегуляції держави, «базисом її матеріального втілення» (К. Маркс). Умовою виокремлення терміну «громадянське суспільство» є розмежування понять «суспільство» і «держава», виявлення принципів їх розбіжності і навіть протиставлення.

За обсягом поняття громадянське суспільство або включає в себе всі форми соціального, крім держави (К. Маркс), або не включає у себе сім'ю (Ф.

Гегель), або певною мірою, як правило, чітко не обумовленою, охоплює той рівень політичних та економічних відносин, який не регулюється державою.

Функції громадянського суспільства вбачаються або в тому, що воно є реальним фундаментом для появи тієї або іншої форми держави, або в опосередкуванні переходу від сім'ї до держави, що розуміються як щаблі духовного в своїй основі розвитку (Ф. Гегель), або в тому, що воно є протиположністю державі (Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо) або ж, навпаки, ареною впорядкування з боку останньої (Т. Гоббс).

Роль громадянського суспільства може оцінюватися як абсолютно позитивна, що веде до заперечення або, принаймні, до применшення ролі держави (Т. Пейн). Деякі мислителі бачать у громадянському суспільстві недосконалий стан людського буття, який потребує твердої руки Левіафана-держави (Т. Гоббс). Інші вбачають у ньому необхідний, але недостатній (Ф. Гегель), або історично перехідний (К. Маркс) етап суспільного розвитку. Деякі автори підкреслюють стримуючу роль громадянського суспільства стосовно функцій держави (А. де Токвіль, Дж.С. Мілль, І. Бентам, Ж. Сисмонді).

У наш час ідея громадянського суспільства сприймається в трьох основних змістах: а) як гасло різних суспільних рухів і партій; б) як аналітична концепція для опису й інтерпретації тих форм соціальної організації (на макро- і мікрорівні), які асоціюються з ідеями демократії й громадянства; в) у якості філософської нормативної концепції, етичного ідеалу, уявлення про якийсь ідеальний громадський порядок.

Виходячи з усього вищезазначеного, визначення громадянського суспільства можна уточнити як сукупність різних неурядових інститутів і посередницьких груп, що самоорганізуються, незалежних як від державної влади, так і від окремих приватних структур виробництва й відтворення (тобто фірм і сімей), і здатних до організованих і відповідальних колективних дій щодо захисту суспільно значимих інтересів у рамках заздалегідь установлених правил громадянського або правового характеру. Визначення духовно-

ціннісних параметрів феномену громадянського суспільства і є завданням нашого дослідження.

Громадянське суспільство є особливим способом конструювання та функціонування соціальної реальності. Проте у сучасній філософській науці дискурс громадянського суспільства базується на ідеалістичних концепціях, розроблених у XVII-XX ст. Ці концепції завжди спершу описували моделі, що виникали природнім шляхом в країнах Заходу. І вже пізніше можемо спостерігати намагання «притосувати» добре сформульовані концепції до «реального життя», нав'язуючи певні рамки, які не завжди можуть бути актуальними, особливо, коли ми говоримо про сучасне українське суспільство. Вважаємо, що соціальній реальності феномену громадянського суспільства дослідниками приділяється недостатня увага. Тому, спираючись у нашому дослідженні на визнані теоретичні концепції, вважаємо доцільним більш детально проаналізувати соціальні основи становлення громадянського суспільства, ту соціальну реальність, яка зумовлювала становлення основних інститутів та цінностей громадянського суспільства. Підкреслюючи значимість соціальної складової у формуванні того простору і типу відносин, які складають суть громадянського суспільства, зазначимо, що такі підходи набувають сьогодні особливої актуальності.

Розглядаються принципи участі громадянського суспільства і його організацій у публічному житті країн Європейського Союзу та їхній вплив на політичні й інтеграційні процеси всередині об'єднання. Досліджуються механізми залучення громадськості до процесів прийняття рішень на рівні ЄС (зокрема застосування публічних консультацій між вищими органами Євросоюзу та громадськими інституціями), адже вона набуває дедалі більшого значення в процесі розвитку соціальної сфери. Наголошується, що громадянське суспільство в ЄС діє в межах складної багаторівневої системи управління наднаціональних представницьких органів. Тому в середовищі розвиненої демократії, котрою є Європейський Союз, існує велика кількість інституцій, які об'єднують суспільство й уряд і, як наслідок, відіграють

вирішальну роль у розбудові демократичного устрою. Громадянське суспільство є інструментом, що забезпечує зворотний зв'язок між органами ЄС і громадянами його країн-членів, тому останні активно залучаються до процесів публічного прийняття рішень щодо питань, які виносяться на загальноєвропейський розгляд.

Активна діяльність громадських організацій у публічному житті країн Євросоюзу є невід'ємним елементом сталої демократії.

Роль громадянського суспільства в процесах європейської інтеграції та взаємодії з його політичними, економічними, соціальними інститутами є предметом низки ґрунтовних досліджень європейських учених, які вивчають питання, пов'язані з розширенням ЄС на Схід, функціонуванням об'єднання та впливу громадянського суспільства на розвиток інтеграційних процесів у ньому. Серед них відзначмо працю Б. Фінке, присвячену проблемі залучення й участі громадянського суспільства в управлінні Європейським Союзом [137], та праці, присвячені ролі організацій громадянського суспільства в національному й глобальному управлінні [128], європейському інституційному дискурсі тощо [162].

Участь організацій громадянського суспільства (ОГС) в інтеграційних процесах висвітлюється також у збірниках, присвячених залученню громадського сектору до дискусії щодо європейської конституційної угоди [123] і ролі громадянського суспільства в процесах європейської інтеграції [165]. Результати спільних зусиль європейських держав і ОГС у роботі Європейського конвенту за майбутнє Європи відображено в проекті угоди, яка затверджувала Конституцію Європи (згодом трансформована в Лісабонському договорі 2009 року) [129].

Слід відмітити, що ця проблематика ґрунтовно представлена в працях зарубіжних учених і є актуальною, зважаючи на сучасні проблеми розвитку громадянського суспільства і подальшої трансформації Євросоюзу.

Громадянське суспільство є невід'ємною частиною громадського, суспільно-політичного, духовного та культурного життя ЄС. Важливість його

розвитку і засади взаємодії з керівними інституціями Європейського Союзу й держав-членів об'єднання були визнані й визначені ще в 50-х роках ХХ ст. Так, Рада Європи 1951 року визнала важливість громадських організацій, а право громадян на зібрання та об'єднання гарантовано низкою конвенцій. Важливим кроком у визнанні ролі громадянського суспільства стало затвердження Радою Європи «Рекомендацій щодо розвитку та посилення громадських організацій у Європі» 1998 року та «Основоположних принципів статусу громадських організацій у Європі» 2002 року.

Що ж стосується власне Європейського Союзу і його країн-членів, механізми залучення й функціонування, а також визнання важливості громадянського суспільства були закладені в основоположні договори Європейських Спільнот ще від самого початку. Так, згідно з Римськими договорами від 1957 року був створений Європейський економічний та соціальний комітет (ЄЕСК) з метою залучення економічних та соціальних груп інтересів до процесу формування спільного ринку. Єдиний Європейський акт (1986), Маастрихтський (1992), Амстердамський (1997) та Ніщський (2000) договори тощо значно посилили роль ЄЕСК як консультативного/дорадчого органу в прийнятті рішень керівними інституціями ЄС [26, с. 6]. При цьому комітет напряду взаємодіє з представницькими органами та мережами організацій громадянського суспільства країн-членів ЄС.

Прикладом такої співпраці є, зокрема, діяльність Ради економічної і соціальної угоди Чеської Республіки (RHSD ČR), яка спрямовує свої зусилля на проблеми, пов'язані зі справами ЄС, і діє як консультативний орган для уряду республіки у важливих європейських питаннях. Чотири члени цього об'єднання (Чесько-Моравська конфедерація профспілок (ČMKOS) – 4 особи, Конфедерація промисловості Чеської Республіки (SPČR) – 2 особи, Торгова палата Чеської Республіки (HKČR) – 1 особа, Об'єднання чеських виробничих кооперативів (SČMVD) – 1 особа) представляють чеське громадянське суспільство і формують найзначнішу присутність у складі ЄЕСК, члени якого належать до категорій так званого організованого громадянського суспільства –

наймачі, профспілкові діячі, а також представники різних груп інтересів (професійних об'єднань, фермерів, захисників довкілля, споживачів тощо). Безпосередня участь громадського сектору Чехії (й інших країн ЄС) у роботі таких представницьких органів прямо залучає організації громадянського суспільства країни до вирішення завдань, котрі формулюються Європейською комісією, Радою ЄС та Європарламентом.

Важливим елементом функціонування громадянського суспільства в ЄС і його взаємодії з ним є розвиток механізмів публічних консультацій між вищими органами ЄС та громадськими інституціями. Посиленню ролі громадського сектору сприяє те, що громадські організації стають дедалі впливовішими акторами не лише як виразники інтересів професійних об'єднань чи роботодавців, а й завдяки праці в соціальній сфері. Особливо помітною в загальноєвропейському контексті є участь громадського сектору у боротьбі з бідністю та соціальною несправедливістю. Завдяки сформованим механізмам публічних консультацій ОГС і їхні об'єднання беруть участь у консультаціях з національними й загальноєвропейськими владними структурами щодо забезпечення продуктивнішої імплементації ініціатив і політики ЄС у їхніх країнах.

Стратегія розвитку «Європа 2020 за інтелектуальне, стійке й інклюзивне зростання» започаткувала нове партнерство між структурами ЄС, національними й регіональними владами, а також європейськими заінтересованими сторонами. Європейською комісією поставлено завдання посилити такі партнерські зв'язки на рівні всієї спільноти [153]. У рамках цього партнерства відбувається взаємодія ЄС та громадянського суспільства на базі Європейської платформи проти бідності й соціальної несправедливості із залученням:

- організацій громадянського суспільства й соціальних партнерів у сфері зайнятості та соціальних відносин;
- представників інституцій ЄС та інших міжнародних організацій;
- представників національних, регіональних та місцевих влад;

- дослідницьких центрів та фондаций у справах, що стосуються соціального діалогу.

Також завдяки програмі Європейської комісії Progress (2007-2013), яка була фінансовим інструментом, що забезпечував розвиток та координацію загальноєвропейської політики, посилено взаємодію ЄС з багатьма мережами організацій громадянського суспільства в галузях зайнятості, соціального партнерства та соціального захисту, умов праці, протидії дискримінації та гендерної рівності [126].

Важливе місце у структурі громадянського суспільства ЄС та взаємодії з владними органами об'єднання посідають громадські організації, котрі діють у галузі захисту прав людини. Оскільки ЄС є одним із центрів світової ефективної плюралістичної демократії, питання захисту прав людини Євросоюз не може вирішувати лише власними зусиллями. Взаємодія ЄС з громадянським суспільством у цьому питанні здійснюється шляхом проведення на регулярній основі консультацій з такими структурами громадянського суспільства, як CONCORD (Європейською конфедерацією допомоги та розвитку щодо неурядових організацій), європейською мережею фондаций за демократію, європейською мережею незалежних політичних фондаций за розвиток демократії та співробітництва, європейським Ліазонським офісом і мережею інституцій з прав людини і демократії [124].

Ці консультації проводяться на постійній основі та є одним із інструментів набуття легітимності рішеннями європейських структур через сприйняття їх громадянським суспільством. Щорічно ЄС проводить, наприклад, зустрічі з активом неурядових організацій щодо питань захисту прав людини, довкілля та соціального розвитку. Велика увага у взаємодії ЄС із громадянським суспільством також приділяється інтеграційним процесам та механізмам залучення громадянського суспільства до управління розвитком об'єднання.

ЄС приділяє значну увагу й ролі громадянського суспільства у вирішенні питань розвитку внутрішньої єдності, яке має життєво важливе значення для інтеграції й окремих аспектів загальноєвропейської політики. Від часу

Маастрихтської угоди 1992 року Європейський Союз має послідовну й упорядковану стратегію щодо інтенсифікації взаємодії з інституціями, відповідальними, наприклад, за соціальне забезпечення та сферу обслуговування (благодійні асоціації та фонди). У 2000 році Європейська комісія наголосила на потребі поглиблення кооперації між ЄС та організаціями громадянського суспільства. У європейських політичних документах і директивах останні часто розглядаються як важливі партнери у доведенні інформації до громадськості, обміні знанням і досвідом з інституціями ЄС щодо підготовки та імплементації рішень [148].

Зокрема, організації громадянського суспільства в ЄС є важливим джерелом забезпечення місцевої, національної влади та європейських структур неофіційною статистикою та інформацією про ключові аспекти діяльності, пов'язаної з адаптацією мігрантів до життя в ЄС. Так, італійська Cestim добре відома зусиллями у справі збирання важливої інформації про імміграцію, мігрантів та інтеграційну політику щодо них, котра накопичується в її інформаційному центрі. Нідерландська організація Pharos спеціалізується на медичному забезпеченні біженців та шукачів притулку, розвиває практику, відповідні знання та методологію, яка потім направляється органам ЄС, шпиталям, іншим схожим благодійним організаціям та фондам у Нідерландах та країнах Європи [128, с. 5].

Підписання Маастрихтського договору також стимулювало дискусії у ЄС щодо проблеми його демократичної легітимності, оскільки Європейська комісія не є аналогом національного уряду, що формується обраними народом представниками. Це стимулювало вироблення відповідних пропозицій, спрямованих на подолання перешкод і залучення громадянського суспільства до європейського урядування. Кульмінацією тривалого процесу стало оприлюднення в липні 2001 року Білої книги під назвою «Європейське урядування». У ній запропоновано механізми залучення громадянського суспільства ЄС до участі в ньому та забезпечення його відкритості з метою

посилення легітимності прийняття рішень, а також забезпечення їхньої ефективної реалізації [26, с. 7].

Прийняття цього документа мало на меті не лише посилення легітимності загальноєвропейських рішень, а й розширення ролі організацій громадянського суспільства при їхньому затвердженні. Європейська комісія розглядає такі організації як важливих партнерів у зусиллях щодо розвитку відкритих і прозорих управлінських процедур на європейському рівні. Ця мета досягається за допомогою надання більшої підтримки й можливостей для участі громадянського суспільства в політичних процесах у ЄС. Очікується, що така відкритість забезпечить підвищення якості й легітимності процесу прийняття загальноєвропейських рішень та одночасно створить умови для формування справжнього європейського громадянського суспільства [122, с. 72].

Аналізуючи європейське громадянське суспільство і його функціонування в контексті ЄС, дослідники часто підкреслюють важливість розуміння його у специфічному політичному контексті об'єднання. Слід мати на увазі, що громадянське суспільство в ЄС діє у складній багаторівневій системі управління наднаціональних представницьких органів. Її можна визначити як таку, що має два вираження: вертикальне, котре має національний і європейський рівні, і горизонтальне, котре включає мережі та заінтересовані сторони. Національні уряди є не єдиним місцем, де громадянське суспільство впливає на прийняття рішень – у нього є багато можливостей для співпраці з різними інстанціями на різних рівнях – і європейському, і національному, і регіональному.

Завдяки впровадженню Білої книги, а також «Загальних принципів та мінімальних стандартів проведення консультацій з зацікавленими сторонами» (Європейська комісія, 2002), інших нормативних актів, які регулюють взаємодію громадянського суспільства з органами ЄС, об'єднання громадян мають пристосовуватися, брати участь і створювати структури, що належать до всіх рівнів управління. Зважаючи на величезну кількість і різноманітність сфер залучення організацій громадянського суспільства до діяльності ЄС, наявна

система взаємодії і консультацій між ними дає можливість навіть найменшим із ОГС бути залученими до процесу загальноєвропейського політичного, соціального, культурного будівництва.

Значною мірою такі потенційні можливості для громадянського суспільства впливати на управління обумовлені самою сутністю Євросоюзу як політичної системи, котру можна розглядати (більшою мірою, ніж будьяку іншу політичну систему) як досить слабку, надмірно розтягнуту, багаторівневу, а відтак і теоретично відкриту політичну систему. Прийняття рішень у ній є результатом складного інтерактивного процесу між Європарламентом, Єврокомісією і Європейською радою. Попри забюрократизованість і повільність у прийнятті рішень, обумовлених великою кількістю узгоджувальних процедур, це дає змогу громадянському суспільству мати більше можливостей для впливу на прийняття загальноєвропейських рішень [122, с. 72]. Для ЄС така система взаємодії також є корисною, оскільки саме громадянське суспільство дає достатньо легітимності прийнятим рішенням, які стають загальнообов'язковими і для ЄС загалом, і для окремих його членів зокрема.

У системі розвиненої демократії, котрою є Європейський Союз, користуючись створеними сприятливими умовами для розвитку громадянського суспільства і його залучення до управління об'єднанням, існує велика кількість інституцій, які з'єднують суспільство й уряд і відіграють вирішальну роль у розвитку демократії. Важливо також розуміти роль громадянського суспільства як інструменту, що забезпечує зворотний зв'язок між органами ЄС і громадянами країн-членів [141, с. 6].

Завдяки сформованій у ЄС системі відносин між громадянським суспільством і управлінськими наддержавними структурами на сьогодні можемо констатувати наявність великої кількості представницьких громадянських органів, громадянських платформ і форумів, що представляють інтереси країн-членів ЄС у різних сферах діяльності. Їхні центральні офіси

розміщуються в Брюсселі, що не дивно, оскільки саме там працюють Європейський парламент та Європейська комісія.

Одним із успішних прикладів взаємодії між цими структурами і громадянським суспільством є участь ОГС у підготовці проекту Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу, 12 стаття якої гарантує «кожному право на свободу мирних зібрань і свободу об'єднань на всіх рівнях, особливо в політичних, профспілкових і громадських справах, що означає право кожного створювати або вступати у профспілки задля захисту власних інтересів» [121]. Підготовку цього проекту було здійснено Конвентом, створеним із представників від національних урядів і парламентів, Європейського парламенту і Європейської комісії. І хоча представництва громадянського суспільства не мали формально ролі в Конвенті, їхні консультації, а також інформаційна і медійна діяльність сприяли визначенню ролі Хартії як виразника загальноєвропейських цінностей [162].

Тож громадянське суспільство має чималий вплив на розвиток ЄС. Значною мірою це відбувається завдяки тому, що ЄС історично був і є досить відкритим для участі громадянського суспільства у забезпеченні його функціонування. Це обумовлено значним за розміром громадським сектором у країнах Західної Європи і його історичною співпрацею з національними владами. Завдяки цьому залучення суб'єктів громадянського суспільства до прийняття політичних рішень у ЄС є менш формальним і більш доступним для громадських об'єднань, ніж у інших міжнародних структурах (наприклад, ООН) [140].

Функціонально європейська система взаємодії влади й громадянського суспільства значно гнучкіша й складається із таких способів взаємодії, як спеціальні консультації щодо різних соціальних і політичних питань, регулярні спеціальні зустрічі (з питань розвитку біотехнологій, захисту довкілля тощо) та публічні он-лайн консультації з публікацією відповідних загальнодоступних матеріалів у мережі Інтернет, що дає змогу громадянському суспільству і його представникам залучатися до процесу публічного прийняття рішень щодо

питань, які виносяться на загальноєвропейський розгляд. Загалом система відносин між ЄС і громадянським суспільством, належним чином забезпечена на правовому рівні, дає сприятливі можливості для зростання впливу громадянського суспільства на ЄС і його подальшу трансформацію.

ВИСНОВКИ

Інтеграція є складним, багатостороннім і часто суперечливим явищем. Незважаючи на те, що інтеграція є наслідком усвідомлення необхідності спільного вирішення проблем сучасності, вона, з одного боку, створює умови для формування інтернаціональних (міждержавних чи наддержавних) політичних інститутів, а з іншого – може призвести до протистояння різних соціально-політичних сил, партій, держав, цивілізацій.

У загальному ракурсі європейська інтеграція – це спільні демократичні цінності та соціально-економічна модерність. Соціально-економічна модель передбачає, з одного боку, низку нормативних принципів, які зобов'язують країн-членів дотримуватись основних прав і свобод людини, стандартів ліберальної демократії та правової держави. З іншого боку – до країн-кандидатів ставляться вимоги щодо наявності функціонуючої ринкової економіки, спроможності перейняти загальноприйняті стандарти збереження довкілля, захисту прав споживача, охорони праці. Тому інтеграція до ЄС є результатом цілеспрямованих внутрішньодержавних реформ кожної країни-кандидата до демократії, правової держави й ринкової економіки.

У євроінтеграційному дискурсі України концепт ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ залишається абстрактною категорією знань та практик, що радше розглядається не як життєвий принцип суспільства, а як ідейний орієнтир чи конструктивна мета, що визначають на сьогодні пріоритетний вектор розбудови України. Ядро інтерпретаційного поля концепту ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ, за нашими спостереженнями, конституують утилітарна та оцінна зони. У дискурсі ЄС відповідні зони, базуючись на експерієнційних засадах, актуалізуються як через позитивні, так і через негативні конотації. Натомість у дискурсі України відсутність такого практичного досвіду як «життя в умовах євроінтеграції» регламентує домінацію позитивних оцінок відповідного явища, утім шлях до цього «життя» видається напрочуд нелегким (негативні конотації).

Система цінностей (культурних, політичних тощо), характерна для українців була причиною різноманітних змін, що у різні часи відбувалися у громадянському секторі, вона також впливала на формування і подальше функціонування низки інституцій як владних, так і суспільних. Навіть коли своєї державності Україна не мала. З'являлися такі «прототипи» громадянських інститутів, як братства, козацтво, гуртки і товариства кінця XVIII – XIX ст. тощо. Великою мірою завдяки їхній активності українці почали усвідомлювати себе як представників єдиного, окремого народу, нації.

Громадянське суспільство можна уточнити як сукупність різних неурядових інститутів і посередницьких груп, що самоорганізуються, незалежних як від державної влади, так і від окремих приватних структур виробництва й відтворення (тобто фірм і сімей), і здатних до організованих і відповідальних колективних дій щодо захисту суспільно значимих інтересів у рамках заздалегідь установлених правил громадянського або правового характеру.

Важливим елементом функціонування громадянського суспільства в ЄС і його взаємодії з ним є розвиток механізмів публічних консультацій між вищими органами ЄС та громадськими інституціями. Посиленню ролі громадського сектору сприяє те, що громадські організації стають дедалі впливовішими акторами не лише як виразники інтересів професійних об'єднань чи роботодавців, а й завдяки праці в соціальній сфері.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Аквінський Тома, св. Компендіум теології. – Київ: Інститут св. Томи Аквінського, 2011. – 424 с.
2. Арах М. Европейский Союз: видение политического объединения: перевод со словенского / М. Арах. – М.: Экономика, 1998. – 467 с.
3. Бабич-Трофименко М. Право як інфраструктура: Подолання перешкод розвитку демократичної держави / М. Бабич-Трофименко // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В. Ісаїва: Пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С. 132-148.
4. Бердяев Н.А. Царство духа и царство кесаря / Н.А. Бердяев. – М., 1995. – 395 с.
5. Блаженный Августин. Творения. – Том 3-4. – СПб.: Алетейя, 1998, – 532 с.
6. Богдан Т. Євроінтеграційний курс України : проблеми, протиріччя, перспективи [Електронний ресурс] / Тетяна Богдан // Офіційний сайт «Дзеркало тижня. Україна». – 29 травня 2015. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/jevrointegraciyniy-kurs-ukrayini-problemi-protirichchya-perspektivi-.html>. – (06.04.2017).
7. Бойко Ю.А. Соціально-філософський аналіз становлення громади та громадянського суспільства як чинників духовного розвитку соціуму (на прикладі України): дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / Ю.А. Бойко / Кабінет Міністрів України. – К., 2006. – 190 с.
8. Бондаренко К. Інтеграційна Одіссея України : поміж Сціллою та Харибдою [Електронний ресурс] / Кость Бондаренко // Українська правда. – 25 березня 2013. – Режим доступу: http://www.pravda.com.ua/columns/2013/03/25/6986369/view_print. – (06.04.2017).
9. Бровко Н.І. Захист права людини на особисту свободу в контексті протидії торгівлі людьми: філософсько-правові засади : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.12 / Н.І. Бровко; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 16 с.

10. Бровко Н.І. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства: український контекст [Текст] / Н.І. Бровко // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2013. – № 1. – С. 3-5.

11. Булатова Е.В. Развитие межрегионального сотрудничества как основы интеграции / Е.В. Булатова // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сборник научных трудов. – Донецк: ДонНУ, 2004. – С. 120-123.

12. Буренко Н.М. Еволюція політики Європейського Союзу щодо країн Центральної та Східної Європи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку» / Н.М. Буренко. – К., 2004. – 26 с.

13. Вакулич В.М. Політичні детермінанти зближення України з Європейським Союзом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку» / В.М. Вакулич. – К., 2001. – 15 с.

14. Варадинов Н.В. О законе по римскому праву (Окончание) / Н.В. Варадинов // Журнал Министерства внутренних дел. – 1856. – Кн.9. – Ч. XX. – Отд. II. – С. 23-59.

15. Величко В. Договір про реформу ЄС – «додана вартість» для світу, Європи та України? / В. Величко // Зовнішні справи. – 2007. – грудень. – С. 10-14.

16. Вдовенко В.М. Політика нейтралітету і позаблоковості в сучасній архітектурі європейської безпеки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку» / В.М. Вдовенко. – К., 2006. – 22 с.

17. Висоцький І. Популярний анекдот на тему дня [Електронний ресурс] / Ігор Висоцький // Держава та Суспільство: Блог Ігоря Висоцького. – 1 грудня 2013. – Режим доступу: http://derjawaua.blogspot.com/2013/11/blog-post_30.html. – (06.04.2017).

18. Вінникова Н.А. Інституційний вимір зовнішньої політики Європейського Союзу (політологічний аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Н.А. Вінникова. – Х., 2007. – 16 с.
19. Волес В., Волес Г. Творення політики в Європейському Союзі: пер. з англ. Р. Ткачук / В. Волес, Г. Волес. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. – 232 с.
20. Вradій О.С. Інституціональний вимір формування єдиної політичної системи Європейського Союзу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку» / О.С. Вradій. – К., 2006. – 18 с.
21. Вradій О. Конституційний процес в Євросоюзі: об'єктивний погляд / О. Вradій // Трибуна. – 2004. – №9-10. – С. 30-31.
22. Гавриков Д. Европейский Союз как территория противоречий / Д. Гавриков // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 12. – С. 88-95.
23. Гальчинський А.С. Суперечності реформ у контексті цивілізаційного процесу / А.С. Гальчинський – К.: Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
24. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г. Гегель. – М.: Мысль, 1990. – 524 с.
25. Голуб М. Нове життя євроінтеграції : стрибок у невідоме чи забіг з перешкодами? [Електронний ресурс] / Марія Голуб // Європейська правда. – 25 січня 2017. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/01/25/7060602>. – (06.04.2017).
26. Громадянське суспільство в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС / Солоненко І., Хорольський Р., Шаповалова Н., Лациба М. // Доповідь, здійснена в рамках роботи Громадської ради при Українській частині комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС за підтримки Міжнародного фонду «Відродження». – Вересень 2008. – 21 с. – [Електронний ресурс] – Режим

доступу: <https://eu.prostir.ua/files/1230119510977/civil%20society%20in%20EU-Ukraine%20association%20agreement.pdf>

27. Дегтярьов С.І. Члени гуртка О.О.Паліцина та їх оточення (матеріали до історії питання) / С.І. Дегтярьов // «Слово о полку Ігоревім» та його епоха» (Словознавство. Вип.ІІ): Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції. – Київ-Суми-Путівль: Вид-во СумДУ, 2008. – С.197-201.

28. Денджерфилд М. Европейский Союз и посткоммунистическая Европа: один подход или несколько? / М. Денджерфилд; пер. Д. Гломозды // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2008. – №1. – С. 119-139.

29. Дені де Ружмон. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців / Дені де Ружмон. – Львів, 1998. – 123 с.

30. День Європи в Україні [Електронний ресурс] // Сайт Культурно-історичної платформи BEYOND.UA. – Режим доступу: <http://beyond.ua/den-ievropi-v-ukrayini>. – (06.04.2017).

31. Дербенёва Т.П. Гражданское общество: анализ концептуальных подходов / Т.П. Дербенёва // Культура народов Причерноморья. – 2007. – №102. – С. 64-69.

32. Дорошенко Д. Слов'янський світ у його минулому й сучасному / Д. Дорошенко / Упоряд., вст. ст. та прим.: Л. Белей. – К.: Темпора, 2010. – 784 с.

33. Європейська інтеграція [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна Енциклопедія. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Європейська_інтеграція. – (05.04.2017).

34. Єгорова О.І. Лінгвокогнітивні аспекти актуалізації невизначеної кількості в англomовному дискурсі: дис. канд. філол. наук: 10.02.04 / Олеся Іванівна Єгорова. – Суми, 2012. – 260 с.

35. Єкельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX ст. / С. Єкельчик. – К.: КІС, 2010. – 272 с.

36. Жаботинская С.А. Язык как оружие в войне мировоззрений МАЙДАН-АНТИМАЙДАН: словарь-тезаурус лексических инноваций. Украина, декабрь 2013 — декабрь 2014. [Интернет-издание] / С.А.

Жаботинская. – Киев:Украинская ассоциация когнитивной лингвистики и поэтики (УАКЛИП). – 90 с. – Режим доступа : http://uaclip.at.ua/zhabotinskaja-jazyk_kak_oruzhie.pdf

37. Жадько О. Визначення правового статусу та організаційних проблем діяльності органів двостороннього співробітництва України та Європейського Союзу / О. Жадько // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2008. – №1. – С.153-162.

38. Загорітня Г.П. Міжнародно-політичні основи становлення і розвитку Спільної європейської безпекової та оборонної політики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку» / Г.П. Загорітня. – Львів, 2006. – 18 с.

39. Залевская А.А. Психолінгвістическіе ісследованія. Слово. Текст: Избранные труды / А.А. Залевская. – Москва: Гнозис, 2005. – 543 с.

40. Звернення Секретаря РНБО України О. Турчинова з нагоди Дня Гідності та Свободи [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України. – 21 листопада 2016. – Режим доступа: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2638.html>. – (06.04.2017).

41. Земський Ю.С. Польська, російська та українська еліти в змаганнях за Правобережну Україну середини ХІХ ст. / Ю.С. Земський. – Хмельницький, 2011. – 350 с.

42. Зерній Ю.О. Історична пам'ять як фактор національної безпеки України / Ю.О. Зерній // Нова парадигма: [журнал наук. праць]. – Вип. 84. – К.: Вид-во НПУ ім. Драгоманова. – 2009. – С.37-57.

43. Золкіна М. Євроінтеграція як шанс: нові тренди громадської думки [Електронний ресурс] / Марія Золкіна // Європейська правда. – 10 червня 2014. – Режим доступа: <http://www.eurointegration.com.ua/articles/2014/06/10/7023259>. – (06.04.2017).

44. Іванов В.Ф. Соціологія масової комунікації: навч. посібник / В.Ф. Іванов. – К., 2000. – 607 с.

45. Ісаїв В. Передумови громадянського суспільства в Україні: актуальність української соціальної думки початку ХХ століття / В. Ісаїв // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В. Ісаїва: Пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С. 124-131.

46. Карасик В.И. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / В.И. Карасик, М.В. Пименова [и др.]. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. – С. 59, 128.

47. Карась А.Ф. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія / А.Ф. Карась. – Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 520 с.

48. Картунов О., Лаптев С. Західні теорії економічної та політичної інтеграції: спроби стислого аналізу / О. Картунов, С. Лаптев // Зовнішня торгівля. – 1999. – № 3-4. – С. 140-143.

49. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за галузями економіки та організаційно-правовими формами господарювання станом на 1 січня 2009 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2009/edrpoj/edrpoj_u/opfg/ks_za_opf0109.htm

50. Кількість суб'єктів ЄДРПОУ за організаційно-правовими формами господарювання станом на 1 червня 2013 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

51. Кіш Є. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції [Електронний ресурс] / Євген Кіш // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С.103-114. – Режим доступу до джерела: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=34&c=605>.

52. Ключко Д.Є. Геостратегічна дилема України: теоретико-методологічний аналіз та інституціональні рішення: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Д.Є. Ключко. – Х., 2005. – 23 с.

53. Копійка В.В. Теоретичний та практичний виміри розширення Європейського Союзу: автореф. дис. на здобуття ступеня д-ра політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку» / В.В. Копійка. – К., 2004. – 49 с.

54. Костючков С.К. Толерантність як соціальна детермінанта розвитку громадського суспільства / С.К. Костючков // Грані. – 2012. – № 12. – С. 80-82.

55. Коэн Д.Л., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория / Д.Л. Коэн, Э. Арато. – М.: Весь мир, 2003. – 784 с.

56. Кравченко О.П. Еволюція становлення і перспективи спільної зовнішньої політики ЄС: концептуальний та регулятивний аспекти: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку» / О.П. Кравченко. – К., 2007. – 17 с.

57. Локк Дж. Сочинения в трёх томах / Дж. Локк. – Том 3. – М.: Мысль, 1988. – 670 с.

58. Ляшев О. Український фасад у Європі. Аспекти мислення та світосприйняття / О. Ляшев // Дзеркало тижня. – 2006. – 2 грудня; http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/ukrayinskiy_fasad_u_evropi_aspekti_mislennya_ta_svitospriynyattya.html

59. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли. – М.: Планета, 1990. – 80 с.

60. Маліновська О.С. Громадянськість в добу античності та середньовіччя / О.С. Маліновська // Культурологічний вісник: Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – 2012. – №28. – С. 108-112.

61. Мартинов А.Ю. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – Київ: Видавництво «Наукова думка», 2005. – 672 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Evropeyska_integraciya. – (07.03.2017).

62. Марциновський А. Від імітації до спротиву: нові загрози українській євроінтеграції [Електронний ресурс] / Анатолій Марциновський // Європейська правда. – 23 березня 2017. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/03/23/7063469>. – (06.04.2017).

63. Михайлик А. Євроінтеграція. Очікування та настрої [Електронний ресурс] / Андрій Михайлик // Грінченко-інформ. – 29 лютого 2016. – Режим доступу: <http://grinchenko-inform.kubg.edu.ua/yevrointegratsiya-ochikuvannya-ta-nastroyi/#.WOPa0tSLRpQ>. – (06.04.2017).

64. Мойсієнко О. Прапор Європейського Союзу: полеміка щодо використання [Електронний ресурс] / Олексій Мойсієнко // Сайт Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. – 16 червня 2016. – Режим доступу: <https://cdu.edu.ua/news/2394-prapor-yevropeiskoho-soiuzu-polemika-shchodo-vykorystannia.html>. – (06.04.2017).

65. Мороз Н.О. Формування інституту неурядових організацій в контексті становлення громадянського суспільства України / Н.О. Мороз // Гуманітарний журнал. – 2011. – № 3-4. – с.241-246.

66. Найдыш В.М. Концепции современного естествознания [Электронный ресурс] / В.М. Найдыш // Электронная библиотека нехудожественной литературы Библиотекарь.Ру. – Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/estestvoznanie-3/index.htm>. – (01.04.2017).

67. Небава І.М. Соціально-економічні основи становлення та розвитку благодійництва в контексті американського досвіду [Електронний ресурс] / І.М. Небава // Електронне наукове фахове видання «Проблеми системного підходу в економіці», 2008 року. – №4, – Режим доступу: http://www.nbuuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2008-4/Nebava_I_408.htm

68. Обличчя Євромайдану (соціальний портрет учасників протестів) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://infolight.org.ua/content/oblichchya-ievromaydanu-socialniy-portret-uchasnikiv-protestiv>

69. Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654 / О. Оглоблин. – Київ-Львів, 2005. – 132 с.

70. Омецінська М.В. Сучасний стан благодійності та меценатства в Україні: проблеми та перспективи розвитку / М.В. Омецінська // Вісник ДАКККіМ, 2010. – С.164-168.

71. Панченко Ж. О. Геополітичне позиціонування України в процесах євроінтеграції: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.03 «Політична культура та ідеологія» / Ж.О. Панченко. – К., 2006. – 19 с.

72. Пасько І.Т., Пасько Я.І. Громадянське суспільство і національна ідея. (Україна на тлі європейських процесів. Компаративні нариси) / І.Т. Пасько, Я.І. Пасько. – Донецьк: ЦГО НАН України, УКЦентр, 1999. – 184 с.

73. Патнем Р.Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії [Текст] / Р.Д. Патнем, Р. Леонарді, Р.Й. Нанетті; пер. з англ. В. Ющенко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. – 302 с.

74. Петінова О.Б. Аксіологічна проблематика XV-XVIII століття та ціннісні реалії сьогодення / О.Б. Петінова // Культура народів Причорномор'я. – 2008. – №143. – с.132-136.

75. Пилипчук В. Проблеми і перспективи європейської інтеграції України [Електронний ресурс] / Володимир Пилипчук // Громадсько-політичний портал «Воля народу». – 13 січня 2011. – Режим доступу: <http://volianarodu.org.ua/uk/Polityka/Problemy-i-perspektyvy-yevropeyskoji-integratsiji-Ukrajiny>. – (02.04.2017).

76. Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / С. Плохій. – К.: Критика, 2006. – 496 с.

77. Плохій С. Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій / С. Плохій / Авториз. пер. з англ. Миколи Климчука. – К.: Laurus, 2013. – 440 с.

78. Полтораков О.Ю. Європейська політична інтеграція в сучасній цивілізаційній системі: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку» / О.Ю. Полтораков. – К., 2004. – 16 с.

79. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Москва: АСТ : «Восток-Запад», 2007. – 314 с.
80. Попова З.Д. Семантико-когнитивный анализ языка / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2007. – 250 с.
81. Портнов А. Про (не)можливість ліберального націоналізму в Україні // Портнов А. Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. – К.: Критика, 2013. – С. 87-91.
82. Портнов А. «Нова Східна Європа» чи «близкая заграница» Росії // Портнов А. Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. – К.: Критика, 2013. – С. 17-26.
83. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції / Володимир Посельський. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.
84. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы: монография / А.Н. Приходько. – Днепропетровск: Белая Е.А., 2013. – 307 с.
85. Про переваги і недоліки євроінтеграції для економіки України [Електронний ресурс] // Інтернет-издание «Обозреватель». – 21 января 2007. – Режим доступа: <https://www.obozrevatel.com/news/2007/1/21/152777.htm>.
86. Процик А. «Європейськість» як чинник ідентичності / А. Процик // Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація / За ред. В. Ісаїва: Пер. з англ. А. Іщенка. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2004. – С. 149-154.
87. Ременець О.В. Базові цінності становлення громадянського суспільства в Україні: автореф. ... дис. канд. філософ. наук: 09.00.03 / О.В. Ременець; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2011. – 16 с.
88. Рудяков П. Сучасні європейські інтеграційні проекти: мотиви, моделі, ризики, регіональний та глобальний контекст / П. Рудяков // Політична думка. – 2002. – №2-3. – С. 91-107.
89. Сапсай А. Концепція «багатоукладного федералізму» в контексті формування політичного устрою сучасного ЄС / Артем Сапсай // Наукові

записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 40. – С. 472-488.

90. Сельский Б. На городі бузина, а в Києві тітка [Електронний ресурс] / Борис Сельский // Gazeta.ua. – ТОВ «Видавничий дім «Нова інформація», 2006-2017. – 17 листопада 2011. – Режим доступу: https://gazeta.ua/articles/politics/_na-gorodi-buzina-a-v-kiyevi-titka/410240?mobile=true. – (06.04.2017).

91. Сиджански Д. Федералистское будущее Европы: от Европейского сообщества до Европейского союза / Д. Сиджански. – М.: Изд-во РГГУ, 1998. – 420 с.

92. Симоненко Р.Г. Кирило-Мефодіївське товариство / Р.Г. Симоненко // Енциклопедія історії України / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.. – Київ: Наукова думка, 2007. – Т. 4: Ка-Ком. – 528 с.

93. Сискос Е. Европейский Союз и трансформация экономики Украины / Е. Сискос – К., 1997. – 268 с.

94. Скуратович І.М. Система привілеїв у Польсько-Литовській державі: формування права-привілею / І.М. Скуратович // Форум права. – 2007. – №3. – С. 245-250.

95. Словник української мови. Томи 1-6. (А-КВАРТА) [Електронний ресурс] / Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2016. – Режим доступу: <http://services.ulif.org.ua/expl/Entry/index?wordid=1&page=0>. – (02.04.2017).

96. Степаненко В.П. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, цінності, практики) / В.П. Степаненко // Українське суспільство: десять років незалежності / За ред. В. Ворони. – Київ: Інститут соціології, 2001. – С. 169-183.

97. Стернин И.А. Слово и образ: монография / И.А. Стернин, М.Я. Розенфельд; 2-е изд. – Москва.-Берлин: Директ-Медиа, 2015. – 398 с.

98. Стрежнева М. Социокультурные аспекты европейской интеграции / М. Стрежнева // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 12. – С. 65-75.
99. Суходуб Т. Культура свободи як опосередкований суб'єкт політичних відносин: європейські цінності та український вибір / Т. Суходуб // Цінності громадянського суспільства і моральний вибір: український досвід. – К.: Етна-1. – 2006. – 268 с. – С. 117-123.
100. Терницький В.М. Наднаціональні інституції Європейського Союзу в теоріях інтеграції: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем і глобального розвитку» / В.М. Терницький. – К., 2006. – 20 с.
101. Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу / Ф. Тоді. – К.: К.І.С., 2001. – 142 с.
102. Толокольнікова К. Стара і спокійна пані Європа. Чому вона нам потрібна? [Електронний ресурс] / Катерина Толокольнікова // Газета НикВести. – 13 листопада 2013. – Режим доступу: <http://nikvesti.com/articles/47056>. – (04.04.2017).
103. Толочко А. Киевская Русь и Малороссия в XIX веке / А. Толочко. – К.: Laurus, 2012. – 256 с.
104. Український Фонд Демократії. Спочатку Люди. Життєві цінності, пріоритети та проблеми українців. . [Електронний ресурс] – Режим доступу: LIFE_VALUES_PRIORITIES_AND_PROBLEMS_OF_UKRAINIANS_UK.pdf
105. Федотов Г. Будет ли существовать Россия? / Г. Федотов // О российской и русской философской культуре: Философы русского послеоктябрьского зарубежья. – М.: Наука, 1990. – С. 455.
106. Філіпенко А. Інтеграційні перспективи України: бігравітаційна модель / А. Філіпенко // Економіка України. – 2005. – №6. – С. 11-22.
107. Хоффман Л. Україна на шляху до Європи / Л. Хоффман, Ф. Мьоллерс. – Київ: Видавництво «Фенікс», 2001. – 343 с.

108. Шпорлюк Р. Формування модерної України: західний вимір // Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і літера, 2013. – С. 332-374.

109. Шпорлюк Р. Видавай або пропадай: тексти та народи // Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і літера, 2013. – С. 405-427.

110. Шпорлюк Р. Україна: від імперської окраїни до незалежної держави // Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і літера, 2013. – С. 428-464.

111. Шпорлюк Р. Україна після 1994: дилеми державотворення // Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і літера, 2013. – С. 482-501.

112. Шпорлюк Р. Національно-державне будівництво в Україні: проблеми та перспективи // Шпорлюк Роман. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща. – К.: Дух і літера, 2013. – С. 520-533.

113. Яворська Г.М. До проблеми формування європейської ідентичності в Україні / Г.М. Яворська // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 42. (підсерія «Курасівські читання») – С.269-277.

114. Якобс Д. Європейська ідентичність: факти і вимисли [Електронний ресурс] / Дірк Якобс, Роберт Мейер // Режим доступу: http://www.dialogs.org.ua/crossroad_full.php?m_id=205.

115. Яковенко Н. Нарис середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – 3-тє вид., перероблене та розшир. – К.: Критика, 2006. – 584 с.

116. Andrew Crook. European civil society or civil civil society in Europe? The Sketch of a Working Paper for Civicus in Europe. – Budapest. – 2007. – 215 p.

117. Anheier, Helmut K. Civil Society: Measurement, Evaluation, Policy. – Earthscan: Publications Ltd., 2004. – 224 p.

118. Barroso: European integration is a source of inspiration [Electronic resource] // EURACTIV. – 27 June 2014. – Access mode:

<http://www.euractiv.com/section/eu-priorities-2020/video/barroso-european-integration-is-a-source-of-inspiration/>

119. Buti M. European integration and populism : Addressing Dahrendorf's quandary [Electronic resource] / Marco Buti, Karl Pichelmann // VoxEU.org – CEPR's policy portal. – 22 February 2017. – Access mode: <http://voxeu.org/article/european-integration-and-populism-addressing-dahrendorfs-quandary>

120. Cambridge Advanced Learner's Dictionary [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dictionary.cambridge.org/> – (02.04.2017).

121. Charter of Fundamental Rights of the European Union of 7 December 2000 // Official Journal of the European Communities. – 18.12.2000. – № С 364/01 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf

122. Civil society and governance in Europe: From national to international linkages / [ed. by W.A. Maloney, J.W. Van Deth]. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2008. – 288 p.

123. Civil society aspects in the discussion on the EU Constitutional Treaty / [Project Coordinator T. Hořejšová] // Europeum – Institute for European policy [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.europeum.org/doc/publications/Civil_Society_Aspects.pdf

124. Cooperation with civil society // European Union EXTERNAL ACTION: Foreign policy: Protecting human rights worldwide [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eeas.europa.eu/human_rights/cooperation_with_ngo/index_en.htm

125. Dawson M. Has Merkel Turned Her Back on EU Integration? [Electronic resource] / Mark Dawson // JUDY DEMPSEY'S STRATEGIC EUROPE; Carnegie Europe. – Brussels: Carnegie Europe. – 19 December 2012. – Access mode: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/50413>. – (02.04.2017).

126. Decision № 1672/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 2006 establishing a Community Programme for Employment

and Social Solidarity – Progress // Official Journal of the European Union. – 15.11.2006. – № L 315 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/;ELX_SESSIONID=jnRpJ2JSRXGln6m1f725csnSBLz9bvNJf7VGpPNNytSFTfgfQ72!2121115036?uri=CELEX:02006D167220100408

127. Dekker P. Voluntary associations, volunteering and the ideals of civil society // *Boletin de Cies*. – 2008. – P. 27-39.

128. Desse F. The role and structure of civil society organizations in national and global governance evolution and outlook between now and 2030 / F. Desse // AUGUR: Challenges for Europe in the world in 2030: Project № SSH-CT-2009-244565 / Collaborative Project WP6: Fifth draft. – June 2012. – 71 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.augurproject.eu/IMG/pdf/cso_note_provisional_draft5_june_2012.pdf

129. Draft Treaty Establishing a Constitution for Europe: CONV 850/03. Adopted by consensus by the European Convention on 13 June and 10 July 2003. Submitted to the President of the European Council in Rome on 18 July 2003 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/cv00850.en03.pdf>

130. Edwards, M. *Civil Society*. – Cambridge: Polity, 2004. – 192 p.

131. Ehrenberg, J. *Civil society. The critical history of an idea*. – New York/London: New York University Press, 1999. – 285 p.

132. Emerson M. All the ingredients of a nightmare scenario are being assembled / Michael Emerson // *Is European Integration In Trouble? A symposium of views*. – *The International Economy*. – Fall, 2015. – P. 13.

133. Europe Day 2017 [Electronic resource] // Europa.eu: Official website of the European Union [run by The Directorate-General for Communication]. – Access mode: https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day_en. – (06.04.2017).

134. European Integration Quotes [Electronic resource] // AZQuotes Site. – Access mode: <http://www.azquotes.com/quotes/topics/european-integration.html>.

135. European Integration [Electronic resource] // A Dictionary of Contemporary World History. Online Version / [ed. Jan Palmowski]. – Oxford: Oxford University Press, 2016. – Access mode: <http://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199295678.001.0001/acref-9780199295678-e-777>. – (05.04.2017).

136. European Union Pros and Cons [Electronic resource] // Europe Blog, 2008-2016. – Access mode: <http://www.europeword.com/blog/europe/european-union-pros-and-cons> – (30.03.2017).

137. Finke B. Civil society participation in EU governance / B. Finke // Living Reviews in European Governance. – 2007. – Vol. 2, № 2. – 31 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2011/2479/pdf/lreg_2007_2Color.pdf

138. From Confederacy to Federation : Thoughts on the Finality of European Integration: Speech by Joschka Fischer at the Humboldt University in Berlin, 12 May 2000: [Translation of Advance Text] // What Kind of Constitution for What Kind of Polity? Responses to Joschka Fischer / [ed. Christian Joerges, Yves Meny, Joseph H.H. Weiler]. – Florence; Cambridge : Robert Schuman Centre for Advanced Studies, European University Institute, Harvard Law School, 2000. – P. 19-30.

139. Haran O. Ukraine's Long Road to European Integration / O. Haran, M. Zolkina // Ponars Eurasia Policy Memo. – 2014. – №311. – P. 1–5.

140. Heidbreder E.G. Civil society participation in EU governance / E.G. Heidbreder // Living Reviews in European Governance. – 2012. – Vol. 7, № 2. – 42 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg_2012-2/download/lreg_2012-2Color.pdf

141. Holz hacker R. Opportunity structures and strategies of civil society organizations in multi-level governance: The development of antidiscrimination law in Italy / R. Holz hacker // Proceedings for presentation at the European Consortium for Political Research, Istanbul, 21-23 September 2006 / Standing Group on EU

Politics. – 36 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jhubc.it/ecpristanbul/virtualpaperroom/059.pdf>

142. International Encyclopedia of Civil society: Anheier, Helmut K.; Toepler, Stefan (Eds.). – Springer Science+Business Media, LLC 2010 (USA). – 1686 p.

143. James A. Caporaso. Theory and method in study of international integration / James A. Caporaso// International organization. – 1971. – № 25 – P. 135.

144. Janos Herman answers question on EU integration with a Chinese proverb [Electronic resource] // News agency InterPressNews. – 05 May 2015. – Access mode: <http://www.interpressnews.ge/en/politicss/68511-janos-herman-answers-question-on-eu-integration-with-a-chinese-proverb.html?ar=A>. – (05.04.2017).

145. Knill C., Lehmkuhl D. An Alternative Route of European Integration: The Community's Railway Policies / C. Knill, D. Lehmkuhl // West European Politics. – 2000. – №23(1).

146. Kopecký P. The two Sides of Euroscepticism : Party Positions on European Integration in East Central Europe / Petr Kopecký, Cas Mudde. // European Union Politics. – London, Thousand Oaks CA, New Delhi: SAGE. – Volume 3. – 2002. – P. 300-303.

147. Longman Dictionary of Contemporary English / [director Della Summers]. – 4th edition. – Edinburgh: Person Education Limited, 2005. – 1950 p.

148. Lundberg E. European civil societies and the promotion of integration: Leading practices from Sweden, Great Britain, the Netherlands and Italy / E. Lundberg, P. Brundin, E. Amnå, E. Bozzini. – 11 p. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.oru.se/PageFiles/31541/European%20civil%20societies%20and%20the%20promotion%20of%20integration,%20Leading%20practices%20from%20Sweden,%20Great%20Britain,%20the%20Netherlands%20and%20Italy.pdf>

149. Mitrany D.A Working Peace System: An Argument for the Functional Development of International Organization / D.A. Mitrany. – Chicago: Quadrangle Books, 1966. – 221 p.
150. Mitrany D. The Functional Approach in Historical Perspective / D.A. Mitrany // International Affairs. – 1971. – Vol. 47, – No 3. – P. 345-386.
151. Mitrany D. The Prospect of Integration: Federal of Functional / D.A. Mitrany // Functionalism: Theory and Practice in International Relations. Editors A.J.R. Groom and P. Taylor. – London: University of London Press, 1975. – P.70.
152. Muir, E. The sources of civil society in Italy // Journal of Interdisciplinary History. – 1999. – 29(3). – P. 379–406.
153. Non-governmental organizations // European Commission: Employment, Social Affairs & Inclusion [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=330>
154. Oxford Latin Dictionary. – Oxford : At the Clarendon Press, 1968. – XXIII, 2126 p.
155. Pettinger T. Disadvantages of EU Membership [Electronic resource] / Tejvan Pettinger // Helping to Simplify Economics Blog. – Access mode: <http://www.economicshelp.org/europe/disadvantages-eu>. – (02.04.2017).
156. Phillips S. Civil Society and Disability Rights in Post-Soviet Ukraine: NGOs and Prospects for Change / Sarah Phillips // Indiana Journal of Global Legal Studies. – 2009. – №16. – P. 275–291.
157. Ritvo R. NGOs in Ukraine: Growing amid growing concern / Roger Ritvo // International NGO Journal. – 2014. – №9. – P. 26–28.
158. Shulman Stephen. National Identity and Public Support for Political and Economic Reform in Ukraine / Stephen Shulman // Slavic Review. – 2005. – Vol. 64, № 1. – P. 59-87.
159. Schwartz, S. Universals in the content and structure of values. Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. Zanna (Ed.), Advances in experimental social psychology (pp. 1-66). – New York: Academic, 1992. – P. 239-243.

160. Schwarz, S. Studying human values. In A. M. Bouvy, F. van de Vijver, M. Boski, & P. Schmitz (Eds.), *Journeys into Cross-Cultural Psychology*. – Amsterdam: Swets & Zeitlinger, 1994. – Pp. 239-254.

161. Shevel O. The Politics of Memory in a Divided Society: A Comparison of Post-Franco Spain and Post-Soviet Ukraine / Oxana Shevel // *Slavic Review*. – 2011. – Vol.70. – No.1. – P. 137–164.

162. Smismans S. «Civil society» in European institutional discourses / S. Smismans // *Les Cahiers européens de Sciences Po*. – 2002. – № 04. – Paris [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.cee.sciences-po.fr/erpa/docs/wp_2002_4.pdf

163. Spiegel P. European integration is unravelling [Electronic resource] / Peter Spiegel // *Financial Times Site*. – 30 May 2011. – Access mode: <https://www.ft.com/content/82033480-8aea-11e0-b2f1-00144feab49a>. – (01.04.2017).

164. Stanley Wasserman. *Social Network Analysis: Methods and Applications*. – Cambridge University Press, 1994 – 825 p.

165. The role of civil society in EU integration processes: Real engagement through effective involvement // A collection of Conference speeches, Yerevan, 22-23 November 2012 / Visegrad Fund. – Yerevan: International Center for Human Development, 2012. – 80 p.

166. The EU in 2016 – General Report on the Activities of the European Union European Commission / European Commission; Directorate-General for Communication; Citizens' Information. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. – 100 p.

167. Timus N. The Perception of the EU and European integration in the East European Neighbourhood / N. Timus // *ECPR Conference*. – Prague: 2016. – [Electronic resource]. – Access mode: <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/f242b380-6e19-4b89-a1b9-15fb56758854.pdf>

168. Treaty of Lisbon. Official Journal of the European Union, 7/12/2007. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://europa.eu/lisbon_treaty/index_en.htm
169. Triandis, H. Individualism and collectivism. – Boulder, CO: Westview Press, 1995. – 64 p.
170. Ukraine's European integration [Electronic resource] // Website of Mayger Development and Consulting. – Access mode: http://www.mayger.org/en/ukraine-market-review/ukraine_s-european-integration. – (01.04.2017).
171. Umland A. Why the Brexit May Be Good for European Integration [Electronic resource] / Andreas Umland // Harvard International Review. – June 24, 2016. – Access mode: <http://hir.harvard.edu/brexit-will-good-european-integration>. – (02.04.2017).
172. Vinken, H., Soeters, J., & Ester, P. Cultures and dimensions. Classic perspectives and new opportunities in 'Dimensionalists' cross-cultural studies. In H. Vinken, J. Soeters, & P. Ester (Eds.), Comparing cultures. Dimensions of culture in a comparative perspective. – Leiden/Boston: Brill, 2004. – P. 5-27.
173. Weiler J.H.H. Does Europe Need a Constitution? Reflections on Demos, Telos and Ethos in the German Maastricht Decision / Joseph H.H. Weiler // The Question of Europe [ed. Peter Gowan & Perry Andersson]. – London: Verso. 1997. – P. 265-296.
174. What are some of the disadvantages of the European Union? [Electronic resource] // Online encyclopedia Reference.com. – IAC Publishing, LLC, 2017. – Access mode: <https://www.reference.com/history/disadvantages-european-union-7d6579dfb408367d?qo=contentSimilarQuestions>. – (02.04.2017).
175. Wilson A. Ukraine's Orange Revolution, NGOs and the Role of the West / Andrew Wilson // Cambridge Review of International Affairs. – 2006. – No.1. – P. 21-32.